

Ζίλ Ντωβέ

**έκλειψη και
επανεμφάνιση του
κομμουνιστικού
κινήματος**

Το βιβλίο του Ζιλ Ντωβέ, Έκλειψη και επανεμφάνιση του κομμουνιστικού κινήματος κυκλοφόρησε το Μάη του 2002 σε χίλια αντίτυπα από την εκδοτική ομάδα Κόκκινο Νήμα. Δεν υπάρχει copyright. Όλες οι μεταφράσεις μπορούν ν' αναδημοσιευθούν ελεύθερα, ακόμα και χωρίς ένδειξη της προέλευσής τους. Όμως οποιαδήποτε κερδοσκοπική επανέκδοσή τους ή οποιαδήποτε παραποίησης τους θα μας βρει ενάντιους.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

περιεχόμενα	3
πρόλογος της εκδοτικής ομάδας	4
εισαγωγή (foreworld)	6
εισαγωγή στην ιαπωνική έκδοση των τευχών νο.1 και νο.2 του Le Mouvement Communiste.....	12
καπιταλισμός και κομμουνισμός.....	14
ο «αποστάτης» Κάουτσκι και ο μαθητής του, Λένιν	30
λενινισμός και υπεραριστερά	35
σημείωση για τον Πάνεκουκ και τον Μπορντίγκα	46
κριτική της Καταστασιακής Διεθνούς	50
επιστροφή στην ΚΔ.....	66
Βία και κοινωνικό κίνημα 1973: ο εμφύλιος πόλεμος στην Ισπανία	69

πρόλογος της εκδοτικής ομάδας

«Είναι δυνατόν», μπορεί ν' αναρωτηθεί ο υποψήφιος αναγνώστης αυτού του βιβλίου, «σε μια εποχή όπου τα κομμουνιστικά καθεστώτα έχουν καταρρεύσει εδώ και δέκα χρόνια και ακόμη κι οι εναπομείναντες μαρξιστές δε θεωρούν τον κομμουνισμό έναν επείγοντα, εφικτό πολιτικό στόχο, να κυκλοφορεί ένα βιβλίο που μιλάει για επανεμφάνιση του κομμουνιστικού κινήματος;»

Αν τόσο οι εκδότες όσο και ο συγγραφέας αυτών των κειμένων πίστευαν ότι υπήρξε ποτέ κομμουνιστική κοινωνία στον κόσμο ή ότι ο κομμουνισμός είναι ένας πολιτικός στόχος, δηλ. ένα ιδεώδες ή ένα πρόγραμμα που κάποιος θέτουν σ' εφαρμογή, τότε θ' αντιμετώπιζαν αυτή την απορία με τη μέγιστη δυνατή σοβαρότητα. Όμως για μας δεν υπήρξε στις προλεταριακές επαναστάσεις του παρελθόντος παρά μόνο μια κομμουνιστική **τάση** που, για ποικίλους λόγους, δεν κατάφερε ποτέ να κυριαρχήσει. Τα ανατολικά καθεστώτα δεν ήταν παρά μια μορφή κρατικού καπιταλισμού, και ως εκ τούτου το βιβλίο με τον ανόητο τίτλο «Η μαύρη βίβλος του κομμουνισμού», βιβλίο που τόσο άδικα έγινε διάσημο στην Ευρώπη τα τελευταία χρόνια, θα έδινε μια καλύτερη εικόνα των περιεχομένων του αν ονομαζόταν «Η μαύρη βίβλος του καπιταλισμού». Για τον Ζιλ Ντωβέ, όπως και για τον Μαρξ 150 χρόνια πριν, ο κομμουνισμός δεν είναι παρά το κοινωνικό κίνημα που καταργεί τις υπάρχουσες συνθήκες κατακερματισμού και ατομικοποίησης των ανθρώπων και προκύπτει από την ανάγκη ανασύνθεσης της ανθρώπινης κοινότητας. Όπως πολύ σωστά το είχε πει ο Μπορντίγκα πριν από πολλά χρόνια, το έργο του Μαρξ στο σύνολό του δεν είναι παρά μια περιγραφή της αναγκαιότητας του κομμουνιστικού κινήματος: για να ξαναγίνουμε άνθρωποι πρέπει να καταστραφεί η εμπορευματική παραγωγή που έχει στόχο τη συσσώρευση κεφαλαίου και, ως εκ τούτου, πρέπει να καταστραφεί μαζί της η μισθωτή εργασία, το χρήμα, η αγορά, η επιχείρηση, το κράτος.

Το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας σε αντίθεση με όλες τις ιδεολογίες της εποχής, τον ατομικισμό, το φιλελευθερισμό, τη σοσιαλδημοκρατία, το μαρξισμό, τον αναρχισμό, τον τριτοκοσμισμό, κτλ, —ή τουλάχιστον ό,τι έχει απομείνει απ' αυτές μέσα στα μεταμοντέρνα ομοιώματά τους— προσπαθεί ν' αποδείξει ότι ο κομμουνισμός είναι μια διαρκής, υπαρκτή ανταγωνιστική τάση **εδώ, σήμερα**, αλλά μόνο κάτω από συγκεκριμένες αντικειμενικές και υποκειμενικές προϋποθέσεις μπορεί να γίνει κυρίαρχη.

Δυστυχώς, ο συγγραφέας δεν παραμένει πάντα πιστός στη διαλεκτική αντικειμενικού-υποκειμενικού, με αποτέλεσμα συχνά να κατακυλιέται προς τον αντικειμενισμό και τον ντετερμινισμό. Πέρα από τις βασικές θεωρητικές παραδοχές των κομμουνιστών τους δύο τελευταίους αιώνες, σχεδόν όλα τα επιμέρους ζητήματα που θίγει ο συγγραφέας αποτελούν θέμα συζήτησης και εκ νέου πραγμάτευσης μέσα στο κομμουνιστικό κίνημα, αφού μιλάμε για ένα ζωντανό κίνημα που αναδημιουργείται από την ίδια την αντιφατική πορεία της καπιταλιστικής κοινωνικής σχέσης.

Ο Ζιλ Ντωβέ λοιπόν δεν έχει ξαναγράψει το «κομμουνιστικό μανιφέστο». Το έργο του —χαρακτηριστικό δείγμα δουλειάς μιας νεότερης γενιάς κομμουνιστών που βγήκαν μέσα από το κίνημα του '68— επιχειρεί απλά να συμπεκνώσει τη θεωρητική και πρακτική πείρα του κινήματος από τον δέκατο ένατο αιώνα μέχρι σήμερα και, ως εκ τούτου, δεν είναι ευαγγέλιο —δεν μπορεί να υπάρξει κάτι τέτοιο μέσα στο κομμουνιστικό κίνημα που είναι από τη φύση του ξένο προς κάθε μορφή δογματισμού. Ο συγγραφέας και μαζί του οι έλληνες εκδότες ξεδιπλώνουν το **κόκκινο νήμα** που μας συνδέει με την ιστορία του κινήματός μας και απλώνεται μέσω του παρόντος στο μέλλον. Είναι λοιπόν το πρώτο βιβλίο μιας σειράς εκδόσεων που θέλουν να δείξουν ότι η ανταγωνιστική τάση στην οποία ανήκουμε έρχεται από πολύ μακριά και διανύει ένα μακρύ, επίπονο δρόμο προς ένα μέλλον που είναι βέβαιο ότι ανήκει στην παγκόσμια ανθρώπινη κοινότητα και όχι στη βαρβαρότητα του καπιταλισμού που αρέσκεται να πιστεύει ότι θα διαρκέσει στον αιώνα τον άπαντα.

Η επιλογή των κειμένων που απαρτίζουν την ανά χειρας ανθολογία έχει γίνει από την εκδοτική ομάδα, με τη σύμφωνη γνώμη του συγγραφέα.

Η **Εισαγωγή (Foreworld)** γράφτηκε το 1997/1999 ως πρόλογος στην αγγλική και τη γερμανική επανέκδοση των κειμένων *Καπιταλισμός και Κομμουνισμός, Λενινισμός και υπεραριστερά* και *Σημείωση για τον Πάνεκουκ και τον Μπορντίγκα*. Οι δύο αυτές επανεκδόσεις των κειμένων του Ζιλ Ντωβέ από το Antagonism Press (Αγγλία) και το Wildcat/Zirkular (Γερμανία) είχαν το γενικό τίτλο **Έκλειψη και Επανεμφάνιση του Κομμουνιστικού Κινήματος** και περιελάμβαναν επίσης το κείμενο του Φρανσουά Μαρτέν, «Η ταξική πάλη και οι πιο χαρακτηριστικές της όψεις τα τελευταία χρόνια: επανεμφάνιση της κομμουνιστικής προοπτικής».

Η **Εισαγωγή στην ιαπωνική έκδοση των τευχών no. 1 και no. 2 του Le Mouvement Communiste** γράφτηκε τον Ιανουάριο του 1973. Το περιοδικό Le Mouvement Communiste εκδιδόταν από τον Ζιλ Ντωβέ από το 1972 ως το 1974. Το τεύχος No 1 (1972) περιείχε το προαναφερόμενο κείμενο του Φ. Μαρτέν ενώ το No 2 περιείχε το κείμενο *Καπιταλισμός και Κομμουνισμός*. Η συγκεκριμένη εισαγωγή αναδημοσιεύτηκε σ' αγγλικά στην πρώτη (αμερικάνικη) έκδοση του *Έκλειψη και Επανεμφάνιση του Κομμουνιστικού Κινήματος* από τον εκδοτικό οίκο Black and Red το 1974. Τότε ο συγγραφέας χρησιμοποιούσε το ψευδώνυμο Ζαν Μπαρό, με το οποίο και έγινε γνωστός στους επαναστατικούς κύκλους.

Το **Καπιταλισμός και Κομμουνισμός** πρωτοδημοσιεύτηκε, όπως είπαμε, το 1972, δημοσιεύτηκε ξανά στην αμερικάνικη έκδοση του Black and Red το 1974 και ξαναδουλεύτηκε από τον συγγραφέα για την έκδοση του Antagonism

Press το 1997. Ανασυνθέσαμε το κείμενο, με τη σύμφωνη γνώμη του συγγραφέα, χρησιμοποιώντας τις δύο τελευταίες εκδόσεις.

Ο «αποστάτης» Κάουτσκι και ο μαθητής του, Λένιν δημοσιεύτηκε το 1969 ως επίμετρο στη γαλλική έκδοση του έργου του Κάουτσκι «Οι τρεις πηγές του μαρξισμού...» (εκδ. Spartacus).

Το **Λενινισμός και υπεραριστερά** γράφτηκε και ξαναγράφηκε σε τρεις φάσεις. Το πρώτο και το τελευταίο μέρος δημοσιεύτηκαν στο δελτίο της γαλλικής ομάδας I.C.O. το 1969. Τα τμήματα που αφορούν τη δυναμική του καπιταλισμού γράφτηκαν αργότερα. Στο σύνολό του το κείμενο πρωτοδημοσιεύτηκε στην αμερικάνικη έκδοση του Black and Red (1974) και ξαναδουλεύτηκε από τον συγγραφέα για την έκδοση του Antagonism Press (1997). Ανασυνθέσαμε το κείμενο, με τη σύμφωνη γνώμη του συγγραφέα, χρησιμοποιώντας και τις δύο αγγλικές εκδόσεις.

Μεταφράσαμε τη **Σημείωση για τον Πάνεκουκ και τον Μπορντίγκα** από την έκδοση του Antagonism Press (1997). Αρχικά το κείμενο είχε δημοσιευτεί στο παράρτημα της αμερικάνικης έκδοσης του Black and Red (1974) ως «Σημείωση για τον Τρότσκι, τον Πάνεκουκ και τον Μπορντίγκα».

Η **Κριτική της Καταστασιακής Διεθνούς** γράφτηκε ως κεφάλαιο ενός πολύ μεγαλύτερου έργου που φιλοδοξούσε να αποτελέσει μια κριτική ιστορία της επαναστατικής θεωρίας τους δύο τελευταίους αιώνες. Αν και το έργο αυτό δεν εκδόθηκε ποτέ, το κείμενο “Le roman de nos origines” που δημοσιεύτηκε στο δεύτερο τεύχος του La Banquise, περιοδικό το οποίο εξέδιδε ο Ζιλ Ντωβέ τη δεκαετία του '80, μπορεί να θεωρηθεί ως συντομευμένη εκδοχή αυτού του έργου. Η **Κριτική της ΚΔ** δημοσιεύτηκε το 1979 στο ένα και μοναδικό τεύχος του καλιφορνέζικου περιοδικού Red-Eye. Έχουμε διατηρήσει κάποιες από τις σημειώσεις του αμερικάνου μεταφραστή με την ένδειξη (σημ. του αμερικάνου μεταφραστή). Το σύντομο κείμενο που ακολουθεί, με τίτλο **Επιστροφή στην ΚΔ**, γράφτηκε το 2000 ειδικά για την παρούσα ελληνική έκδοση.

Το τελευταίο κείμενο, **Βία και κοινωνικό κίνημα**, δημοσιεύτηκε στο 6ο τεύχος του Le Mouvement Communiste τον Οκτώβριο του 1973. Έχει ξαναδημοσιευτεί στα ελληνικά, στο Πεζοδρόμιο νο 4 (1974) με τίτλο «Ταξικός πόλεμος στη Βαρκελώνη», σε μετάφραση προσαρμοσμένη στις πολιτικές προτιμήσεις των εκδοτών. Εδώ παρουσιάζουμε μια νέα μετάφραση και την αφιερώνουμε σε όσους συντρόφους ζόδεψαν (ή ζοδεύουν) την επαναστατική τους ορμή θεοποιώντας τους ανά τον κόσμο ένοπλους αριστεριστές.

Σε όλες τις σημειώσεις της εκδοτικής ομάδας προηγείται η ένδειξη (σ.τ.μ.).

Απρίλης 2002

εισαγωγή (foreworld)

Από το μέλλον

Η άφαντη

Μια από τις καλύτερες ταινίες πάνω στην ταξική σύγκρουση είναι μια δεκάλεπτη οξύτατη, δηκτική σκηνή, γυρισμένη στις 10 Ιούνη του 1968 έξω από τις πύλες του εργοστασίου κατασκευής μπαταριών Γουνόντερ, στα περίχωρα του Παρισιού. Οι περισσότεροι εργάτες ήταν ανειδίκευτοι, κακοπληρωμένοι, υποτιμούσαν τις γυναίκες, συχνά δούλευαν με βρώμικα χημικά. Βρίσκονταν σε απεργία από τις 13 Μάη και ήταν έτοιμοι να γυρίσουν στη δουλειά. Οι παραχωρήσεις που είχαν αποσπάσει από το αφεντικό ήταν πολλές και αφορούσαν τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας, αλλά ταυτόχρονα λίγες σε σχέση με την ενέργεια που είχαν αναλώσει στον αγώνα. Στο μέσο μιας ομάδας που συζητούσε, βρίσκεται μια γυναίκα είκοσι-τόσο χρονών, που, μισοφωνάζοντας, μισοκλαιώντας, αρνείται να γυρίσει πίσω:

«Όχι, δε γυρνώ πίσω. Δε θα ξαναπατήσω το πόδι μου εκεί! Πήγαινε να δεις μόνος σου τι κωλομέρος είναι... σε τι βρωμιά δουλεύουμε...»

Το 1996, πήραν συνεντεύξεις για ένα ντοκιμαντέρ από ανθρώπους που είχαν αναμιχθεί σε εκείνη την απεργία: εργάτες και εργάτριες, επιστάτες, μια τροτσίστρια δακτυλογράφο, συνδικαλιστικά στελέχη, ακτιβιστές του συνδικάτου, τον τοπικό ηγέτη του ΚΚ που είχε προσπαθήσει να πείσει τη νεαρή γυναίκα να επιστρέψει στη δουλειά. Αυτή όμως είχε γίνει άφαντη. Λίγοι τη θυμούνται καλά. Έφυγε από το εργοστάσιο λίγο μετά τα γεγονότα και κανείς δεν ξέρει τι απέγινε. Κανείς δε θυμάται ολόκληρο το όνομά της, μόνο το μικρό: Jocelyne.

Μένουμε με ένα αναπάντητο, αποφασιστικό ερώτημα, το ερώτημα που έθετε η στάση της Jocelyne: στην «κανονική» ειρηνική ζωή, οι συνήθειες και οι προσταγές μάς πιέζουν και είναι πρακτικά αδύνατο να μην υποταχθεί κανείς. Όταν όμως εκατομμύρια απεργοί αναπτύσσουν μια συλλογική δράση, οδηγούν το Κράτος σε αδιέξοδο και κάνουν τα λόγια των ΜΜΕ άχρηστα, φέρνουν μια ολόκληρη χώρα στα πρόθυρα της ολοκληρωτικής αλλαγής και συνειδητοποιούν ότι εισέπραξαν αυξήσεις μισθών που σύντομα θα καταβροχθισθούν από τον πληθωρισμό, γιατί ξαναγυρίζουν σε αυτό που ξέρουν ότι ισοδυναμεί με φρικτή ή ήπια μίζερια για τα επόμενα 30 χρόνια;

Κάποιες θα πουν ότι η Jocelyne και οι εργάτες δεν ήταν πεφωτισμένοι ή ότι δεν είχαν δει το πραγματικό φως: άλλες θα πουν ότι οι εργάτες έπασχαν από έλλειψη οργάνωσης, κι άλλες ότι τους έλειπε ο αυθορμητισμός, ενώ κάποιες ζύπνιες θα εξηγήσουν ότι ο Μάης του '68 ήταν καταδικασμένος να αποτύχει εφόσον η καπιταλιστική ανάπτυξη δεν είχε ακόμα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για...

Τα παρακάτω κείμενα δε λύνουν το πρόβλημα —δεν πρόκειται για μαθηματική άσκηση ή για κάποιο γρίφο, τη λύση του οποίου πρέπει να βρει κανείς— απλά **θέτουν** αυτό το πρωταρχικό ερώτημα.

Τα περισσότερα από τα κείμενα που δημοσιεύονται σ' αυτήν την ανθολογία χρονολογούνται στα τέλη της δεκαετίας του '60-αρχές της δεκαετίας του '70. Δε γράφτηκαν για να εκπαιδεύσουν ή να διδάξουν —η επανάσταση δεν έχει εγχειρίδια. Τα κείμενα αυτά είναι το προϊόν ανθρώπων που έδρασαν σε μια περίοδο βαθιάς κοινωνικής αναταραχής και που προσπάθησαν να κατανοήσουν και το παρόν τους και το παρελθόν τους. Το κείμενο *Καπιταλισμός και Κομμουνισμός* γράφτηκε μετά από παράκληση κάποιων εργατών που το διένειμαν, π.χ. στο εργοστάσιο της Renault.

Η Wall Street ενάντια στο Τείχος του Βερολίνου

Όλα τα κείμενα στοχεύουν να επιβεβαιώσουν τον κομμουνισμό ενάντια σε μια ιδεολογία ονόματι «μαρξισμός» —επίσημος, ακαδημαϊκός ή αριστεριστικός.

Γιατί αυτοαποκαλούμαστε κομμουνιστές/κομμουνίστριες;

Όσο περισσότερα σημαίνει μια λέξη, τόσο πιθανότερο είναι να της γίνει υπερβολική χρήση από την άρχουσα τάξη. Όπως η «ελευθερία», η «αυτονομία», ο «άνθρωπος» και ένα σωρό άλλες, η λέξη κομμουνισμός έχει διαστρεβλωθεί, έχει αντιστραφεί και είναι τώρα συνώνυμο της ζωής κάτω από ένα αγαθοεργό, δικτατορικό, ολοκληρωτικό Κράτος. Μόνο μια ελεύθερη, αυτόνομη, ανθρώπινη και **κομμουνιστική** αφύπνιση μπορεί να επαναπροσδώσει νόημα σε αυτές τις λέξεις.

Παρότι ο κοινός νους διακηρύσσει ότι η ριζοσπαστική σκέψη είναι ξεπερασμένη, τα τελευταία 25 χρόνια αποδεικνύουν περίτρανα τη σημασία της.

Τι είναι ξεπερασμένο;

Ο ταξικός αγώνας: Δεν υπάρχει λόγος να διαβάσει κανείς 2.000 σελίδες του Μαρξ για να συνειδητοποιήσει ότι όσοι αποστερήθηκαν τα μέσα παραγωγής έχουν πολεμήσει (και κατά κανόνα έχουν χάσει από) αυτούς που τα ελέγχουν.

Η αξία, που καθορίζεται από το μέσο κοινωνικό χρόνο που είναι αναγκαίος για την παραγωγή αγαθών; Είναι προφανές ότι ο πολιτισμός μας έχει ψύχωση με τη μείωση του χρόνου! Ανάπτυξη των υπολογιστών, ηλεκτρονικές λεωφόροι, κινητά τηλέφωνα σε κάθε γωνία του δρόμου επιταχύνουν την κυκλοφορία. Η εργασία, τα ψώνια και η διασκέδαση μεταχειρίζονται εξίσου κάθε πράξη της ζωής σαν να έπρεπε αυτή να μετατραπεί σε μια αέναη ροή. Ο Πολ Βιριλιό περιγράφει πώς η οικονομία δεν παράγει μόνο αντικείμενα αλλά και ταχύτητα, και εντέλει αντικείμενα μόνο όταν αυτά με τη σειρά τους παράγουν ταχύτητα. Παρότι ο Βιριλιό δεν ισχυρίζεται ότι είναι μαρξιστής, μιλάει για έναν κόσμο που αυτοκολλακεύεται μειώνοντας το χρόνο που χρειάζεται για να επιτευχθεί οτιδήποτε, δηλ. έναν κόσμο που λειτουργεί μέσω του ελάχιστου χρόνου —μέσω της αξίας. Η απόκτηση κέρδους ως κινητήρια δύναμη του κόσμου; Όποια έχει απολυθεί από μια εταιρεία στην οποία έδωσε 20 χρόνια από τη ζωή της, μπορεί να δει ότι μια εταιρεία είναι συσσωρευμένη αξία που επιδιώκει τη συνεχή αύξηση του εαυτού της, συντρίβοντας οτιδήποτε εμποδίζει το δρόμο της. Ο διαρκώς μειωνόμενος αριθμός των δυτικών βιομηχανικών εργατών, η πτώση του τείχους του Βερολίνου και η εξαφάνιση των ακροαριστερών ομάδων σηματοδοτούν την τελική συντριβή του κομμουνισμού για όσους παρούσιάζαν τους βιομηχανικούς εργάτες σαν το άλας της γης, εξίσωναν το σοσιαλισμό με τη σχεδιασμένη οικονομία, και απολάμβαναν τις πορείες στο δρόμο ανεμίζοντας βορειο-βιετναμέζικες σημαίες. Η κατάρρευση των λεγόμενων σοσιαλιστικών χωρών έδειξε με ποιο τρόπο κυριαρχεί η οικονομία. Ανατολή και Δύση, και οι δύο πέρασαν από κρίσεις συσσώρευσης. Η προσπάθεια να επανακτήσουν τη δυνατότητα δημιουργίας κέρδους απαιτούσε ένα νέο σύστημα παραγωγής στο Κλήβελαντ, ένα νέο πολιτικό καθεστώς στο Κρεμλίνο. Ο κρατικός καπιταλισμός δεν απέτυχε επειδή οι άνθρωποι μπούχτισαν με τον ολοκληρωτισμό, αλλά γιατί δεν ήταν πλέον σε θέση να αυτοσυντηρηθεί και να δώσει υπόσταση στην καταπίεσή του. Ο συγκεντρωτικός σχεδιασμός της οικονομίας ταίριαζε σχεδόν γάντι στις αναπτυσσόμενες βιομηχανίες κεφαλαιουχικών αγαθών και η γραφειοκρατική εξουσία βασιζόταν σε ένα συμβιβασμό αφ' ενός με τους αγρότες και αφ' ετέρου με τους εργάτες (μόνιμη απασχόληση συν κάποια κοινωνική ασφάλιση ως αντάλλαγμα για την πολιτική υποταγή: ακόμα και οι κατά καιρούς εκκαθαρίσεις συνέβαλαν στην κοινωνική άνοδο και επομένως στην υποστήριξη των γραφειοκρατών από τους εργάτες). Αυτά μπορεί να λειτουργούσαν στη Ρωσία του 1930, αλλά όχι το 1980, πόσο μάλλον στην Ανατολική Γερμανία ή την Τσεχοσλοβακία του 1980. Ο καπιταλισμός χρειάζεται κάποιες μορφές ανταγωνισμού ανάμεσα στους αντιμαχόμενους πόλους συσσωρευμένης αξίας που έρχονται αντιμέτωποι ο ένας με τον άλλον και επομένως ένα ορισμένο ποσοστό πολιτικού και οικονομικού ανταγωνισμού.

Η διάλυση της ΕΣΣΔ δεν αποτελεί την οριστική απόρριψη του Μαρξ, αλλά την επιβεβαίωση του *Κεφαλαίου*. Το Πολιτικό Γραφείο μπορούσε να κάνει κομπίνες με την εσωτερική αγορά αλλά δεν μπορούσε να αποφύγει τις πιέσεις του διεθνούς εμπορίου. Οι ίδιες δυνάμεις της αγοράς που απέλυναν χιλιάδες στο Λίβερπουλ απεργάζονταν επίσης τη διάλυση των γραφειοκρατικών αναχωμάτων που μπλόκαραν τη ροή του χρήματος και των εμπορευμάτων στη Μόσχα. Το φάντασμα ακόμα πλανάται από πάνω μας, έγραψε η *Wall Street Journal* το 1991, αναφερόμενη στο *Μανιφέστο* του 1848: «*Η ανάλυση του Μαρξ μπορεί να εφαρμοστεί στην απίστευτη αποσύνθεση των κομμουνιστικών καθεστώτων που είχαν οικοδομηθεί πάνω στις βάσεις της σκέψης του αλλά δεν είχαν μείνει πιστά στις οδηγίες του.*»

Το 1968 και τα σχετικά

Είχαν γίνει και άλλες εργατικές εξεγέρσεις και πολύ πιο βίαιες, που ήρθαν ανοιχτά αντιμέτωπες τόσο με το Κράτος όσο και με το θεσμοποιημένο εργατικό κίνημα, π.χ. μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Όμως εκεί γύρω στο 1970, η αναταραχή είχε μια διάσταση πιο παγκόσμια και πιο βαθιά. Σε αντίθεση με το 1871, το 1917-21 ή το 1936-37, στις εκβιομηχανισμένες χώρες το κεφάλαιο είχε διεισδύσει στο σύνολο της ζωής, μετατρέποντας σε εμπόρευμα όλο και περισσότερες καθημερινές πράξεις και σχέσεις και ενοποιώντας την κοινωνία κάτω από την κυριαρχία του. Η πολιτική, ως αντιπαράθεση πολιτικών προγραμμάτων, ήταν σχεδόν ξεπερασμένη. Το '68, τα γαλλικά συνδικάτα και εργατικά κόμματα μπορούσαν να καταπνίξουν μια απεργία 3 εβδομάδων στην οποία συμμετείχαν 4-5 εκατομμύρια άνθρωποι, αλλά δεν μπορούσαν πλέον να παρουσιάσουν ένα πρόγραμμα εναλλακτικό ως προς αυτό των «αστικών» κομμάτων. Όσοι θα έπαιρναν μέρος στη γενική απεργία δεν περίμεναν από μια πιθανή αριστερή κυβέρνηση τίποτε περισσότερο, από λίγη ακόμα πρόνοια. Η μικτή οικονομία ήταν στην ημερήσια διάταξη, με μια έμφαση στην κρατική παρέμβαση όταν στην κυβέρνηση βρισκόταν η Αριστερά, και στις δυνάμεις της αγοράς όταν οι ψήφοι μετακινούνταν προς τα Δεξιά. Οι εμπορευματικές σχέσεις διαμεσολαβούσαν τις πιο απλές ανθρώπινες ανάγκες. Το Αμερικάνικο Όνειρο είναι δικό σου εάν έχεις τα λεφτά να το αγοράσεις. Αλλά ακόμα και σ' αυτή την περίπτωση το πιο ελκυστικό αυτοκίνητο δεν είναι αυτό που μόλις αγόρασες αλλά αυτό της επόμενης τηλεοπτικής διαφήμισης. Τα αγαθά φαντάζουν καλύτερα στις αφίσες. Την ώρα που ένας ρωσικού τύπου εργατικός παράδεισος έπαυε πλέον να έχει πέραση, ο καταναλωτικός παράδεισος γινόταν όλο και πιο απρόσιτος —εκ φύσεως. Έτσι, κανένα μέλλον δεν μπορούσε να υπάρξει μέσα απ' το εργοστάσιο: ούτε ο εφιάλτης στην άλλη πλευρά του Σιδηρού Παραπετάσματος, ούτε ο γλυκερός κόσμος των ονείρων από αυτήν την πλευρά της θόνης. Σαν αποτέλεσμα, ο εργασιακός χώρος έπαυε να είναι ο χώρος από όπου θα ξεκινούσε η οικοδόμηση ενός καλύτερου κόσμου. Παρότι το βιβλίο

της Καταστασιακής Διεθνούς, *Η Κοινωνία του Θεάματος*, είχε ελάχιστους αναγνώστες εκείνη την εποχή, η δημοσίευσή του το 1967 ήταν πρόδρομος διαφόρων κριτικών που θα ακολουθούσαν. Είναι αλήθεια ότι η περίοδος εκείνη σήμαινε επίσης την ένταξη στα συνδικάτα πολλών πατημένων και κακοπληρωμένων εργατριών που έτσι εισήλθαν τελικά στον εικοστό αιώνα, και μονάχα μια μειοψηφία της εργατικής τάξης εξέφραζε μια άρνηση της κοινωνίας, επαναστάτριες με αιτία στο περιθώριο του εργατικού δυναμικού, ειδικά οι νέες. Όμως το παγκόσμιο κύμα απεργιών και ταραχών παραμένει ακατανόητο χωρίς το υποβόσκον χαρακτηριστικό του: μαζική δυσαρέσκεια προς το εργοστάσιο και τη ζωή του γραφείου. «*Ποιος θέλει να δουλέψει;*» ρωτούσε το *Newsweek* στα μέσα της δεκαετίας του '70. Παρόλα αυτά, όλες σχεδόν οι καθιστικές διαμαρτυρίες κατέλαβαν τον εργασιακό χώρο χωρίς να πάνε παραπέρα. Από όλες τις παραβατικές χειρονομίες (κατάληψη των υπηρεσιών του φυσικού αερίου και των μεταφορών από πολωνούς απεργούς το 1971, αυτομείωση των τιμών στην Ιταλία, καταλήψεις, «κοινωνικές» απεργίες των οδηγών λεωφορείων, των εργαζομένων στα νοσοκομεία και των ταμιών στα σουπερμάρκετ, που πρόσφεραν δωρεάν μεταφορά, ιατρική περίθαλψη και φαγητό, εργάτες του ηλεκτρικού δικτύου να κόβουν το ηλεκτρικό σε γραφειοκράτες και εταιρείες, και χιλιάδες άλλες περιπτώσεις), ελάχιστες αποτέλεσαν απαρχή κομμουνιστικοποίησης. Η διασάλυση της εργασίας και η προσβολή του εμπορεύματος δε συγχωνεύτηκαν σε μια επίθεση στην εργασία-ω-εμπόρευμα, δηλ. στη μισθωτή εργασία. Από τις φυλακές μέχρι την εκπαίδευση των παιδιών, τα πάντα αποτέλεσαν στόχο επικρίσεων αλλά η επίθεση αυτή παρέμεινε κυρίως αρνητική.

Η έλλειψη δημιουργικών προσπαθειών για το μετασχηματισμό της κοινωνίας έδωσε νέα ώθηση στον καπιταλισμό.

Οι ιστορικές εξεγέρσεις δεν έχουν ημερομηνία γέννησης ή θανάτου, αλλά σίγουρα η ΦΙΑΤ ήταν κάτι παραπάνω από σύμβολο —ήταν ένα ορόσημο. Για χρόνια η εταιρία του Τορίνο μαστιζόταν από συνεχείς στάσεις της αλυσίδας παραγωγής, μαζικές κοπάνες, και συνελεύσεις μέσα στο εργοστάσιο. Παρόλα αυτά, η οργανωμένη αταξία δεν υπερέβη την άρνηση προς κάτι θετικό. Έτσι η διοίκηση μπόρεσε να λυγίσει μια (αρκετά μεγάλη) μειοψηφία με την παθητική βοήθεια μιας κουρασμένης πλειοψηφίας που φοβόταν μήπως χάσει τη δουλειά της. Οι ριζοσπάστες είχαν διαρρήξει μια κοινωνική λογική, χωρίς να περάσουν σε μια καινούρια. Οι βίαιες (ακόμα και ένοπλες) ενέργειες σταδιακά αποσυνδέθηκαν από τον εργοστασιακό χώρο. Το 1980, η εταιρία απέλυσε 23.000 από τους 140.000 εργαζόμενους: το εργοστάσιο έκανε για 35 μέρες απεργία, στο τέλος της οποίας 40.000 εργάτες της ΦΙΑΤ βγήκαν στους δρόμους ενάντια στην απεργία. Τότε τα συνδικάτα υπέγραψαν μια συμβιβαστική λύση μέσω της οποίας οι 23.000 πήραν κρατική αποζημίωση, και αργότερα πολλές χιλιάδες άλλοι απολύθηκαν μέσω της «ορθολογικής αναδιοργάνωσης» της επιχείρησης. Σε τέτοιες κρίσιμες φάσεις αντιστράφηκε η κοινωνική έφοδος των δεκαετιών του '60 και του '70.

Working man's blues

Από τότε, οι ήττες της εργατικής τάξης είναι αποτέλεσμα της αμυντικής στάσης απέναντι σε ένα συνεχώς ελισσόμενο εχθρό. Όσο καλά οχυρωμένη και να ήταν στα ανθρακωρυχεία και στα εργοστάσια, η εργατική αγωνιστικότητα δεν μπόρεσε να αντισταθεί στην αναδιάρθρωση. Οι εργάτες και οι εργάτριες έχουν δύναμη στο βαθμό που είναι απαραίτητοι στο κεφάλαιο. Αλλιώς, μπορούν να καθυστερήσουν τις απολύσεις, μερικές φορές για χρόνια με την υποστήριξη της εργατικής κοινότητας, αλλά δεν μπορούν να παραμείνουν για πάντα μια εργατική δύναμη που δεν αποφέρει κέρδος. Τις δεκαετίες του '70 και του '80 οι εργάτες και οι εργάτριες είχαν δύναμη και οργάνωση, αλλά έχασαν γιατί η οικονομία τους στέρησε τη λειτουργία τους, η οποία είναι το κοινωνικό τους όπλο. Τίποτα δεν μπορεί να υποχρεώσει το κεφάλαιο να μισθώσει εργασία όταν αυτή δεν του είναι χρήσιμη.

Ταυτόχρονα, εκείνες οι αυτόνομες «επιτροπές δράσης», οι «ομάδες βάσης», κτλ, οι οποίες ήταν τα όργανα της από-τα-κάτω δράσης μέσα και έξω από τον εργοστασιακό χώρο, εξαφανίστηκαν. Όταν εμφανίστηκαν νέα συντονιστικά όργανα, όπως στις απεργίες των σιδηροδρομικών (1986) και των νοσοκόμων (1988) στη Γαλλία, δεν επέζησαν πέραν της συγκεκριμένης λειτουργίας τους και διαλύθηκαν (ορισμένα από αυτά διοχέτευσαν την ενέργειά τους σε καινούρια, αποσχισθέντα συνδικάτα «βάσης», και έτσι ενσωματώθηκαν στο κεφάλαιο).

Για χρόνια, οι εργάτες της αλυσίδας παραγωγής είχαν αρνηθεί να τους μεταχειρίζονται σα ρομπότ, ενώ μια μειοψηφία γύρισε την πλάτη στην εργασία και την καταναλωτική κοινωνία. Το κεφάλαιο απάντησε εγκαθιστώντας αληθινά ρομπότ, καταργώντας εκατομμύρια θέσεων εργασίας, εντατικοποιώντας και καθιστώντας πιο αποτελεσματικό και ορθολογικό ό,τι είχε απομείνει από την ανειδίκευτη εργασία. Ταυτόχρονα, μια γενικευμένη επιθυμία για ελευθερία μετατράπηκε σε ελευθερία κατανάλωσης. Ποιος είχε φανταστεί το 1960 ότι κάποια μέρα μια δωδεκάχρονη θα μπορούσε να βγάλει λεφτά από αυτόματο μηχάνημα με τη δική της πλαστική κάρτα; Τα λεφτά της —η ελευθερία της... Τα γνωστά συνθήματα του Μάη του '68: **ΜΗ ΔΟΥΛΕΥΕΤΕ ΠΟΤΕ!** και **ΖΗΤΗΣΤΕ ΤΟ ΑΔΥΝΑΤΟ!** γελιοποιήθηκαν όταν οι άνθρωποι εκδιώχθηκαν από εξασφαλισμένες δουλειές και όταν τους προσφέρθηκαν περισσότερα και πιο ψεύτικα αγαθά για να αγοράσουν.

Πολλοί συγκρίνουν τη σημερινή κατάσταση με τις δεκαετίες του '20 και του '30 —συμπεριλαμβανομένης και της φασιστικής απειλής. Αλλά αντίθετα με την περίοδο των εξεγέρσεων και της ένοπλης αντεπανάστασης ανάμεσα στο 1917 και το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η σημερινή προλεταριακή υποχώρηση συνίσταται σε μια παρατεταμένη και σταδιακή

είσοδο τεραστίων κομματιών της εργατικής τάξης στην ανεργία και την προσωρινότητα. Αν υπάρχει ελπίδα, αυτή βρίσκεται στους προλετάριους, έλεγε ο Γουίνστον στο 1984. Είναι σαν πολλοί προλετάριοι του πραγματικού 1984 να είχαν ξεγεραθεί λίγα χρόνια πριν από αυτήν την ημερομηνία, να είχαν πάρει τον κόσμο στα χέρια τους και να αρνήθηκαν είτε να τον αποδεχθούν είτε να τον αλλάξουν. Δεκαετίες νωρίτερα, οι παπούδες τους είχαν κλειδωθεί μέσα στα εργοστάσια (Ιταλία, 1920), συχνά με το όπλο στο χέρι. Είχαν πολεμήσει και είχαν πεθάνει, αλλά το εργοστάσιο πάντα κατέλγε πίσω στο αφεντικό. Αυτή τη φορά μόνο μια χούφτα άνθρωποι πήραν τα όπλα (και ακόμα λιγότεροι με την εμφάνιση της ανεργίας —δεν πυροβολά κανείς ένα εργοστάσιο που κλείνει). Έτσι λοιπόν, ήταν περισσότερο μια αποτυχία παρά μια ήττα. Σαν τον παίκτη που παρατάει ένα στημένο παιχνίδι: δεν μπορεί ούτε θέλει να καταστρέψει το χώρο, και αφήνει αυτούς που έστησαν το παιχνίδι να νικήσουν.

Αυτό το παιχνίδι έχει χαθεί, δεν υπάρχει λόγος να το αρνιόμαστε. Ο καπιταλισμός θριαμβεύει, περισσότερο ρευστός και άυλος από ό,τι πριν από 25 χρόνια, παγκοσμιοποιώντας τα πάντα αλλά με έναν αφηρημένο, παθητικό, αρνητικό τρόπο. Μια διαφήμιση της δεκαετίας του '60 έδειχνε έναν εργάτη αυτοκινητοβιομηχανίας να κοιτάει τη φωτογραφία ενός καινούριου αυτοκινήτου και να αναρωτιέται: «Ποιος το φτιάχνει αυτό το μοντέλο;» Με το ζόρι μερικά απασχολήσιμος ή ελαστικοποιημένος, ο εργάτης αυτοκινητοβιομηχανίας του 2000 βλέπει το *Crash* στην τηλεόραση, ενώ το παιδί του παίζει ένα βιντεο-παιχνίδι το οποίο χρησιμοποιεί κάποια μικροτσιπ που πιθανό κάποια μέρα να πετάξουν τον πατέρα του ή και το ίδιο έξω από τη δουλειά. Ποτέ άλλοτε η ανθρωπότητα δεν ήταν τόσο ενοποιημένη και τόσο διαχωρισμένη. Δισεκατομμύρια παρακολουθούν τις ίδιες εικόνες και ζουν όλο και πιο διαχωρισμένες ζωές. Τα αγαθά είναι ταυτόχρονα μαζικά παραγόμενα και μη διαθέσιμα. Το 1930, εκατομμύρια άνθρωποι έμειναν χωρίς δουλειά λόγω μιας τεράστιας οικονομικής κατάρρευσης. Σήμερα βρίσκονται στο επίδομα ανεργίας σε μια εποχή **ανάπτυξης**, γιατί ακόμα και μια οικονομία που αναρρώνει δεν μπορεί να βγάλει κέρδος από αυτούς όπως μπορούσε πριν από 30 χρόνια. Από πολλές απόψεις, έχουμε βγει από την κρίση κερδοφορίας της δεκαετίας του '70, και το μεγαλύτερο κομμάτι της επιχειρηματικής κοινότητας είναι σε πολύ καλύτερη κατάσταση από ό,τι ήταν πριν. Το παράδοξο είναι ότι η παραγωγικότητα της εργασίας έχει αυξηθεί τόσο πολύ ώστε το κεφάλαιο συχνά δε χρειάζεται να μισθώσει περισσότερη εργασία για να αυτοαξιοποιηθεί.

Τέλος της εργασίας;

Καθώς δεν υπάρχουν και πολλές σταθερές δουλειές τριγύρω, έγινε της μόδας σήμερα να καταριέται κανείς τα κακά της δουλειάς και να υποστηρίζει ότι μπαίνουμε (ή ότι θα έπρεπε να μπούμε) σε μια μετα-εργασιακή εποχή.

Τα τελευταία 20 χρόνια, σε παγκόσμια κλίμακα, εκατοντάδες εκατομμύρια έχουν εισέλθει στη μισθωτή εργασία. Πολλοί από αυτούς έχουν απολυθεί, ειδικά στην Ασία, ενώ ένας μεγάλος αριθμός ρώσων εργατών και εργατριών δεν παίρνει καν μισθό. Αλλά η κόρη του ινδονήσιου αγρότη που πήγε σε ένα εργοστάσιο στην Jakarta, και μετά απολύθηκε, δε θα επιστρέψει ποτέ στην παραδοσιακή αγροτική ζωή, ακόμα και αν γυρίσει στην επαρχία. Και η απλήρωτη ρωσίδα εργάτρια παραμένει μέσα στο χωρόχρονο του καπιταλισμού. Και οι δύο ανήκουν στον πολιτισμό της εργασίας-για-χρήμα. Η μαζική ανεργία είναι συστατικό στοιχείο του βιομηχανικού συστήματος.

Στις πιο ανεπτυγμένες χώρες ή στους πιο ανεπτυγμένους τομείς, βέβαια, η άμεση εργασία γίνεται «επουσιώδης», όπως πρόβλεψε ο Μαρξ στα *Grundrisse*. Αλλά όπου υπάρχει, ο ρόλος της είναι πιο αποφασιστικός από ποτέ. Εάν ζούμε σε μια «κοινωνία της πληροφορίας», η ανθρώπινη παρέμβαση στην παραγωγή είναι πιο σημαντική από ποτέ, εφόσον καμιά πληροφορία δε ρέει χωρίς την ενεργητική παρουσία γυναικών ή αντρών, δηλ. της εργασίας.

Η ιδέα ότι η ρομποτική θα φτιάχνει ρομπότ τα οποία θα χειρίζονται ρομποτοποιημένοι άνθρωποι είναι επιστημονική φαντασία, και η πλήρης αυτοματοποίηση είναι αδύνατη. Το κεφάλαιο **εξακολουθεί** να βάζει τους ανθρώπους να δουλεύουν με σκοπό να παράγουν περισσότερη αξία από αυτήν που επενδύεται σ' αυτούς και τις όποιες μηχανές χρησιμοποιούν. Σ' αυτό διαφέρει από τα προηγούμενα κοινωνικά συστήματα. Ο καπιταλισμός οργανώνει τον κόσμο γύρω από την απόλυτη αναγκαιότητα να κάνει την εργασία πιο ανταγωνιστική, και διαχειρίζεται την ανεργία και τις μη επικερδείς δραστηριότητες μόνο στο βαθμό που επιτρέπουν να συνεχίζεται η παραγωγή αξίας και η κυκλοφορία.

Το 2000 ο πλανήτης μας κυριαρχείται από την αξιοποίηση περισσότερο από ό,τι το 1867, και ολόκληρος ο κοινωνικός ιστός είναι προσαρμοσμένος στη λογική της. Εκεί βρίσκεται η δύναμή της, αλλά η ίδια αντίφαση που την ενεργοποιούσε το 1867 είναι ακόμα παρούσα. Σε αυτόν τον κόσμο όπου το κεφάλαιο είναι πανταχού παρόν, δεν μπορούν **τα πάντα** να είναι εξίσου κερδοφόρα.

Η διαφημιστική εταιρία που πληρώνεται εκατομμύρια δολάρια για να προωθήσει το καινούριο μοντέλο της Toyota όντως αυξάνει τις πωλήσεις αυτοκινήτων, αλλά δε συνεισφέρει στη συσσώρευση αξίας στον ίδιο βαθμό που συνεισφέρουν οι μηχανικοί, οι σχεδιαστές και οι εργάτες της αλυσίδας παραγωγής, που επινοούν και κατασκευάζουν αυτό το μοντέλο. Οι ιδέες του Τόνι Νέγκρι δεν αυξάνουν το κεφάλαιό του εκδότη του με τον ίδιο τρόπο που το αυξάνουν οι μεταφραστές, οι στοιχειοθέτες, οι τυπογράφοι και οι διανομείς, που παράγουν τα βιβλία του και τα φέρνουν τελικά στα βιβλιοπωλεία.

Ο σχετικός ρόλος της άμεσης εργασίας στην παραγωγή του πλούτου πράγματι μειώνεται (μιλάμε με καπιταλιστικούς όρους, προφανώς: εδώ ο πλούτος δε σημαίνει αυτό που εξυπηρετεί την ανθρωπότητα αλλά αυτό που κινεί το κεφάλαιο) σε

σχέση με την γενική κοινωνική συνεργασία, και η παραγωγική στιγμή γίνεται όλο και πιο διάχυτη, όλο και πιο δύσκολα εντοπίσιμη. Ωστόσο δε διαλύεται σε μια άυλη, συλλογική διανοητικότητα. Τα πράγματα δεν κατασκευάζονται από έναν οικουμενικό, αδιαίρετο, αόρατο νου.

Ας πάρουμε το παράδειγμα μιας υπαλλήλου γραφείου σε ένα εργοστάσιο του 1900 που έφτιαχνε εργαλειομηχανές. Μπορεί να ήταν δυνατό να διακρίνουμε τις καθημερινές δουλειές της σ' αυτές που συνεισέφεραν στην πραγματική κατασκευή («παραγωγική εργασία») και σ' αυτές που αφορούσαν μόνο την αγορά και την πώληση («μη παραγωγική εργασία»). Σήμερα μια τέτοια διάκριση θα ήταν αδιανόητη και στην ουσία χωρίς νόημα. Για παράδειγμα πολλοί χειρώνακτες σήμερα αφιερώνουν ένα τμήμα του χρόνου τους στην εξυπηρέτηση πελατών. Σημαίνει μήπως αυτό ότι οι πάντες προσθέτουν αξία σε ένα προϊόν (ή στο σύνολο της παραγωγής) στην ίδια μη μετρήσιμη και μη προσδιορίσιμη αναλογία;

Αν ήταν έτσι, οι διευθυντές δε θα έμπαιναν στον κόπο να αναδιοργανώσουν τους εργασιακούς χώρους, να απολύσουν εκατομμύρια, να επιβάλουν μια πιο ευέλικτη αγορά εργασίας, να δημιουργήσουν «κέντρα κέρδους» μέσα στις επιχειρήσεις τους, αναζητώντας συνεχώς τρόπους και μέσα για να σχεδιάσουν και να συμπυκνώσουν το χώρο και το χρόνο που θα φέρουν μεγαλύτερη «απόδοση ιδίων κεφαλαίων» ή, με απλά λόγια, μεγαλύτερο κέρδος. Εξοικονομούν εργασία (και ειδικά χρόνο εργασίας) **επειδή** η εργασία είναι ζωτικής σημασίας.

Εδώ ακριβώς βρίσκεται η αντίφαση, το 2000 περισσότερο από ό,τι το 1848. Το κεφάλαιο είναι έξω από την ανθρώπινη («ζωντανή») εργασία, και αυτό θα πρέπει να το αντιμετωπίζει πάντα σαν όριο του. Με ή χωρίς ταιηλορισμό, η εργασία δεν μπορεί να μετρηθεί ή να προσδιοριστεί ποσοτικά πλήρως. Καμία δραστηριότητα δεν μπορεί να αναχθεί εξ ολοκλήρου σε μια δεδομένη ποσότητα χρόνου. Η αξία είναι μια ροή, αλλά μόνο τα υγρά είναι τελείως ρευστά.

Πριν από έναν αιώνα, ο καπιταλισμός άρχισε να κυριεύει την πολιτική, το εργατικό κίνημα, την τέχνη, την κουλτούρα, κτλ., και ν' αντικαθιστά τους ιδιοκτήτες εργοστασίων με διευθυντές εταιριών. Μια τέτοια κοινωνικοποίηση δεν έβαλε τέλος στην ταξική κοινωνία, αλλά μόνο στις απαρχαιωμένες μορφές της. Έτσι και η εργασία που τώρα «κοινωνικοποιείται», δεν εξαφανίζεται. Η αξιοσημείωτη ικανότητα του κεφαλαίου να ενσωματώνει τα ίδια του τα όρια δεν του επιτρέπει να τα υπερβεί.

Υψηλές προσδοκίες

Το εργατικό κίνημα του 1900, ή και του 1936, δε συνεντρίφη από τη φασιστική καταστολή, ούτε εξαγοράστηκε με τρανζίστορς και ψυγεία: κατέστρεψε τον ίδιο του τον εαυτό σα δύναμη αλλαγής γιατί επιδίωξε τη διατήρηση της προλεταριακής συνθήκης αντί να στοχεύσει στην υπέρβασή της. Στην καλύτερη περίπτωση εξασφάλισε μια καλύτερη ζωή για τον κόσμο του μόχθου· στη χειρότερη, τον οδήγησε σε παγκόσμιους πολέμους. Όλα αυτά ανήκουν πια στο παρελθόν, και η επιτυχία ταινιών που αναφέρονται στην εργατική κουλτούρα είναι ένα σίγουρο σημάδι ότι περνάει από την πραγματικότητα στις αναμνήσεις και στα μουσεία. Οι σταλινικοί έχουν γίνει σοσιαλδημοκράτες και οι σοσιαλδημοκράτες κεντροαριστεροί. Όλοι πηγαίνουν προς τα δεξιά, και σε λίγο οι τροτσικιστές θα αυτοαποκαλούνται ριζοσπάστες δημοκράτες. Ο άλλοτε επαναστατικός χώρος έχει βυθιστεί στην αδυναμία και τη νοσταλγία. Όσο για εμάς, δε θα αισθανθούμε άσχημα ούτε στιγμή για την εποχή που αποκαλούσαν τον Μπρέζνιεφ κομμουνιστή και που χιλιάδες νέοι κατέβαιναν στους δρόμους τραγουδώντας τη Διεθνή ενώ στην ουσία υποστήριζαν ομάδες που προσπαθούσαν να γίνουν η άκρα αριστερά της αριστεράς.

Ο στόχος του παλιού εργατικού κινήματος ήταν να καταλάβει τον **υπάρχοντα** κόσμο και να τον διαχειριστεί με έναν καινούριο τρόπο: βάζοντας τον τεμπέλη να δουλέψει, αναπτύσσοντας την παραγωγή, εισάγοντας την εργατική δημοκρατία (τουλάχιστον ως ζήτημα αρχής). Μόνο μια μικρή μειοψηφία, «αναρχική» καθώς και «μαρξιστική», θεωρούσε ότι μια διαφορετική κοινωνία σήμαινε την καταστροφή του κράτους, του εμπορεύματος και της μισθωτής εργασίας, παρότι σπάνια το όρισε σαν μια διαδικασία, αντίλαμβανόμενη αντιθέτως το όλο πράγμα σαν ένα πρόγραμμα που τίθεται σε εφαρμογή **μετά** την κατάληψη της εξουσίας, συχνά ύστερα από ένα αρκετά μακρύ μεταβατικό στάδιο. Αυτοί οι επαναστάτες αδυνατούσαν ν' αντιληφθούν τον κομμουνισμό σαν ένα κοινωνικό κίνημα του οποίου η δράση θα υπέσκαπτε τα θεμέλια της ταξικής και κρατικής εξουσίας, και υποτίμησαν την ανατρεπτική δύναμη των αδερφικών, ανοιχτών, κομμουνιστικών σχέσεων οι οποίες επανεμφανίζονταν σε κάθε ουσιαστική εξέγερση (Ρωσία 1917-19, Καταλωνία 1936-37...).

Δεν υπάρχει πλέον καμία ανάγκη να δημιουργηθούν οι καπιταλιστικές προϋποθέσεις για τον κομμουνισμό. Ο καπιταλισμός βρίσκεται παντού, όμως είναι λιγότερο εμφανής από όσο ήταν πριν από 100 ή 50 χρόνια, όταν οι ταξικές διαφορές ήταν πιο ξεκάθαρες. Ο χειρώνακτας αναγνώριζε τον ιδιοκτήτη του εργοστασίου με μια ματιά, γνώριζε ή νόμιζε ότι γνώριζε τον εχθρό του, και ένιωθε ότι τα πράγματα θα ήταν πολύ καλύτερα την ημέρα που, αυτός και οι συνάδελφοί του, θα ξεφορτώνονταν το αφεντικό. Σήμερα, οι τάξεις εξακολουθούν να υπάρχουν, αλλά εκδηλώνονται μέσα από τις αμέτρητες καταναλωτικές διαβαθμίσεις και κανείς δεν περιμένει από την κρατική διαχείριση της βιομηχανίας έναν καλύτερο κόσμο. Ο «εχθρός» είναι μια αόριστη κοινωνική σχέση, αφηρημένη αλλά πραγματική, πανταχού παρούσα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι ένα απρόσιτο, ανεπηρέαστο τέρας: επειδή οι προλετάριοι είναι αυτοί που παράγουν και αναπαράγουν τον κόσμο, μπορούν να τον αποδιοργανώσουν και να τον επαναστατικοποιήσουν. Ο σκοπός είναι η άμεση κομμουνιστικοποίηση, που δε θα ολοκληρωθεί πριν από μία ή περισσότερες γενιές, αλλά που πρέπει να ξεκινήσει ευθύς αμέσως. Το κεφάλαιο έχει

εισβάλλει στη ζωή και καθορίζει πώς ταΐζουμε τη γάτα μας, πώς επισκεπτόμαστε ή θάβουμε τους φίλους μας, σε τέτοιο βαθμό που ο στόχος μας δεν μπορεί παρά να είναι ο κοινωνικός ιστός, αόρατος, απρόσωπος, που μέσα του εμπεριέχει τα πάντα. (Παρότι το κεφάλαιο έχει την ικανότητα να προσλαμβάνει αυτούς που θα το υπερασπίσουν, η κοινωνική αδράνεια είναι ισχυρότερη δύναμη διατήρησης του υπάρχοντος από ό,τι τα ΜΜΕ ή η αστυνομία). Η ανθρώπινη κοινότητα είναι μπροστά μας: η βάση της είναι παρούσα, πολύ περισσότερο από ό,τι έναν αιώνα πριν. Η παθητικότητα εμποδίζει την ανάδυσή της. Η πιο ζωτική μας ανάγκη: **οι άλλοι**, φαντάζουν ταυτόχρονα τόσο κοντά και τόσο μακριά μας. Οι εμπορευματικοί δεσμοί είναι συνάμα ισχυροί και εύθραστοι.

Οι εξεγέρσεις στο Λος Άντζελες το 1992 πήγαν πέρα από αυτές του Watts το 1965. Οι διαδοχικές εξεγέρσεις στις φτωχές συνοικίες δείχνουν ότι ένα σημαντικό κομμάτι της νεολαίας δεν μπορεί να ενσωματωθεί. Εδώ και εκεί, παρά τη μαζική ανεργία, οι εργάτες δε θα εκβιασθούν να αποδεχθούν χαμηλότερους μισθούς με αντάλλαγμα την δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Οι κορεάτες έχουν αποδείξει ότι η «Παγκόσμια Επιχείρηση» επεκτείνει μαζί με τα κέρδη και τις εργοστασιακές ταραχές, και η «καθυστερημένη» Αλβανία γέννησε μια **μοντέρνα** εξέγερση. Όταν μια αριθμητικά σημαντική μειοψηφία, αηδιασμένη από την εικονική πραγματικότητα, αρχίσει να πραγματοποιεί αυτό που μπορεί να πραγματοποιηθεί, η επανάσταση θα ανατείλει πάλι, τρομερή και ανώνυμη.

Το παρόν έργο είναι αφιερωμένο στην Jocelyne, την άγνωστη εργάτρια.

1997/1999

εισαγωγή στην ιαπωνική έκδοση των τευχών νο.1 και νο.2 του Le Mouvement Communiste

Το δελτίο Le Mouvement Communiste είναι μια από τις εκφράσεις της τωρινής επαναστατικής τάσης στη Γαλλία, στην οποία, όπως και οπουδήποτε αλλού, αυτό που είναι ευρέως γνωστό ως Μαρξισμός δεν έχει καμία σχέση με την επανάσταση. Σε έναν κόσμο ο οποίος είναι αντεστραμμένος για λόγους ιστορικούς που μπορούν ν' αναλυθούν, υπάρχουν «σοσιαλιστικές» χώρες όπου οι μισθωτοί εργάτες γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης στο όνομα του «κομμουνισμού», και «κομμουνιστικά κόμματα» που είναι εθνικιστικά, άκρως ρεφορμιστικά και υποστηρίζουν τον καπιταλισμό με κάθε δυνατό τρόπο. Ο κομμουνισμός έχει γίνει συνώνυμο του να δουλεύεις πολύ και να υπακούς το «σοσιαλιστικό» αφεντικό. Υπάρχουν ιμπεριαλιστικά και αποικιοκρατικά Κομμουνιστικά Κόμματα. Επομένως, η πρώτη προϋπόθεση για μια ελάχιστη επαναστατική δράση είναι η αποφασιστική ρήξη με όλες τις μορφές του επίσημου Μαρξισμού, είτε προέρχονται από τα Κ.Κ. είτε από αριστερούς διανοούμενους. Ο επίσημος Μαρξισμός είναι μέρος της καπιταλιστικής κοινωνίας, τόσο στη θεωρία του όσο και στην πρακτική του. Οποιοσδήποτε συμβιβασμός σε αυτό το πεδίο σημαίνει να παραμένει κανείς στις γραμμές του κεφαλαίου. Αυτό μπορεί να είναι σαφές σε αρκετούς ανθρώπους (ποιος δεν έχει κριτικάρει το Κ.Κ.), αλλά απαιτεί κάτι περισσότερο από μια γενική και αόριστη συμφωνία.

Σήμερα, που η μακρόχρονη αντεπανάσταση που διαδέχτηκε το επαναστατικό κίνημα μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο φτάνει στο τέλος της, ένα νέο κίνημα αναδύεται. Αλλά την ίδια στιγμή το κεφάλαιο προσπαθεί να το ενσωματώσει και ταυτόχρονα ετοιμάζεται να το καταστειλεί βίαια σε περίπτωση που δεν μπορέσει να το ενσωματώσει. Η επανεμφάνιση της επανάστασης συνοδεύεται από διάφορες μορφές κριτικής που δε φτάνουν στην καρδιά του ζητήματος και συνεπώς βοηθούν το κεφάλαιο να προσαρμοστεί. Φυσικά οι άνθρωποι γίνονται επαναστάτες μέσα από διαφορετικές εμπειρίες και όχι από τη μια μέρα στην άλλη. Μπορούμε όμως να δούμε τώρα την ανάπτυξη οργανώσεων που ηθελημένα προσπαθούν να προσελκύσουν κόσμο στη βάση μερικών αιτημάτων **με σκοπό** να μην πάνε παραπέρα. Ισχυρίζονται ότι επιστρέφουν σε επαναστατικές αρχές, αλλά τις αγνοούν. Θεωρητικά, η αντίληψή τους για τον κομμουνισμό δεν έχει καμία σχέση με τον κομμουνισμό: είναι ένα μίγμα δημοκρατικού εργατικού ελέγχου ή διαχείρισης, εφαρμογής της αυτοματοποίησης και ορθολογικής αναδιοργάνωσης της κοινωνίας. Με άλλα λόγια, τίποτα παραπάνω από αυτά για τα οποία μιλάει το ίδιο το κεφάλαιο. Στην πράξη υποστηρίζουν «κριτικά» τα επίσημα Κ.Κ. ή και τα σοσιαλιστικά κόμματα, τη Σοβιετική Ένωση, την Κίνα, κτλ. Αυτές οι ομάδες είναι αντεπανάστατικές. Το επιχείρημα ότι οργανώνουν εργάτες δε σημαίνει τίποτα: τα Κ.Κ. κάνουν ακριβώς το ίδιο, πράγμα που δεν τα εμποδίζει να πυροβολούν εργάτες όταν το θεωρούν αναγκαίο. Ο τροτσκισμός, ο μαοϊσμός, ακόμα και ο αναρχισμός στις πιο γραφειοκρατικές και εκφυλισμένες μορφές του, είναι αντεπανάστατικοί.

Η αντίληψη αυτή δεν είναι σχετιστική. Οι οργανωμένες και μόνιμες ομάδες μέσα στο εργατικό κίνημα, που έχουν μη ή αντικομμουνιστικό πρόγραμμα και ανάλογη πρακτική, είναι ο χειρότερος εχθρός μας. Ο εσωτερικός εχθρός είναι πάντα πιο επικίνδυνος από τον εξωτερικό. Αυτό είναι ξεκάθαρο για τα Κ.Κ., ισχύει όμως και για τις περισσότερες αριστερές ομάδες.

Το παρελθόν δείχνει ότι είναι απαραίτητη μια ξεκάθαρη διαχωριστική γραμμή. Η κατάσταση πριν από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο μπορεί να συνοψισθεί ως εξής: το κεφάλαιο μπορούσε να ανακάμψει μόνο μέσω ενός μεγάλου και γενικού πολέμου. Η Ρωσία είχε αναγκαστεί να αναπτύξει τον καπιταλισμό μετά την ήττα της ευρωπαϊκής επανάστασης: ήταν έτοιμη να συμμαχήσει με τη μια ή με την άλλη πλευρά ανάλογα με τα κρατικά της συμφέροντα. Η Γερμανία, η Ιταλία και η Ιαπωνία ήταν φασιστικές. Στις δυτικές δημοκρατίες, σοσιαλιστικά ή «κομμουνιστικά» κόμματα κατάφεραν να συνεγείρουν τις μάζες και να τις πείσουν ότι ο πόλεμος αυτός δεν ήταν ιμπεριαλιστικός όπως ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, αλλά ένας πόλεμος που αποσκοπούσε στην απελευθέρωση του κόσμου από τη φρίκη του φασισμού. Την άποψη αυτήν υποστήριξε **και** ο τροτσκισμός, και οι περισσότεροι τροτσκιστές πήραν το μέρος των συμμάχων ενάντια στη Γερμανία και την Ιαπωνία. Όμως ο θρίαμβος της δημοκρατίας το 1945 αποδείχτηκε εξίσου καταστροφικός και αποτρόπαιος με το φασισμό. Οι άνθρωποι δεν πεθαίνουν πλέον σε στρατόπεδα συγκέντρωσης –εκτός από εκείνα τα μέρη όπου **υπάρχουν** στρατόπεδα συγκέντρωσης, όπως η Ρωσία, το νότιο Βιετνάμ, κτλ. Όμως εκατομμύρια άνθρωποι λιμοκτονούν. Η άκρα αριστερά (ο Τρότσκι και πολλοί άλλοι) το μόνο που είχε καταφέρει ήταν να βοηθήσει τον καπιταλισμό να λύσει τα προβλήματά του. Ο αγώνας ενάντια στις ψευτοεπαναστατικές ομάδες δεν είναι μόνο χρήσιμος αλλά και απαραίτητος. Ο Μαρξ έπρεπε να αγωνιστεί ενάντια στον Προυσσόν. Ο Λένιν, ο Πάνεκουκ και ο Μπορντίγκα έπρεπε να αγωνιστούν ενάντια στον Κάουτσκι αλλά και ενάντια σε πολλούς άλλους σοσιαλιστές που έλεγαν ότι συμφωνούν μαζί του. Ο Πάνεκουκ και ο Μπορντίγκα έπρεπε να αγωνιστούν ενάντια στο Λένιν, και αργότερα ενάντια στον Τρότσκι.

Το τωρινό κομμουνιστικό κίνημα πρέπει να αφομοιώσει πλήρως το παρελθόν του: πρέπει δηλαδή να γνωρίσει τι ακριβώς συνέβη το 1917, το 1921 και μετά. Η μετάβαση στον κομμουνισμό δε θα συνίσταται στην περαιτέρω ανάπτυξη της παραγωγής: το κεφάλαιο το έχει ήδη επιτύχει αυτό σε πολλές χώρες. Η μεταβατική περίοδος θα συνίσταται στην άμεση κομμουνιστικοποίηση της κοινωνίας **και** στον ένοπλο αγώνα ενάντια στο κράτος και το παλιό εργατικό κίνημα. Η στρατιωτική πλευρά του κεφαλαίου έχει γίνει τόσο αποτελεσματική ώστε δεν μπορεί να υποτιμηθεί. Και η εργατική τάξη – αν και ρεφορμιστική— έχει αποκτήσει τέτοια δύναμη μέσα στην κοινωνία ώστε αποτελεί ζήτημα ζωτικής σημασίας για το κεφάλαιο να την ελέγξει: αυτή είναι η δουλειά των συνδικάτων και των εργατικών κομμάτων. Πρέπει κανείς να είναι προετοιμασμένος να πολεμήσει ενάντια σε αυτούς τους εχθρούς, όχι απαραίτητα αποθηκεύοντας όπλα κάτω από το κρεβάτι του, αλλά επιτιθέμενος ριζοσπαστικά σε αυτούς τώρα, τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη.

Αυτό είναι δυνατό μόνο μέσω μιας θετικής ανάλυσης και ανάπτυξης του κομμουνιστικού προγράμματος: κατάργηση της οικονομίας της αγοράς, δημιουργία νέων κοινωνικών σχέσεων όπου η εργασία δεν κυριαρχεί πάνω στο σύνολο της ζωής αλλά είναι ενσωματωμένη μέσα σε αυτήν, καταστροφή της οικονομίας, της πολιτικής, της τέχνης, κτλ, ως τέτοιων.

Μιλώντας για θεωρία, μπορεί και πρέπει κανείς να χρησιμοποιεί τα έργα του Μαρξ (πράγμα που περιλαμβάνει τη μετάφραση και τη δημοσίευσή τους όταν αυτά δεν είναι διαθέσιμα). Το σύνθημά μας είναι: **μη διαβάζετε τους μαρξιστές, διαβάστε το Μαρξ!** Είναι επίσης χρήσιμο να μελετά κανείς αυτούς που πολέμησαν ενάντια στην αντεπανασταση: άτομα σαν τον Πάνεκουκ, τον Μπορντίγκα, κ.α. οι οποίοι από πολλές απόψεις είχαν τα όριά τους λόγω κάποιων εσφαλμένων αντιλήψεων, αλλά παραμένουν επίκαιροι. Άλλες ομάδες, όπως η Καταστασιακή Διεθνής είναι επίσης σημαντικές, παρότι τους λείπει μια κατανόηση του κεφαλαίου. Είναι σημαντικό για τους επαναστάτες κάθε χώρας να μελετούν το επαναστατικό παρελθόν της χώρας τους καθώς και τις τωρινές της μορφές. Οι επαφές και οι ανταλλαγές εμπειριών είναι επίσης ζωτικής σημασίας.

Μια τέτοια δραστηριότητα συνεπάγεται μια ριζοσπαστική ρήξη με την πολιτική. Οι επαναστάτες δεν έχουν μόνο διαφορετικές ιδέες (και πρακτικές) από τους ψευτοεπαναστάτες. Ο ίδιος ο τρόπος με τον οποίο εξελίσσονται είναι διαφορετικός. Ένας ψευτοεπαναστάτης προσπαθεί πάντα να στρατολογήσει και να συσπειρώσει κόσμο ώστε να γίνει ο αντιπρόσωπος μιας μεγάλης μερίδας ανθρώπων και να αποκτήσει άρα μια εξουσία σε αυτήν την κοινωνία. Η επανάσταση απαιτεί ακριβώς το αντίθετο. Δεν επιδιώκουμε να αντιπροσωπεύσουμε τους ανθρώπους, με σκοπό να τους καθοδηγήσουμε ή να τους υπηρετήσουμε. Οι κομμουνιστές δεν έχουν στρατιώτες, εκτός του κόκκινου «στρατού» στον κομμουνιστικό επαναστατικό πόλεμο.

Οι κομμουνιστές δεν είναι απομονωμένοι από το προλεταριάτο. Οι πράξεις τους δεν αποσκοπούν ποτέ στο να οργανώσουν **άλλους**: είναι πάντα η απόπειρα να εκφράσουν τη δική τους ανατρεπτική απάντηση στον κόσμο. Σε τελική φάση, όλες οι επαναστατικές πρωτοβουλίες θα πρέπει να συντονιστούν. Αλλά το επαναστατικό έργο δεν είναι πρωταρχικά ζήτημα οργάνωσης. Καθήκον του είναι να εκφράσει (με ένα κείμενο ή μια πράξη) μια ανατρεπτική σχέση με τον κόσμο. Ανεξάρτητα αν είναι μικρή ή μεγάλη, μια τέτοια δράση είναι μια επίθεση στον παλιό κόσμο.

Ιανουάριος 1973

καπιταλισμός και κομμουνισμός

Ο κομμουνισμός δεν είναι ένα πρόγραμμα το οποίο θέτει κανείς σε εφαρμογή ή βάζει άλλους να το εφαρμόσουν, αλλά ένα κοινωνικό κίνημα. Όσοι αναπτύσσουν και υπερασπίζονται το θεωρητικό κομμουνισμό δεν πλεονεκτούν έναντι των άλλων παρά μόνο σε σχέση με μια πιο ξεκάθαρη κατανόηση και μια πιο δυναμική έκφραση· όπως και οι άλλοι που δεν ασχολούνται ιδιαίτερα με τη θεωρία, νιώθουν και αυτοί την πρακτική ανάγκη για τον κομμουνισμό. Δεν έχουν κανένα προνόμιο· δεν κουβαλάνε τη γνώση που θα θέσει την επανάσταση σε κίνηση· αλλά από την άλλη δεν φοβούνται μήπως γίνουν «αρχηγοί» με το να εξηγούν τις θέσεις τους. Η κομμουνιστική επανάσταση, όπως όλες οι άλλες επαναστάσεις, είναι προϊόν πραγματικών αναγκών και συνθηκών ζωής. Το ζήτημα είναι να ρίξουμε φως σε ένα υπάρχον ιστορικό κίνημα.

Ο κομμουνισμός δεν είναι ένα ιδανικό που πρέπει να πραγματοποιηθεί· ήδη υπάρχει, όχι ως κοινωνία, αλλά ως μια προσπάθεια, ένα εγχείρημα για το οποίο προετοιμαζόμαστε. Είναι το κίνημα το οποίο προσπαθεί να καταργήσει τις συνθήκες ζωής που καθορίζονται από τη μισθωτή εργασία και θα τις καταργήσει με την επανάσταση. Η συζήτηση για τον κομμουνισμό δεν είναι ακαδημαϊκή. Δεν είναι μια συζήτηση για το τι πρέπει να γίνει αύριο. Είναι αναπόσπαστο μέρος ενός συνόλου άμεσων και απότερων εγχειρημάτων, η συζήτηση των οποίων αποτελεί μόνο μια όψη, μια απόπειρα να επιτευχθεί θεωρητική κατανόηση. Αντιστρόφως, τα πρακτικά εγχειρήματα μπορούν να επιτευχθούν ευκολότερα και αποτελεσματικότερα εάν μπορεί κανείς να απαντήσει στο ερώτημα: προς τα πού πηγαίνουμε;

Δε θα μπούμε στον κόπο να αντικρούσουμε τα επίσημα Κ.Κ., την άκρα αριστερά, τα διάφορα είδη σοσιαλιστών κτλ, τα προγράμματα των οποίων απλώς εκσυγχρονίζουν και εκδημοκρατίζουν όλα τα υπαρκτά χαρακτηριστικά του παρόντος κόσμου. Το ζήτημα δεν είναι ότι αυτά τα προγράμματα δεν είναι κομμουνιστικά, αλλά ότι είναι καπιταλιστικά.

Οι εξηγήσεις που προσφέρει αυτό το κείμενο δεν προέρχονται από μια επιθυμία να δώσουμε εξηγήσεις, οι οποίες ούτε αυτή τη μορφή θα είχαν, ούτε ένας αριθμός ανθρώπων θα είχε κάτσει να τις επεξεργαστεί και να τις δημοσιεύσει, εάν οι αντιφάσεις και οι πρακτικοί κοινωνικοί αγώνες που σπαράσσουν αυτή την κοινωνία δεν έδειχναν ότι η νέα κοινωνία σχηματίζεται στη μήτρα της παλιάς, αναγκάζοντας τους ανθρώπους να αποκτήσουν συνείδηση επ' αυτού.

A) Η μισθωτή εργασία ως κοινωνική σχέση

Αν ρίξει κανείς μια ματιά στη σύγχρονη κοινωνία είναι προφανές ότι η συντριπτική πλειοψηφία των ανθρώπων είναι αναγκασμένη να πουλά την εργατική της δύναμη για να ζήσει. Όλες οι σωματικές και πνευματικές ικανότητες που υπάρχουν στους ανθρώπους, στην ίδια τους την προσωπικότητα, που είναι απαραίτητο να τεθούν σε κίνηση για να παραχθούν χρήσιμα πράγματα, μπορούν να χρησιμοποιηθούν μόνο εάν πουληθούν για ένα μισθό. Η εργατική δύναμη είναι ένα εμπόρευμα σαν όλα τα άλλα αγαθά. Η ύπαρξη της ανταλλαγής και της μισθωτής εργασίας φαντάζει φυσιολογική, αναπόφευκτη. Και όμως, η εισαγωγή της μισθωτής εργασίας επιβλήθηκε με τη βία και συνοδεύτηκε από κοινωνικές συγκρούσεις.¹ Ο διαχωρισμός του εργάτη από τα μέσα παραγωγής, που θεωρείται σήμερα δεδομένος και τον αποδέχεται κανείς ως τέτοιο, ήταν στην ουσία το αποτέλεσμα μιας μακράς εξέλιξης και μπόρεσε να ολοκληρωθεί μόνο με τη βία.

Στην Αγγλία, την Ολλανδία, τη Γαλλία, από τον δέκατο έκτο αιώνα και μετά, η οικονομική και πολιτική βία απαλλοτρίωσε τεχνίτες και χωρικούς, κατέστειλε τους φτωχούς και τους αλήτες και τους επέβαλε τη μισθωτή εργασία. Τον εικοστό αιώνα, μεταξύ του 1930 και του 1950, η Ρωσία χρειάστηκε να θεσπίσει έναν εργατικό κώδικα που συμπεριλάμβανε τη θανατική καταδίκη για να οργανώσει τη μετατροπή εκατομμυρίων χωρικών σε βιομηχανικούς εργάτες μέσα σε λίγες δεκαετίες. Γεγονότα που φαίνονται φυσιολογικά: ότι το άτομο δεν κατέχει τίποτα εκτός της εργατικής του δύναμης, ότι πρέπει να την πουλήσει σε μια επιχείρηση για να μπορέσει να ζήσει, ότι τα πάντα είναι εμπόρευμα, ότι οι κοινωνικές σχέσεις περιστρέφονται γύρω από την ανταλλαγή, είναι το αποτέλεσμα μιας μακρόχρονης και βίαιης διαδικασίας.

Η σύγχρονη κοινωνία, μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος και της ιδεολογικής και πολιτικής ζωής της, αποκρύπτει την **παρελθοντική** και **τωρινή** βία πάνω στην οποία βασίζεται αυτή η κατάσταση. Κρύβει τόσο την προέλευσή της όσο και το μηχανισμό που της επιτρέπει να λειτουργεί. Τα πάντα εμφανίζονται ως το αποτέλεσμα μιας ελεύθερης συναλλαγής στην οποία το άτομο βρίσκεται αντιμέτωπο με το εργοστάσιο, το μαγαζί ή το γραφείο ως πωλητής εργατικής δύναμης. Η ύπαρξη του εμπορεύματος φαίνεται σαν ένα αυτονόητο και φυσικό φαινόμενο. Ωστόσο, προκαλεί μεγάλες και μικρές περιδικές καταστροφές: αγαθά καταστρέφονται για να συγκρατηθούν οι τιμές τους, υπάρχουσες δυνατότητες μένουν ανεκμετάλλευτες, ενώ στοιχειώδεις ανάγκες δεν ικανοποιούνται. Οι δύο στυλοβάτες της νεώτερης κοινωνίας, η μισθωτή εργασία και η ανταλλαγή, δεν είναι μόνο η αιτία των περιοδικών και διαρκών καταστροφών, αλλά έχουν επίσης δημιουργήσει τις συνθήκες που καθιστούν εφικτή μια άλλη κοινωνία. Και το σημαντικότερο είναι ότι αναγκάζουν ένα μεγάλο τμήμα του υπάρχοντος κόσμου να εξεγερθεί εναντίον τους και να πραγματοποιήσει αυτή τη δυνατότητα: τον κομμουνισμό.

¹ Ε. Π. Τόμσον, *Η Δημιουργία της Αγγλικής Εργατικής Τάξης*, Pelican, 1970.

Εξ ορισμού, κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα είναι κοινωνική. Η ανθρώπινη ζωή υφίσταται μόνο εντός ομάδων, μέσω διαφόρων μορφών συνεργασίας. Η αναπαραγωγή των συνθηκών διαβίωσης είναι εξ αρχής συλλογική δραστηριότητα: τόσο η αναπαραγωγή των ίδιων των ανθρώπων, όσο και η αναπαραγωγή των μέσων της διαβίωσής τους.² Οντως, αυτό που χαρακτηρίζει την ανθρώπινη κοινωνία είναι το γεγονός ότι παράγει και αναπαράγει τις υλικές συνθήκες της ύπαρξής της. Κάποια ζώα χρησιμοποιούν εργαλεία, αλλά μόνο ο άνθρωπος **φτιάχνει** τα εργαλεία του. Ανάμεσα στο άτομο ή την ομάδα και την ικανοποίηση των αναγκών, υπεισέρχεται η μεσολάβηση της παραγωγής, της εργασίας, η οποία τροποποιεί διαρκώς τους τρόπους ζωής και μετασχηματισμού του περιβάλλοντος. Και άλλες μορφές ζωής —π.χ. οι μέλισσες— φτιάχνουν τις υλικές συνθήκες της ύπαρξής τους αλλά, από όσο μπορεί να τις μελετήσει ο άνθρωπος, η εξέλιξή τους μοιάζει να έχει σταματήσει. Η εργασία, αντίθετα, είναι μια διαρκώς μεταλλασσόμενη οικειοποίηση και προσαρμογή του ανθρώπινου περιβάλλοντος. Η σχέση των ανθρώπων με τη «φύση» είναι συνάμα και μια σχέση μεταξύ ανθρώπων και εξαρτάται όπως ακριβώς και οι ιδέες που παράγουν και ο τρόπος που συλλαμβάνουν τον κόσμο, από τις παραγωγικές σχέσεις τους.

Ο μετασχηματισμός της δραστηριότητας συνοδεύει το μετασχηματισμό του κοινωνικού πλαισίου μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα, δηλ. τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. Οι παραγωγικές σχέσεις στις οποίες εισέρχονται οι άνθρωποι είναι ανεξάρτητες από τη θέλησή τους: η κάθε γενιά έρχεται αντιμέτωπη με τις τεχνικές και κοινωνικές συνθήκες που άφησαν οι προηγούμενες γενιές, μπορεί όμως να τις μεταβάλλει όσο το επιτρέπει το επίπεδο των υλικών παραγωγικών δυνάμεων. Αυτό που οι άνθρωποι αποκαλούν «ιστορία» δε δημιουργεί τίποτα: η ιστορία φτιάχνεται από τους ανθρώπους, αλλά μόνο στο βαθμό που το επιτρέπουν οι δεδομένες δυνατότητες. Αυτό δε σημαίνει ότι κάθε σημαντική αλλαγή στις παραγωγικές δυνάμεις συνοδεύεται αυτόματα και άμεσα από μια αντίστοιχη αλλαγή στις παραγωγικές σχέσεις. Εάν ίσχυε αυτό, δε θα υπήρχαν **επαναστάσεις**. Η νέα κοινωνία που γεννιέται στη μήτρα της παλιάς μπορεί να αναδυθεί και να θριαμβεύσει μόνο μέσω μιας επανάστασης, με την ολοκληρωτική καταστροφή της πολιτικής και ιδεολογικής δομής που μέχρι εκείνη τη στιγμή επέτρεπε την επιβίωση ξεπερασμένων παραγωγικών σχέσεων.

Η μισθωτή εργασία ήταν κάποτε μια μορφή ανάπτυξης, αλλά πλέον δεν είναι: εδώ και καιρό δεν είναι τίποτα άλλο από ένα εμπόδιο· ακόμη περισσότερο είναι μια απειλή για την ίδια την ύπαρξη της ανθρωπότητας.³

Αυτό που πρέπει να αποκαλυφθεί, πίσω από τα υλικά αντικείμενα, τις μηχανές, τα εργοστάσια, τους εργάτες που δουλεύουν εκεί κάθε μέρα, τα πράγματα που παράγουν, είναι η κοινωνική σχέση που τα ρυθμίζει, καθώς και η αναγκαία και εφικτή εξέλιξή της.

B) Κοινότητα και καταστροφή της κοινότητας

Η ανθρωπότητα αρχικά ζούσε σε σχετικά αυτόνομες και διασκορπισμένες ομάδες, σε οικογένειες (με την ευρύτερη έννοια: η οικογένεια συμπεριλάμβανε όλους όσους είχαν το ίδιο αίμα), σε φυλές. Η παραγωγή αποτελείτο ουσιαστικά από το κυνήγι, το ψάρεμα και τη συλλογή τροφής. Τα αγαθά δεν παράγονταν για να καταναλωθούν **μετά** την ανταλλαγή, μετά την τοποθέτησή τους σε μια αγορά. Η παραγωγή ήταν άμεσα κοινωνική, χωρίς τη διαμεσολάβηση της ανταλλαγής. Η κοινότητα διένειμε αυτά που παρήγαγε με βάση απλούς κανόνες και ο καθένας έπαιρνε άμεσα αυτά που του έδινε.⁴ Δεν υπήρχε ατομική παραγωγή, δηλ. δεν υπήρχε κανένας διαχωρισμός μεταξύ των ατόμων ώστε να πρέπει να ξαναβρεθούν μετά την παραγωγή μέσω ενός διαμεσολαβητικού κρίκου, της ανταλλαγής, δηλ. τη σύγκριση των διάφορων αγαθών που παρήγαγαν ατομικά. Οι δραστηριότητες αποφασίζονταν (κατ' ουσίαν επιβάλλονταν πάνω στην ομάδα από την αναγκαιότητα) και εκτελούνταν συλλογικά και τα αποτελέσματά τους τα απολάμβαναν όλοι εξίσου συλλογικά.

Πολλές «πρωτόγονες» κοινωνίες θα μπορούσαν να είχαν συσσωρευτεί πλεόνασμα αλλά απλά δεν έμπαιναν στον κόπο. Όπως έχει δείξει ο Μάρσαλ Σάλινς, η εποχή της σπάνης ήταν συχνά εποχή της αφθονίας, με πολύ άεργο χρόνο —αν και η έννοια του «χρόνου» ήταν τότε πολύ διαφορετική από τη δική μας. Εξερευνητές και ανθρωπολόγοι παρατήρησαν ότι στην αναζήτηση τροφής και την αποθήκευση αφιερωνόταν ένα αρκετά μικρό μέρος της ημέρας. Η «παραγωγική» δραστηριότητα ήταν μέρος μιας συνολικής σχέσης με την ομάδα και το περιβάλλον της.

Το μεγαλύτερο κομμάτι της ανθρωπότητας, όπως είναι γνωστό, πέρασε από την εποχή της συλλογής τροφής και του κυνηγιού στη γεωργία και κατέληξε στη δημιουργία πλεονασμάτων τα οποία οι κοινότητες άρχισαν να ανταλλάσσουν.

Αυτή η κυκλοφορία έγινε εφικτή μόνο μέσω της ανταλλαγής, δηλ. υπολογίζοντας, όχι νοητά, αλλά στην πραγματικότητα, τι ακριβώς είναι κοινό ανάμεσα στα διάφορα προϊόντα που επρόκειτο να μεταφερθούν από το ένα μέρος στο άλλο. Τα προϊόντα της ανθρώπινης δραστηριότητας έχουν ένα πράγμα κοινό: είναι το αποτέλεσμα μιας ορισμένης ποσότητας ενέργειας, τόσο ατομικής όσο και κοινωνικής. Αυτή είναι η **αφηρημένη** πλευρά της εργασίας, που δεν παράγει απλώς κάτι χρήσιμο (συγκεκριμένη πλευρά της εργασίας), αλλά καταναλώνει και ενέργεια, **κοινωνική** ενέργεια. Η **αξία** ενός προϊόντος, ανεξάρτητα από τη χρήση του, είναι η ποσότητα αφηρημένης εργασίας που εμπεριέχει, δηλ. η ποσότητα κοινωνικής ενέργειας που είναι απαραίτητη για να το αναπαραγάγει. Εφόσον αυτή η ποσότητα μπορεί να μετρηθεί μόνο με

² Μαρξ και Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, Μέρος Πρώτο (ελλ. έκδ. Gutenberg).

³ Βλ. την παρουσίαση του *Κεφαλαίου* από τον Ένγκελς, *Selected Writings* (Penguin, 1967), σελ. 177-184.

⁴ Κ. Μαρξ, *Προ-Καπιταλιστικοί Οικονομικοί Σχηματισμοί* (ελλ. έκδ. Κάλβος).

βάση το χρόνο, η αξία ενός προϊόντος είναι ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος για την παραγωγή του, δηλ. ο μέσος όρος για μια δεδομένη κοινωνία σε μια δεδομένη στιγμή της ιστορίας της.

Με την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων και των αναγκών της, η κοινότητα δεν παράγει μόνο αγαθά, αλλά και εμπορεύματα, δηλ. αγαθά που έχουν εκτός από αξία χρήσης και ανταλλακτική αξία. Το εμπόριο πρωτοεμφανίζεται μεταξύ κοινοτήτων και μετά εισβάλλει στις ίδιες τις κοινότητες προκαλώντας την ανάπτυξη εξειδικευμένων δραστηριοτήτων, επαγγελμάτων, δηλ. του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας. Η ίδια η φύση της εργασίας αλλάζει. Με την ανταλλακτική σχέση, η εργασία γίνεται **διττή** εργασία, παράγοντας τόσο αξίες χρήσης όσο και ανταλλακτικές αξίες.⁵ Η εργασία δεν είναι πλέον ενσωματωμένη στην ολότητα της κοινωνικής δραστηριότητας, αλλά γίνεται ένα εξειδικευμένο πεδίο, διαχωρισμένο από την υπόλοιπη ζωή του ατόμου. Αυτά που το άτομο φτιάχνει για τον εαυτό του και για την ομάδα είναι διαχωρισμένα από αυτά που φτιάχνει με σκοπό την ανταλλαγή αγαθών με άλλες κοινότητες. Το δεύτερο μέρος της δραστηριότητάς του σημαίνει θυσία, καταναγκασμό, σπατάλη χρόνου. Η κοινωνία διαφοροποιείται, διαιρείται σε διάφορα μέλη που ασχολούνται με διαφορετικά επαγγέλματα, καθώς και σε εργάτες και μη εργάτες. Σ' αυτό το στάδιο η κοινότητα παύει να υφίσταται.

Η κοινότητα χρειάζεται την ανταλλακτική σχέση για να αναπτύξει και να ικανοποιήσει τις αυξανόμενες ανάγκες της. Αλλά η ανταλλακτική σχέση καταστρέφει την κοινότητα. Κάνει τους ανθρώπους να βλέπουν τον εαυτό τους και τους άλλους μόνο ως προμηθευτές αγαθών. Η χρησιμότητα του προϊόντος που φτιάχνω με σκοπό την ανταλλαγή δεν με ενδιαφέρει πλέον. Με ενδιαφέρει μόνο η χρήση του προϊόντος που θα πάρω σε αντάλλαγμα. Αλλά και για αυτόν που μου το πουλάει, η χρήση που του κάνω εγώ δεν τον απασχολεί, αφού το μόνο που τον ενδιαφέρει είναι η αξία χρήσης αυτού που παρήγαγα. Ό,τι είναι αξία χρήσης για τον έναν είναι μόνο ανταλλακτική αξία για τον άλλον και αντιστρόφως.⁶ Η κοινότητα εξαφανίστηκε την ημέρα που τα (πρώην) μέλη της άρχισαν να ενδιαφέρονται το ένα για το άλλο μόνο στο βαθμό που είχαν κάποιο υλικό συμφέρον από τη μεταξύ τους σχέση. Όχι ότι ο αλτρουισμός είναι η κινητήρια δύναμη της πρωτόγονης κοινότητας ή ότι θα πρέπει να είναι η κινητήρια δύναμη του κομμουνισμού. Αλλά στη μια περίπτωση, η κίνηση των συμφερόντων δυναμώνει τα άτομα και τα κάνει να δρουν από κοινού, ενώ στην άλλη τα ατομικοποιεί και τα αναγκάζει να μάχονται το ένα το άλλο. Με τη γέννηση της ανταλλαγής μέσα στην κοινότητα, η εργασία δεν είναι πλέον η ικανοποίηση των αναγκών από τη συλλογικότητα, αλλά το μέσο για να αποκτήσει κανείς από τους άλλους ό,τι ικανοποιεί τις δικές του ανάγκες.

Καθώς ανέπτυξε την ανταλλαγή, η κοινότητα προσπαθούσε ταυτόχρονα να την περιορίσει. Προσπάθησε να ελέγξει ή να καταστρέψει τα πλεονάσματα ή να καθιερώσει αυστηρούς κανόνες για να ελέγχει τη διακίνηση των αγαθών. Αλλά η ανταλλαγή θριάμβευσε στο τέλος. Όπου δε συνέβη αυτό, η κοινότητα αδράνησε και σταδιακά καταστράφηκε από την εισβολή της εμπορευματικής κοινωνίας.

Όσο τα αγαθά δεν παράγονται διαχωρισμένα, όσο δεν υπάρχει καταμερισμός εργασίας, δεν μπορεί κανείς να συγκρίνει τις αντίστοιχες αξίες δύο αγαθών, εφόσον αυτά παράγονται και διανέμονται συλλογικά. Η στιγμή της ανταλλαγής, κατά τη διάρκεια της οποίας ο χρόνος εργασίας δύο προϊόντων συγκρίνεται και τα προϊόντα ανταλλάσσονται με βάση αυτή τη σύγκριση, δεν υπάρχει ακόμη. Ο αφηρημένος χαρακτήρας της εργασίας εμφανίζεται μόνο όταν οι κοινωνικές σχέσεις το απαιτούν. Αυτό μπορεί να συμβεί μόνο όταν, με την τεχνική πρόοδο, γίνεται απαραίτητο για την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων να εξειδικευτούν οι άνθρωποι σε επαγγέλματα και να ανταλλάξουν τα προϊόντα μεταξύ τους καθώς και με άλλες ομάδες που έχουν γίνει κράτη. Με αυτές τις δύο προϋποθέσεις η αξία, ο μέσος χρόνος εργασίας, γίνεται το μέτρο σύγκρισης. Στη ρίζα αυτού του φαινομένου βρίσκονται πρακτικές σχέσεις μεταξύ ανθρώπων και αναπτυσσόμενες πραγματικές ανάγκες.

Η αξία δεν εμφανίζεται επειδή είναι ένα πρόσφορο μέσο σύγκρισης. Όταν οι κοινωνικές σχέσεις της πρωτόγονης κοινότητας αντικαθίστανται από διευρυμένες και πιο διαφοροποιημένες σχέσεις, η αξία εμφανίζεται ως η αναγκαία διαμεσολάβηση των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων. Δεν πρέπει να προκαλεί έκπληξη ότι χρησιμοποιείται ως μέσο σύγκρισης ο μέσος όρος κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας, εφόσον σε αυτό το στάδιο η εργασία είναι το ουσιαστικό στοιχείο για την παραγωγή πλούτου· είναι το μόνο στοιχείο που οι διαφορετικές δραστηριότητες έχουν κοινό: έχουν όλες την ιδιότητα της κατανάλωσης μιας ορισμένης ποσότητας ανθρώπινης εργατικής δύναμης, άσχετα με το συγκεκριμένο τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται αυτή η δύναμη. Η αξία, η οποία αντιστοιχεί στον αφηρημένο χαρακτήρα της εργασίας, αντιπροσωπεύει την αφαίρεσή της, το γενικό και κοινωνικό χαρακτήρα της, πέρα από όλες τις διαφορές της φύσης των αντικειμένων που μπορεί να παράγει η εργασία.

⁵ Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμος Ι, κεφάλαιο 1 (ελλ. έκδ. Σύγχρονη Εποχή).

⁶ Κ. Μαρξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα του 1844* (ελλ. έκδ. Γλάρος).

⁷ Φ. Ένγκελς, *Η Καταγωγή της Οικογένειας, της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους* (ελλ. έκδ. Θεμέλιο). Οι μελέτες του Ένγκελς ήταν βασισμένες σε ένα περιορισμένο αριθμό ερευνών, όπως το έργο του Μόργκαν *Η Αρχαία Κοινωνία*. Σήμερα θα έπρεπε να προσθέσουμε μελέτες όπως το έργο του Μαλινόφσκι για τα νησιά Γροβιλάντ και τα σχόλια του Ράιχ πάνω σε αυτό στην *Εισβολή της Σεξουαλικής Ηθικής*. Για παράδειγμα, ο θεσμός του **πότλατς** σε κάποιους βορειοαμερικανούς Ινδιάνους, είναι ένα ενδιαφέρον μεταβατικό φαινόμενο από τις πρωτόγονες κοινότητες στις εμπορευματικές κοινωνίες.

Γ) Τα εμπορεύματα

Η οικονομική και κοινωνική πρόοδος βελτιώνει την αποτελεσματικότητα της ανθρώπινης οργάνωσης και τη δυνατότητά της να συνενώνει τα συστατικά στοιχεία της εργασιακής διαδικασίας —πρώτα από όλα την εργατική δύναμη. Τότε εμφανίζεται η διαφορά (και η αντίθεση) μεταξύ εργατών και μη εργατών, μεταξύ αυτών που οργανώνουν την εργασία και αυτών που εργάζονται. Οι πρώτες πόλεις και τα μεγάλα αρδευτικά έργα γεννιούνται μέσα από αυτήν την αύξηση της αποτελεσματικότητας της παραγωγής. Το εμπόριο εμφανίζεται σε μια ειδική δραστηριότητα: τώρα υπάρχουν άνθρωποι που δε ζουν από την παραγωγική εργασία, αλλά από τη διαμεσολάβηση των διαφόρων δραστηριοτήτων των διαχωρισμένων μονάδων παραγωγής. Ένα μεγάλο ποσοστό αγαθών δεν είναι τίποτα άλλο παρά εμπορεύματα. Για να χρησιμοποιηθούν, για να τεθεί σε εφαρμογή η αξία χρήσης τους, η δυνατότητά τους να ικανοποιούν μια ανάγκη, πρέπει να αγοραστούν, πρέπει να πραγματοποιήσουν την ανταλλακτική αξία τους. Αλλιώς, παρότι υπάρχουν σαν υλικά και συγκεκριμένα αντικείμενα, δεν υπάρχουν από τη σκοπιά της κοινωνίας. Κανείς δεν έχει το δικαίωμα να τα χρησιμοποιήσει. Αυτό το γεγονός αποδεικνύει ότι το εμπόρευμα δεν είναι ένα απλό πράγμα, αλλά πρώτα από όλα μια κοινωνική σχέση που υπακούει σε μια πολύ συγκεκριμένη λογική, τη λογική της ανταλλαγής και όχι της ικανοποίησης των αναγκών. Η αξία χρήσης είναι τώρα απλώς ο **φορέας** της αξίας. Η παραγωγή γίνεται μια σφαίρα διακριτή από την κατανάλωση· η εργασία μια σφαίρα διακριτή από τη μη εργασία. Η ιδιοκτησία είναι το νομικό πλαίσιο του διαχωρισμού των δραστηριοτήτων, των ανθρώπων, των μονάδων παραγωγής. Ο σκλάβος είναι ένα εμπόρευμα για τον ιδιοκτήτη του, ο οποίος αγοράζει έναν άνθρωπο για να τον βάλει να δουλέψει.

Η ύπαρξη μιας διαμεσολάβησης στο επίπεδο της οργάνωσης της παραγωγής (ανταλλαγή) συνοδεύεται από την ύπαρξη μιας διαμεσολάβησης στο επίπεδο της οργάνωσης των ανθρώπων: το κράτος είναι απαραίτητο σε μια δύναμη που συγκεντρώνει όλα τα στοιχεία της κοινωνίας προς όφελος της άρχουσας τάξης. Η ενοποίηση γίνεται αναγκαία λόγω της καταστροφής της συνοχής της πρωτόγονης κοινότητας. Η κοινωνία αναγκάζεται να διατηρεί τη συνοχή της μέσω της δημιουργίας ενός θεσμού ο οποίος τρέφεται από αυτήν.

Η ανταλλαγή γίνεται ορατή και συγκεκριμένη με τη γέννηση του χρήματος.⁸ Η αφαίρεση, η αξία, υλοποιείται στο χρήμα, μετατρέπεται σε εμπόρευμα και φανερώνει την τάση της να γίνει ανεξάρτητη, να αποκοπεί από αυτό από το οποίο προέρχεται και το οποίο αντιπροσωπεύει: τις αξίες χρήσης, τα αληθινά αγαθά. Σε σχέση με την απλή ανταλλαγή: χ ποσότητα του προϊόντος Α έναντι ψ ποσότητας του προϊόντος Β, το χρήμα επιτρέπει μια γενίκευση όπου τα πάντα μπορούν να αποκτηθούν με μια ποσότητα αφηρημένου εργασιμίου χρόνου αποκρυσταλλωμένου σε χρήμα. Το χρήμα είναι εργασιμίου χρόνος ο οποίος έχει αφαιρεθεί από την εργασία και έχει παγιωθεί σε μια άφθαρτη, μετρήσιμη και ικανή να μεταφερθεί μορφή. Το χρήμα είναι η ορατή, ακόμη και απτή, έκφραση του κοινού στοιχείου όλων των εμπορευμάτων —όχι ενός ή δύο εμπορευμάτων αλλά όλων των δυνατών εμπορευμάτων. Το χρήμα επιτρέπει στον ιδιοκτήτη του να κατέχει την εργασία των άλλων, οποιαδήποτε στιγμή και σε οποιοδήποτε μέρος του κόσμου. Μέσω του χρήματος είναι δυνατόν να ξεπεράσει κανείς τα όρια του χώρου και του χρόνου. Από τους αρχαίους χρόνους μέχρι το Μεσαίωνα, γύρω από κάποια μεγάλα αστικά κέντρα αναπτύσσεται μια τάση προς την καθολική οικονομία, η οποία όμως αδυνατεί να επιτύχει το σκοπό της. Η παρακμή των αυτοκρατοριών και η καταστροφή τους αποτυπώνουν αυτή τη διαδοχή αποτυχιών. Μόνο ο καπιταλισμός δημιουργεί, από τον δέκατο έκτο αιώνα και μετά, αλλά κυρίως στον δέκατο ένατο αιώνα και τον εικοστό αιώνα, την αναγκαία βάση για μια ανθεκτική καθολική οικονομία.

Δ) Το κεφάλαιο

Το κεφάλαιο είναι μια σχέση παραγωγής που επιβάλλει έναν εντελώς καινούριο και εξαιρετικά αποδοτικό δεσμό μεταξύ της ζωντανής και της νεκρής εργασίας (αυτής που συσσωρεύτηκε από τις προηγούμενες γενιές). Αλλά όπως και με τη γέννηση της ανταλλαγής, η άνοδος του κεφαλαίου δεν είναι το αποτέλεσμα μιας απόφασης ή ενός σχεδίου, αλλά η συνέπεια πραγματικών κοινωνικών σχέσεων που, μετά τον Μεσαίωνα σε μερικές δυτικοευρωπαϊκές χώρες, οδηγούν σε μια ποιοτικά καινούρια ανάπτυξη.

Οι έμποροι είχαν συσσωρεύσει μεγάλες ποσότητες χρήματος κάθε μορφής και είχαν τελειοποιήσει τα τραπεζικά και πιστωτικά συστήματα. Ήταν πλέον δυνατό να χρησιμοποιηθούν αυτές οι ποσότητες: εφευρέθηκαν οι πρώτες υφαντουργικές μηχανές και χιλιάδες φτωχοί άνθρωποι (πρώην αγρότες ή τεχνίτες) έχασαν τα δικά τους μέσα παραγωγής και αναγκάστηκαν να αποδεχτούν τη νέα σχέση παραγωγής: τη μισθωτή εργασία. Προϋπόθεση γι' αυτό ήταν η συσσωρευμένη, αποθηκευμένη εργασία υπό μορφή μηχανών (και αργότερα εργοστασίων). Αυτή η **παρελθοντική** εργασία θα έμπαινε σε κίνηση από τη **ζωντανή** εργασία όσον δεν είχαν καταφέρει να επιτύχουν μια τέτοια συσσωρευση πρώτων υλών και μέσων παραγωγής. Μέχρι το τέλος του Μεσαίωνα (στη δυτική Ευρώπη· η εξέλιξη ήταν διαφορετική στον υπόλοιπο κόσμο) η ανταλλαγή δεν ήταν το κίνητρο ούτε ο ρυθμιστής της παραγωγής. Το εμπόριο από μόνο του, η απλή εμπορευματική παραγωγή (σε αντίθεση

⁸ Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμος Ι, κεφάλαια 2 και 3.

με την καπιταλιστική εμπορευματική παραγωγή) δεν μπορούσε να παρέχει τη σταθερότητα, τη διάρκεια που χρειάζεται η κοινωνικοποίηση και η ενοποίηση του κόσμου. Αυτό το πέτυχε η **καπιταλιστική** εμπορευματική παραγωγή και το μέσο με το οποίο το πέτυχε ήταν η **παραγωγή** που παρέλαβε. Στην ουσία το κεφάλαιο πραγματοποίησε μια πραγματική σύνθεση ανταλλαγής και παραγωγής.⁹

Ο σκλάβος δεν πουλούσε την εργατική του δύναμη· ο ιδιοκτήτης αγόραζε τον ίδιο το σκλάβο και τον έβαζε να δουλέψει. Στον καπιταλισμό, η ζωντανή εργασία αγοράζεται από τα μέσα παραγωγής που αυτή θέτει σε κίνηση. Ο ρόλος του καπιταλιστή δεν είναι αμελητέος, αλλά μάλλον δευτερεύων: «ο ίδιος ο καπιταλιστής είναι μόνο μια λειτουργία του κεφαλαίου»,¹⁰ αυτός που διευθύνει την κοινωνική παραγωγή. Αυτό που έχει σημασία είναι η ανάπτυξη της παρελθοντικής εργασίας μέσω της ζωντανής εργασίας. Να επενδύει, να συσσωρεύει —αυτοί είναι οι στόχοι του κεφαλαίου (η προτεραιότητα που δίνεται στη βαριά βιομηχανία στις λεγόμενες σοσιαλιστικές χώρες δεν είναι παρά ένδειξη ανάπτυξης του καπιταλισμού). Αλλά ο στόχος του κεφαλαίου δεν είναι το να συσσωρεύει αξίες χρήσεις. Το κεφάλαιο πολλαπλασιάζει τα εργοστάσια, τους σιδηροδρόμους κτλ., για να συσσωρεύσει αξία. Το κεφάλαιο είναι πάνω από όλα μια ποσότητα αξίας, αφηρημένης εργασίας που αποκρυσταλλώνεται στη μορφή χρήμα, χρηματιστικό κεφάλαιο, μετοχές, ομόλογα, κτλ, η οποία προσπαθεί να αυξηθεί. Μια ποσότητα χ αξίας πρέπει να δώσει χ + κέρδος στο τέλος του κύκλου. Για να αυτοαξιοποιηθεί, η αξία αγοράζει εργατική δύναμη.

Αυτό το εμπόρευμα είναι αρκετά ξεχωριστό, καθώς η κατανάλωσή του παρέχει εργασία, δηλαδή **καινούργια** αξία, ενώ τα μέσα παραγωγής δεν αποφέρουν παρά μόνο τη δική τους αξία. Έτσι λοιπόν η χρήση της εργατικής δύναμης παράγει μια επιπλέον αξία. Η καταγωγή του αστικού πλούτου βρίσκεται ακριβώς σε αυτήν την υπεραξία, σε αυτήν τη διαφορά μεταξύ της αξίας που παράγει ο εργάτης στη διάρκεια της εργασίας του και της αξίας που είναι αναγκαία για την αναπαραγωγή της εργατικής του δύναμης. Οι μισθοί καλύπτουν μόνο το κόστος αναπαραγωγής της (τα μέσα επιβίωσης του εργάτη **και** της οικογένειάς του).

Είναι εύκολο να αντιληφθεί κανείς από αυτήν την ανάλυση ότι το ουσιαστικό στοιχείο δεν είναι η ιδιοποίηση της υπεραξίας από τον καπιταλιστή ως άτομο. Ο κομμουνισμός δεν έχει καμιά σχέση με την ιδέα ότι οι εργάτες πρέπει να επανακτήσουν μερικά ή ολικά την υπεραξία για τον εαυτό τους, για έναν απλό και προφανή λόγο: ένα μέρος των πόρων πρέπει να χρησιμοποιηθεί για την ανανέωση του εξοπλισμού, για νέα παραγωγή κτλ. Το θέμα δεν είναι ότι μια χούφτα άνθρωποι παίρνουν ένα δυσανάλογα μεγάλο μερίδιο υπεραξίας. Εάν αυτοί οι άνθρωποι έβγαιναν από τη μέση, ενώ το υπόλοιπο σύστημα παρέμενε το ίδιο, τότε ένα μέρος της υπεραξίας θα δινόταν στους εργάτες και το υπόλοιπο θα επενδύονταν σε συλλογικό και κοινωνικό εξοπλισμό, πρόνοια, κτλ: αυτό είναι στην ουσία το πρόγραμμα της αριστεράς, συμπεριλαμβανομένων και των επίσημων Κ.Κ. Στην πράξη, η λογική του συστήματος της αξίας θα καταλήγει πάντα στην ανάπτυξη της παραγωγής με στόχο τη μεγαλύτερη δυνατή αξιοποίηση. Από τη στιγμή που η βάση της κοινωνίας είναι ένας μηχανισμός που αναμειγνύει δύο διαδικασίες, τη διαδικασία της πραγματικής εργασίας και τη διαδικασία της αξιοποίησης, η αξία κυριαρχεί πάνω στην κοινωνία. Η αλλαγή που επέφερε το κεφάλαιο έγκειται στο γεγονός ότι κατέκτησε την παραγωγή και συνεπώς κοινωνικοποίησε τον κόσμο από τον δέκατο ένατο αιώνα και μετά, με βιομηχανίες, μέσα μεταφοράς, αποθήκευσης και ταχείας ανταλλαγής πληροφοριών. Αλλά μέσα στον καπιταλιστικό κύκλο η ικανοποίηση των αναγκών είναι μόνο ένα υποπροϊόν και όχι η κινητήρια δύναμη του μηχανισμού. Η αξιοποίηση είναι ο στόχος: η ικανοποίηση των αναγκών είναι στην καλύτερη περίπτωση ένα μέσο, εφόσον αυτό που παράγεται πρέπει να πουληθεί.

Η επιχείρηση είναι ο τόπος και το κέντρο της καπιταλιστικής παραγωγής· κάθε βιομηχανική ή αγροτική επιχείρηση λειτουργεί σα σημείο ανασύνταξης μιας ποσότητας αξίας που αναζητά αύξηση. Η επιχείρηση πρέπει να δημιουργεί κέρδη. Ξανά, ο νόμος του κέρδους δεν έχει καμιά σχέση με τις πράξεις μερικών «μεγάλων» καπιταλιστών και κομμουνισμός δε σημαίνει να ξεφορτωθούμε μερικούς «μεγαλοκαρχαριές». Αυτό που έχει σημασία δεν είναι τα ατομικά κέρδη των καπιταλιστών, αλλά ο καταναγκασμός, η κατεύθυνση που επιβάλλεται πάνω στην παραγωγή και την κοινωνία από αυτό το σύστημα που υπαγορεύει πώς να δουλεύουμε και τι να καταναλώνουμε. Η όλη δημαγωγία για τους φτωχούς και τους πλούσιους έχει συσκοτίσει το ζήτημα. Κομμουνισμός δεν σημαίνει να πάρουμε τα λεφτά των πλουσίων ή να δημιουργήσουμε επαναστάτες που να τα διανείμουν στους φτωχούς.

E) Ο ανταγωνισμός

Οι διάφορες επιχειρήσεις βρίσκονται σε ανταγωνισμό μεταξύ τους: η κάθε μια παλεύει ενάντια στις άλλες στην αγορά, η κάθε μια παλεύει να μονοπωλήσει την αγορά. Δείξαμε πώς οι διάφορες πλευρές της ανθρώπινης δραστηριότητας έχουν διαχωριστεί. Η σχέση ανταλλαγής αυξάνει τον καταμερισμό της κοινωνίας σε επαγγέλματα και αυτό με τη σειρά του βοηθάει στην ανάπτυξη του εμπορευματικού συστήματος. Παρόλα αυτά, μπορεί κανείς να δει και σήμερα, ακόμη και στις ανεπτυγμένες χώρες, π.χ. στην ύπαιθρο, ότι δεν υπάρχει πραγματικός ανταγωνισμός μεταξύ δραστηριοτήτων διαχωρισμένων μεν αλλά σταθερά κατανεμημένων, όπως π.χ., μεταξύ του φούρναρη, του υποδηματοποιού, κτλ. Ο καπιταλισμός δεν είναι

⁹ Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμος Ι, μέρος δεύτερο: «Η Μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο».

¹⁰ Κ. Μαρξ, *Θεωρίες για την Υπεραξία*, μέρος 1 (εκδ. Σύγχρονη Εποχή).

μόνο καταμερισμός της κοινωνίας σε διάφορα επαγγέλματα, αλλά πάνω από όλα ένας διαρκής αγώνας μεταξύ των διαφόρων τομέων της παραγωγής. Κάθε ποσότητα αξίας υπάρχει μόνο **ενάντια** στις άλλες. Αυτό που η ιδεολογία αποκαλεί εγωισμό και αγώνα όλων εναντίον όλων, είναι το αναπόσπαστο συμπλήρωμα ενός κόσμου όπου ο καθένας πρέπει να πολεμήσει για να πουλήσει. Έτσι, η οικονομική βία και η ένοπλη βία σαν επακόλουθό της, είναι αναπόσπαστα στοιχεία του καπιταλιστικού συστήματος.

Ο ανταγωνισμός είχε θετικά αποτελέσματα στο παρελθόν: έσπασε τους περιορισμούς της φεουδαρχίας και των συντεχνιών και επέτρεψε στο κεφάλαιο να εισβάλει στον κόσμο. Τώρα έχει γίνει πηγή σπατάλης, οδηγώντας τόσο στην ανάπτυξη άχρηστης ή καταστροφικής παραγωγής, επειδή η αξιοποίησή της είναι γρηγορότερη, όσο και στην παρεμπόδιση παραγωγής σημαντικών αγαθών όταν η προσφορά και η ζήτηση συγκρούονται μεταξύ τους.

Ο ανταγωνισμός είναι ο διαχωρισμός των παραγωγικών συστημάτων σε αυτόνομα κέντρα τα οποία είναι αντιμαχόμενοι πόλοι (**punkte**), που ψάχνουν να αυξήσουν την ποσότητα αξίας που ο καθένας διαθέτει. Καμιά «οργάνωση», κανένα «σχέδιο» ή οποιαδήποτε μορφή ελέγχου δεν μπορεί να το σταματήσει αυτό. Τόσο η κρατική εξουσία όσο και η «λαϊκή εξουσία» είναι εξίσου ανίκανες να λύσουν αυτό το πρόβλημα. Η κινητήρια δύναμη του ανταγωνισμού δεν είναι η ελευθερία των ατόμων, ούτε καν των καπιταλιστών, αλλά η ελευθερία του κεφαλαίου. Μπορεί να ζήσει μόνο καταβροχθίζοντας τον εαυτό του. Η μορφή καταστρέφει το περιεχόμενό της για να μπορέσει να επιβιώσει ως μορφή. Καταστρέφει τα υλικά συστατικά στοιχεία της (ζωντανή και νεκρή εργασία) για να επιβιώσει ως μια ποσότητα αξίας που αυτοαξιοποιείται.

Το κάθε ένα από τα ανταγωνιζόμενα κεφάλαια έχει ένα συγκεκριμένο ποσοστό κέρδους. Αλλά τα κεφάλαια μετακινούνται από τον ένα κλάδο στον άλλο, αναζητώντας το υψηλότερο ποσοστό κέρδους. Πηγαίνουν στον πιο κερδοφόρο κλάδο και αγνοούν όλους τους άλλους. Όταν αυτός ο κλάδος φτάνει σε κορεσμό κεφαλαίων, τα κέρδη του μειώνονται και τα κεφάλαια πηγαίνουν σε κάποιον άλλο κλάδο (αυτή η δυναμική τροποποιείται, αλλά δεν καταργείται, από την εγκαθίδρυση μονοπωλίων). Αυτή η συνεχής διαδικασία έχει ως αποτέλεσμα τη σταθεροποίηση του ποσοστού κέρδους γύρω από ένα μέσο ποσοστό, σε μια δεδομένη κοινωνία μια συγκεκριμένη στιγμή. Η απόδοση κάθε κεφαλαίου έχει την τάση να μην αντιστοιχεί στο ποσοστό κέρδους που πραγματοποιείται στη **δική του** επιχείρηση, αλλά στο μέσο κοινωνικό ποσοστό, κατ' αναλογία με την ποσότητα αξίας που έχει επενδυθεί στην επιχείρηση. Έτσι το κάθε κεφάλαιο δεν εκμεταλλεύεται τους εργάτες του, αλλά το συνολικό κεφάλαιο εκμεταλλεύεται συνολικά την εργατική τάξη. Στην κίνηση των κεφαλαίων, το κεφάλαιο δρα και αποκαλύπτεται ως μια κοινωνική εξουσία που κυριαρχεί πάνω σε όλη την κοινωνία και συνεπώς αποκτά συνοχή παρά τον ανταγωνισμό που το αναγκάζει να έρχεται σε σύγκρουση με τον εαυτό του. Ενοποιείται και γίνεται μια κοινωνική δύναμη.¹¹ Είναι μια σχετικά ομοιογενής ολότητα στις διαμάχες του με το προλεταριάτο ή με άλλες καπιταλιστικές (εθνικές) μονάδες. Οργανώνει τις σχέσεις και τις ανάγκες ολόκληρης της κοινωνίας με βάση τα δικά του συμφέροντα. Ο ίδιος μηχανισμός υπάρχει σε κάθε χώρα: το κεφάλαιο συγκροτεί το κράτος και το έθνος ενάντια σε όλα τα άλλα εθνικά κεφάλαια, αλλά και ενάντια στο προλεταριάτο. Οι αντιθέσεις μεταξύ των καπιταλιστικών κρατών μετατρέπουν τον πόλεμο στο ύστατο μέσο για την επίλυση των προβλημάτων ανταγωνισμού μεταξύ των εθνικών κεφαλαίων.

Τίποτα δεν αλλάζει όσο υπάρχουν παραγωγικές μονάδες που προσπαθούν να αυξήσουν τις ποσότητες αξίας που διαθέτουν. Τι γίνεται όταν το κράτος («δημοκρατικό», «εργατικό», «προλεταριακό», κτλ) αναλαμβάνει τον έλεγχο όλων των επιχειρήσεων, διατηρώντας τες ως **επιχειρήσεις**; Ή οι κρατικές επιχειρήσεις υπακούουν στο νόμο του κέρδους και της αξίας και τίποτα δεν αλλάζει, ή δεν τον υπακούουν χωρίς να τον καταστρέψουν, οπότε όλα πάνε στραβά.¹²

Μέσα στην επιχείρηση, η οργάνωση είναι ορθολογική: το κεφάλαιο επιβάλλει το δεσποτισμό του στους εργάτες. Έξω, στην αγορά, όπου κάθε μια επιχείρηση συναντά την άλλη, η τάξη υπάρχει ως μόνιμα περιοδική καταστολή της αταξίας, συνοδευόμενη από κρίσεις και καταστροφές. Μόνο ο κομμουνισμός μπορεί να καταστρέψει αυτήν την οργανωμένη αναρχία, καταργώντας την επιχείρηση ως διαχωρισμένη οντότητα.

ΣΤ) Η κρίση

Από τη μια πλευρά, το κεφάλαιο έχει κοινωνικοποιήσει τον κόσμο. Όλη η παραγωγή τείνει να είναι το αποτέλεσμα της δραστηριότητας της ανθρωπότητας στο σύνολό της. Από την άλλη πλευρά, ο κόσμος παραμένει διαιρεμένος σε ανταγωνιστικές επιχειρήσεις, οι οποίες προσπαθούν να παράγουν ό,τι είναι κερδοφόρο και παράγουν για να πουλήσουν όσο το δυνατόν περισσότερο. Κάθε επιχείρηση προσπαθεί να αξιοποιήσει το κεφάλαιό της με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Κάθε

¹¹ Η δυναμική του ποσοστού του κέρδους αναλύεται στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου* (στα πρώτα τρία τμήματα, βλ. κεφάλαιο 15). Βλέπε επίσης παρακάτω, *Λενινισμός και Υπερarisτέρα*, Γ) Ο Νόμος της Αξίας.

¹² Φ. Ένγκελς, *Selected Writings*, σελ. 217-218: «Το σύγχρονο Κράτος... είναι... η ιδανική προσωποποίηση ολόκληρου του εθνικού κεφαλαίου».

μια προσπαθεί να παράγει περισσότερο από όσο μπορεί να αφομοιώσει η αγορά και να πουλήσει όλο το προϊόν της, με την ελπίδα ότι μόνο οι ανταγωνιστές της θα υποφέρουν από **υπερπαραγωγή**.¹³

Το αποτέλεσμα είναι η ανάπτυξη δραστηριοτήτων αφιερωμένων στην προώθηση των πωλήσεων. Οι μη παραγωγικοί εργαζόμενοι, χειρωνακτικά ή διανοητικά, που **κυκλοφορούν** αξία, αυξάνονται σε σχέση με τους εργαζόμενους, χειρωνακτικά ή διανοητικά, που **παράγουν** αξία. Η κυκλοφορία για την οποία μιλάμε δεν αφορά την υλική διακίνηση των αγαθών. Ο τομέας των μεταφορών παράγει πραγματική αξία, εφόσον το απλό γεγονός της μεταφοράς προϊόντων από το ένα μέρος στο άλλο προσθέτει αξία σε αυτά και ισοδυναμεί με μια πραγματική αλλαγή της αξίας χρήσης τους: το αποτέλεσμα είναι ότι τα αγαθά είναι διαθέσιμα σε ένα διαφορετικό μέρος από εκείνο στο οποίο παρήχθησαν, κάτι που προφανώς αυξάνει τη χρησιμότητά τους. Η κυκλοφορία αναφέρεται στην αξία, όχι στην υλική μετακίνηση. Ένα αγαθό δε μετακινείται, π.χ., εάν αλλάξει ο ιδιοκτήτης του ενώ αυτό παραμένει στην ίδια αποθήκη. Μέσω αυτής της διαδικασίας, έχει αγοραστεί και πουληθεί, αλλά η αξία χρήσης του δεν έχει αλλάξει, δεν έχει αυξηθεί. Στην περίπτωση των μεταφορών το πράγμα αλλάζει.¹⁴

Τα προβλήματα που προκαλούνται από την αγορά και πώληση, από την πραγματοποίηση της αξίας του προϊόντος στην αγορά, δημιουργούν έναν περίπλοκο μηχανισμό, που περιλαμβάνει την πίστωση, τις τραπεζικές δραστηριότητες, την ασφάλιση και τη διαφήμιση. Το κεφάλαιο γίνεται ένας είδος παράσιτου που απορροφά ένα τεράστιο και αυξανόμενο μέρος των συνολικών πόρων της κοινωνίας για τη διαχείριση της αξίας. Η λογιστική, η οποία είναι μια απαραίτητη λειτουργία σε οποιαδήποτε αναπτυγμένη κοινωνική οργάνωση, έχει γίνει τώρα μια καταστροφική και γραφειοκρατική μηχανή που συντρίβει την κοινωνία και τις πραγματικές ανάγκες αντί να συμβάλει στην ικανοποίησή τους. Την ίδια στιγμή το κεφάλαιο επεκτείνεται και γίνεται όλο και πιο συγκεντρωμένο και συγκεντρωτικό: τα μονοπώλια μειώνουν τα προβλήματα υπερπαραγωγής, επιδεινώνοντάς τα. Το κεφάλαιο μπορεί να ξεφύγει από αυτή την κατάσταση μόνο μέσω περιοδικών κρίσεων, που λύνουν το πρόβλημα προσωρινά με το να αναπροσαρμόζουν την προσφορά στη ζήτηση (και εννοούμε τη ζήτηση **που μπορεί να πληρώσει**, εφόσον ο καπιταλισμός γνωρίζει μόνο έναν τρόπο για την κυκλοφορία των προϊόντων: την αγορά και την πώληση· δεν τον ενδιαφέρει εάν η **πραγματική** ζήτηση (ανάγκες) ικανοποιείται· στην ουσία, το κεφάλαιο προκαλεί την **υποπαραγωγή** σε σχέση με τις πραγματικές ανάγκες τις οποίες δεν ικανοποιεί).

Οι καπιταλιστικές κρίσεις είναι κάτι παραπάνω από κρίσεις εμπορευμάτων. Είναι κρίσεις που συνδέουν την παραγωγή με την αξία κατά τέτοιο τρόπο ώστε η αξία να κυριαρχεί πάνω στην παραγωγή. Μπορεί κανείς να το καταλάβει αυτό συγκρίνοντάς τις με μερικές προκαπιταλιστικές κρίσεις, πριν το δέκατο ένατο αιώνα. Μια μείωση της αγροτικής παραγωγής ήταν το αποτέλεσμα κακής σοδειάς. Οι αγρότες αγόραζαν λιγότερα βιομηχανικά προϊόντα, π.χ. ρούχα, και η βιομηχανία η οποία ήταν ακόμη πολύ αδύναμη, αντιμετώπιζε προβλήματα. Αυτές οι κρίσεις βασίζονταν σε φυσικά (κλιματολογικά) φαινόμενα. Αλλά οι έμποροι κερδοσκοπούσαν με το καλαμπόκι και το κρατούσαν στις αποθήκες για να ανεβάζουν την τιμή του. Περιοδικά εμφανίζονταν λιμοί. Η ίδια η ύπαρξη εμπορευμάτων και χρήματος είναι η προϋπόθεση των κρίσεων: υπάρχει ένας διαχωρισμός (υλοποιημένος μέσα στο χρόνο) μεταξύ των **δύο** λειτουργιών της αγοράς και της πώλησης. Από τη σκοπιά του εμπόρου και του χρήματος που προσπαθεί να αυξηθεί, η αγορά και η πώληση του καλαμποκιού είναι δύο διαφορετικά ζητήματα: το μεταξύ τους χρονικό διάστημα καθορίζεται από την ποσότητα και το ποσοστό του αναμενόμενου κέρδους. Άνθρωποι πέθαιναν κατά τη διάρκεια της περιόδου που χωρίζει την παραγωγή από την κατανάλωση. Πάντως σε αυτήν την περίπτωση το εμπορικό σύστημα δρούσε μόνο ως επιβαρυντικός παράγοντας σε μια κρίση που ήταν αποτέλεσμα φυσικών συνθηκών. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, το κοινωνικό πλαίσιο είναι προκαπιταλιστικό ή αυτό ενός αδύναμου καπιταλισμού, όπως σε χώρες σαν τη σημερινή Κίνα και τη Ρωσία όπου οι κακές σοδειές εξακολουθούν να έχουν σοβαρή επίδραση στην οικονομία.

Η καπιταλιστική κρίση, από την άλλη, είναι το προϊόν της επιβεβλημένης ένωσης αξίας και παραγωγής. Ας πάρουμε έναν κατασκευαστή αυτοκινήτων. Ο ανταγωνισμός τον αναγκάζει να αυξήσει την παραγωγικότητα και να έχει τη μέγιστη δυνατή απόδοση αξίας με τους ελάχιστους συντελεστές παραγωγής. Η κρίση εμφανίζεται όταν η συσσώρευση δε συμβαδίζει με μια επαρκή μείωση του κόστους παραγωγής. Χιλιάδες αυτοκίνητα μπορεί να βγαίνουν από τις αλυσίδες συναρμολόγησης κάθε μέρα, μπορεί ακόμη να βρίσκουν και αγοραστές, αλλά η κατασκευή και πώλησή τους να μην αξιοποιεί αρκετά αυτό το κεφάλαιο σε σχέση με άλλα. Τότε εξορθολογίζει την παραγωγή, αυξάνει τις επενδύσεις, αναπληρώνει την απώλεια κερδών με τον αριθμό των πωλήσεων, καταφεύγει στην πίστωση, τις συγχωνεύσεις, την κυβερνητική παρέμβαση και, τελικά, παράγει *λες* και η ζήτηση επρόκειτο να επεκτείνεται για πάντα και χάνει όλο και περισσότερο. Οι κρίσεις δεν οφείλονται στην εξάντληση των αγορών ούτε στις πλουσιοπάροχες αυξήσεις των μισθών, αλλά στην πτώση της κερδοφορίας (στην οποία συμβάλλει και η αγωνιστικότητα των εργατών): ως ποσότητα αξίας, το κεφάλαιο δυσκολεύεται όλο και πιο πολύ να αυτοαξιοποιηθεί στη βάση του μέσου ποσοστού κέρδους.

Οι κρίσεις δε δείχνουν μόνο πως η σχέση ανάμεσα στην ανταλλακτική αξία και την αξία χρήσης, ανάμεσα στη χρησιμότητα και την ανταλλαξιμότητα ενός προϊόντος, γίνεται κομμάτι. Δεν αποδεικνύουν μόνο ότι η λογική αυτού του κόσμου είναι η ανάγκη των επιχειρήσεων να αυξήσουν την ποσότητα αξίας που καρπώνονται και όχι η ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών ή ο πλουτισμός των καπιταλιστών, όπως λέει η χυδαία κριτική του καπιταλισμού. Το σημαντικό είναι

¹³ Το βιβλίο του Π. Μάτικ, Μαρξ και Κένυς (ελλ. έκδ. Οδυσσέας), αποτελεί μια άριστη ανάλυση των καπιταλιστικών κρίσεων, αλλά αδυνατεί να συλλάβει τη δυναμική του κομμουνισμού (βλ. παρακάτω, Λενινισμός και Υπεραριστερά).

¹⁴ Κ. Μαρξ, *Θεωρίες για την Υπεραξία*, μέρος 1, σελ. 435-462.

η διαφορά με τις προκαπιταλιστικές κρίσεις. Αυτές είχαν ως αφετηρία μια αναπόφευκτη αναγκαιότητα (μια κακή σοδειά, όπως είπαμε) ενώ οι εμπορικές σχέσεις απλώς όζυναν την κατάσταση. Οι σύγχρονες κρίσεις δείχνουν ότι δεν έχουν μια αναπόφευκτη ορθολογική βάση. Οι αιτίες τους δεν είναι πλέον φυσικές· είναι κοινωνικές. Όλοι οι συντελεστές της βιομηχανικής παραγωγής είναι διαθέσιμοι: πρώτες ύλες, μηχανήματα, εργάτες, αλλά δε χρησιμοποιούνται —ή χρησιμοποιούνται μερικώς. Δεν πρόκειται για απλά πράγματα, υλικά αντικείμενα, αλλά για μια κοινωνική σχέση. Στην ουσία **υπάρχουν μόνο** στο βαθμό που τα ενώνει η αξία. Αυτό το φαινόμενο δεν είναι «βιομηχανικό»· δεν απορρέει από τις τεχνικές απαιτήσεις της παραγωγής. Είναι μια κοινωνική σχέση, μέσω της οποίας ολόκληρο το παραγωγικό σύμπλεγμα και κατ' ουσία ολόκληρη η κοινωνική δομή (εφόσον η παραγωγή κυριαρχεί πάνω στην κοινωνία), διέπονται από την εμπορευματική λογική. Ο μοναδικός στόχος του κομμουνισμού είναι να καταστρέψει αυτήν την εμπορευματική σχέση και έτσι να αναδιοργανώσει και να μετασχηματίσει ολόκληρη την κοινωνία (βλ. παρακάτω).

Το **δίκτυο** των επιχειρήσεων —που είναι τα κέντρα και τα εργαλεία της αξίας— γίνεται μια εξουσία πάνω από την κοινωνία. Όλες οι ανθρώπινες ανάγκες (στέγαση, ρουχισμός, «πολιτισμός») υπάρχουν μόνο στο βαθμό που έχουν υποταχθεί σε αυτό το σύστημα και μάλιστα σε αρκετές περιπτώσεις έχουν δημιουργηθεί από αυτό.¹⁵ Η παραγωγή δεν καθορίζεται από τις ανάγκες, αλλά οι ανάγκες καθορίζονται από την παραγωγή —για αξιοποίηση. Τα γραφεία κτίζονται με μεγαλύτερη σπουδή από ό,τι οι αναγκαίες κατοικίες. Και πολλά σπίτια καθώς και χιλιάδες διαμερίσματα μένουν άδεια για 10 μήνες το χρόνο επειδή οι ιδιοκτήτες ή οι ενοικιαστές που **αγόρασαν** την κατοικία ή **πλήρωσαν** το νοίκι είναι οι μόνοι που τους επιτρέπεται να τα κατοικήσουν. Η αγροτική παραγωγή είναι σε μεγάλο βαθμό παραμελημένη από το κεφάλαιο, σε παγκόσμια κλίμακα, και είναι ανεπτυγμένη μόνο εκεί που επιτρέπει την αξιοποίηση, ενώ εκατοντάδες εκατομμύρια άνθρωποι πεθαίνουν της πείνας. Η αυτοκινητοβιομηχανία είναι ένας τομέας ανεπτυγμένος σε βαθμό που υπερβαίνει τις ανάγκες των ανθρώπων στις ανεπτυγμένες χώρες, επειδή η κερδοφορία της της επιτρέπει να αναπτύσσεται παρόλη την προφανή ασυναρτησία αυτής της παραγωγής. Οι ελάχιστες ανεπτυγμένες χώρες μπορούν μόνο να κτίζουν εργοστάσια τα οποία θα αποφέρουν ένα μέσο ποσοστό κέρδους. Η τάση προς την υπερπαραγωγή επιβάλλει μια διαρκή πολεμική οικονομία σε όλες σχεδόν τις ανεπτυγμένες χώρες. Αυτές οι καταστροφικές δυνάμεις τίθενται σε κίνηση όταν κρίνεται απαραίτητο, καθώς οι πόλεμοι είναι ακόμη ένας τρόπος για την αντιμετώπιση της τάσης προς την κρίση.

Η μισθωτή εργασία καθ' αυτή έχει γίνει ένας παραλογισμός εδώ και πολλές δεκαετίες. Εξαναγκάζει ένα κομμάτι των εργατών να ασχολείται με εξαντλητικές εργοστασιακές εργασίες. Ένα άλλο κομμάτι, που αριθμεί πολλούς ανθρώπους ειδικά στις ΗΠΑ, δουλεύει στο μη παραγωγικό τομέα του οποίου η λειτουργία είναι να διευκολύνει τις πωλήσεις και να απορροφάει τους εργάτες που γίνονται αχρείαστοι λόγω της εκμηχάνισης και της αυτοματοποίησης, προσφέροντας έτσι ένα πλήθος καταναλωτών, πράγμα που αποτελεί μια ακόμη πλευρά της «διαχείρισης της κρίσης». Το κεφάλαιο παίρνει στην κατοχή του όλες τις επιστήμες και τις τεχνικές· στον παραγωγικό τομέα κατευθύνει την έρευνα προς τη μελέτη του τι θα αποφέρει μεγιστοποίηση του κέρδους· στο μη παραγωγικό τομέα αναπτύσσει τη διαχείριση και το marketing. Έτσι η ανθρωπότητα τείνει να διαιρεθεί σε τρεις ομάδες:

—τους παραγωγικούς εργάτες, που είναι συχνά σωματικά κατεστραμμένοι από τη δουλειά τους

—τους μη παραγωγικούς εργάτες, η πλειοψηφία των οποίων συνιστά μια πηγή σπατάλης και μόνο

—και η μάζα των μη μισθωτών, που αν και μπορείς να συναντήσεις ορισμένους από αυτούς στις ανεπτυγμένες χώρες, οι περισσότεροι βρίσκονται στις φτωχές χώρες. Το κεφάλαιο **δεν μπορεί** να τους ενσωματώσει με κανένα τρόπο και εκατοντάδες χιλιάδες από αυτούς καταστρέφονται περιοδικά σε πολέμους, που άμεσα ή έμμεσα, προκαλούνται από την καπιταλιστική-μπερλιαστική οργάνωση της παγκόσμιας οικονομίας.

Η ανάπτυξη κάποιων καθυστερημένων χωρών, όπως η Βραζιλία, είναι πραγματική, αλλά μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της μερικής ή ολοκληρωτικής καταστροφής προηγούμενων τρόπων ζωής. Η εισαγωγή της εμπορευματικής οικονομίας αφαιρεί από τους φτωχούς αγρότες τα δικά τους μέσα επιβίωσης και τους οδηγεί στη μιζέρια των πυκνοκατοικημένων πόλεων. Μόνο μια μειοψηφία του πληθυσμού είναι αρκετά «τυχερή» ώστε να βρει απασχόληση σε κάποιο εργοστάσιο ή γραφείο. Οι υπόλοιποι είναι είτε υποαπασχολούμενοι είτε άνεργοι.

Z) Προλεταριάτο και επανάσταση

Το κεφάλαιο δημιουργεί ένα δίκτυο επιχειρήσεων που υπάρχουν μόνο για το κέρδος και μέσω του κέρδους, το οποίο προστατεύεται από τα κράτη τα οποία δεν είναι τίποτα άλλο από αντικομμουνιστικές οργανώσεις. Ταυτοχρόνως δημιουργεί μια μάζα ατόμων τα οποία είναι αναγκασμένα να ξεσηκωθούν εναντίον του. Αυτή η μάζα δεν είναι ομοιογενής, αλλά θα σφυρηλατήσει την ενότητά της μέσα στην κομμουνιστική επανάσταση, παρότι τα συστατικά στοιχεία της δε θα παίζουν τον ίδιο ρόλο.

Μια επανάσταση είναι το αποτέλεσμα πραγματικών αναγκών· πηγάζει από υλικές συνθήκες ζωής που έχουν γίνει ανυπόφορες. Το ίδιο ισχύει και για το προλεταριάτο, το οποίο δημιουργείται από το κεφάλαιο. Ένα μεγάλο μέρος του

¹⁵ Φ. Πέρλμαν, *Η Αναπαραγωγή της Καθημερινής Ζωής*, (ελλ. έκδ. Ελεύθερος Τύπος).

παγκόσμιου πληθυσμού αναγκάζεται να πουλήσει την εργατική του δύναμη για να ζήσει, εφόσον δεν κατέχει μέσα παραγωγής. Κάποιοι πουλάνε την εργατική τους δύναμη και είναι παραγωγικοί. Άλλοι την πουλάνε και είναι μη παραγωγικοί. Κάποιοι άλλοι δεν μπορούν να την πουλήσουν: το κεφάλαιο αγοράζει ζωντανή εργασία μόνο όταν ελπίζει να αυτοαξιοποιηθεί σε κάποιο λογικό ποσοστό (το μέσο ποσοστό κέρδους). Αυτοί οι τελευταίοι αποκλείονται από την παραγωγή.

Αν κάποιος ταυτίζει το προλεταριάτο με τους εργοστασιακούς εργάτες (ή ακόμη χειρότερα, με τους χειρόνακτες) ή με τους φτωχούς, τότε αδυνατεί να κατανοήσει αυτό που είναι ανατρεπτικό στην προλεταριακή συνθήκη. Το προλεταριάτο είναι η άρνηση αυτής της κοινωνίας. Δεν είναι το σύνολο των φτωχών, αλλά των απελπισμένων, αυτών που δεν έχουν αποθέματα (των **sans reserves**, στα γαλλικά ή **senza riserve**, στα ιταλικά),¹⁶ αυτών που δεν έχουν να χάσουν παρά μόνο τις αλυσίδες τους· αυτών που δεν είναι τίποτα, δεν έχουν τίποτα και που δεν μπορούν να απελευθερώσουν τους εαυτούς τους παρά μόνο καταστρέφοντας ολόκληρο το κοινωνικό καθεστώς. Το προλεταριάτο είναι η διάλυση της υπάρχουσας κοινωνίας, επειδή αυτή η κοινωνία του στερεί σχεδόν όλες τις θετικές πλευρές του. Έτσι το προλεταριάτο είναι επίσης η **ίδια του** η καταστροφή. Όλες οι θεωρίες (αστικές, φασιστικές, σταλινικές, αριστερές ή «αριστεριστικές») οι οποίες με οποιοδήποτε τρόπο μυθοποιούν και εξυμνούν το προλεταριάτο όπως είναι και διεκδικούν για αυτό το θετικό ρόλο της υπεράσπισης αξιών και της αναδημιουργίας της κοινωνίας, είναι αντεπαναστατικές. Η λατρεία του προλεταριάτου έχει γίνει ένα από τα πιο αποτελεσματικά και επικίνδυνα όπλα του κεφαλαίου. Οι περισσότεροι προλετάριοι είναι χαμηλόμισθοι και πολλοί εργάζονται στην παραγωγή· παρόλα αυτά το ότι είναι προλετάριοι δεν προκύπτει από το ότι είναι χαμηλόμισθοι παραγωγοί αλλά από το ότι είναι «αποκομμένοι», αλλοτριωμένοι, χωρίς κανέναν έλεγχο είτε πάνω στη ζωή τους είτε πάνω στο νόημα αυτού που αναγκάζονται να κάνουν για να κερδίσουν το ψωμί τους.

Ο ορισμός του προλεταριάτου λίγο έχει να κάνει με την κοινωνιολογία. Χωρίς τη δυνατότητα του κομμουνισμού οι θεωρίες για «το προλεταριάτο» θα ήταν απλά μεταφυσική. Το μόνο πράγμα που αποδεικνύει την αλήθεια των λεγομένων μας είναι ότι όποτε το προλεταριάτο επενέβη **αυτόνομα** στη διεύθυνση της κοινωνίας, επανειλημμένα έδρασε ως άρνηση της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων, δεν της πρόσφερε καμιά θετική αξία ή ρόλο και αναζήτησε με αβεβαιότητα κάτι άλλο.

Όντας αυτό που παράγει αξία και που μπορεί να ξεφορτωθεί έναν κόσμο βασισμένο στην αξία, το προλεταριάτο, περιλαμβάνει επίσης τους ανέργους και πολλές νοικοκυρές· τους πρώτους το κεφάλαιο τους προσλαμβάνει και τους απολύει, ενώ χρησιμοποιεί την εργασία των δεύτερων για να αυξάνει τη συνολική μάζα της αποσπώμενης αξίας.

Οι αστοί, από την άλλη μεριά, είναι κυρίαρχη τάξη όχι επειδή είναι πλούσιοι, ενώ ο υπόλοιπος πληθυσμός δεν είναι. Επειδή είναι αστοί αποκτούν πλούτη, όχι το αντίστροφο. Είναι η κυρίαρχη τάξη επειδή ελέγχουν την οικονομία —τους εργαζόμενους καθώς και τις μηχανές. Η ιδιοκτησία, αυστηρά μιλώντας, είναι μια μορφή ταξικής εξουσίας που εμφανίζεται σε συγκεκριμένες παραλλαγές του καπιταλισμού.

Το προλεταριάτο δεν είναι η εργατική τάξη. Είναι η **τάξη της κριτικής της εργασίας**. Είναι η πανταχού παρούσα καταστροφή του παλιού κόσμου, αλλά μόνο **δυναμικά**. Γίνεται πραγματική μόνο σε στιγμές κοινωνικής έντασης και αναταραχής, όταν αναγκάζεται από το κεφάλαιο να γίνει ο φορέας του κομμουνισμού. Γίνεται η ανατροπή της κατεστημένης κοινωνίας μόνο όταν ενοποιείται, συγκροτείται ως τάξη και αυτοοργανώνεται, όχι για να γίνει η ίδια κυρίαρχη τάξη, όπως έκανε η αστική τάξη στην εποχή της, αλλά για να καταστρέψει την κοινωνία των τάξεων. Εκείνη τη στιγμή υπάρχει μόνο ένας κοινωνικός φορέας: η ανθρωπότητα. Αλλά πέρα από αυτήν την περίοδο σύγκρουσης και την περίοδο που προηγείται αυτής, το προλεταριάτο δεν είναι παρά ένα στοιχείο του κεφαλαίου, ένας τροχός σε ένα μηχανισμό (και προφανώς **αυτό** ακριβώς είναι που εξυμνεί και λατρεύει το κεφάλαιο, τον εργάτη ως κομμάτι του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος).

Αν και δεν ήταν απαλλαγμένη από τον **εργατισμό** (την άλλη όψη του διανοουμενισμού) η ριζοσπαστική σκέψη δεν εξύμνησε την εργατική τάξη, ούτε θεώρησε τη χειρωνακτική εργασία πηγή άπειρης ευδαιμονίας. Απέδωσε στους παραγωγικούς εργάτες έναν αποφασιστικό (αν και όχι αποκλειστικό) ρόλο επειδή το πόστο τους στην παραγωγή τους

---

¹⁶ Η έννοια αυτών που «δεν έχουν αποθέματα» διατυπώθηκε από τον ιταλό κομμουνιστή Αμαντέο Μπροντίνγκα, τα χρόνια που ακολούθησαν το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο σκοπός του Μπροντίνγκα δεν ήταν να φτιάξει έναν καινούριο ορισμό του προλεταριάτου, αλλά να επιστρέψει στον αρχικό ορισμό. Όσα περιγράφει το *Κεφάλαιο* μπορούν και πρέπει να κατανοηθούν σε σχέση με προηγούμενες αναλύσεις του προλεταριάτου, όπως για παράδειγμα η *Εισαγωγή στην Κριτική της Χεγκελιανής Φιλοσοφίας του Δικαίου*, 1843 (ελλ. έκδ. Παπαζήσης).

(σ.τ.μ.) Ο Ζιλ Ντωβέ αναφέρεται στο παρακάτω απόσπασμα του Μπροντίνγκα:

«Με την πρωταρχική του συσσώρευση, ο καπιταλισμός αδειάζει τα πορτοφόλια, τα σπίτια, τα χωράφια και τα μαγαζιά των ανθρώπων και τους μετατρέπει σε πένητες, ενδεείς, άκληρους, χωρίς αποθέματα. Τους υποβιβάζει σε “μισθωτούς σκλάβους”, με την έννοια που έδινε ο Μαρξ σ’ αυτή τη φράση. Η αθλιότητα [miseria] αυξάνεται και ο πλούτος συγκεντρώνεται, γιατί υπάρχει μια δυσανάλογη αύξηση στον απόλυτο και σχετικό αριθμό άκληρων προλεταρίων που πρέπει κάθε μέρα να τρώνε ό,τι κάθε μέρα κερδίζουν. Αυτό το οικονομικό φαινόμενο δεν αλλάζει αν κάποια μέρα οι μισθοί ορισμένων εξ αυτών, σε συγκεκριμένα επαγγέλματα, τους επιτρέψουν το μπουρδέλο, το σινεμά και ΤΗΝ απόλαυση, μια συνδρομή στην Unita [το ιταλικό αντίστοιχο του Ριζοσπάστη]. Το προλεταριάτο δε γίνεται φτωχότερο όταν πέφτουν οι μισθοί, ούτε πλουσιότερο όταν οι μισθοί αυξάνονται και οι τιμές πέφτουν. Δεν είναι πλουσιότερο όταν εργάζεται απ’ ό,τι όταν είναι άνεργο. Όποιος έχει ξεπέσει στην τάξη των μισθωτών [salariata] είναι φτωχός μ’ έναν απόλυτο τρόπο».

(Marxismo e miseria, Battaglia Comunista, vo. 37, 28-9/5-10-1949).

επιτρέπει να την επαναστατικοποιήσουν από μια καλύτερη θέση. Με αυτήν και μόνο την έννοια οι χειρόνακτες (που πιθανόν να φορούν και γραβάτα) διατηρούν έναν κεντρικό ρόλο, στο βαθμό που η κοινωνική τους λειτουργία τους καθιστά ικανούς να φέρουν εις πέρας διαφορετικές εργασίες από τους άλλους. Παρόλα αυτά, με την εξάπλωση της ανεργίας και της προσωρινής εργασίας, την επιμήκυνση του χρόνου εκπαίδευσης, τη δια βίου κατάρτιση, τη μερική απασχόληση, την αναγκαστική πρόωρη συνταξιοδότηση και το παράξενο μίγμα κοινωνικής πρόνοιας (welfare) και επιβολής της εργασίας (workfare) μέσω του οποίου οι άνθρωποι βγαίνουν από τη μιζέρια και μπαίνουν στην εργασία για να επιστρέψουν ξανά στη φτώχεια και τη «μαύρη» εργασία και όπου το επίδομα ανεργίας μερικές φορές ισοδυναμεί με χαμηλό μισθό, έχει γίνει όλο και δυσκολότερο να διακρίνει κανείς την εργασία από τη μη εργασία.

Ίσως μπορούμε σύντομα σε μια φάση που θα μοιάζει με την κοινωνική διάλυση στην οποία αναφέρονται τα νεανικά γραπτά του Μαρξ. Σε όλες τις περιόδους ισχυρών ιστορικών αναταραχών (τη δεκαετία του 1840 και τα χρόνια μετά το 1917), το προλεταριάτο αντανάκλα τη χαλάρωση των κοινωνικών διαχωριστικών γραμμών (τμήματα τόσο της εργατικής όσο και της μεσαίας τάξης κατρακυλούν από την κλίμακα της κοινωνικής «επιτυχίας» ή αρχίζουν να φοβούνται ότι κάτι τέτοιο μπορεί να συμβεί) και την εξασθένηση των παραδοσιακών αξιών (η κουλτούρα παύει πια να είναι ένας ενοποιητικός παράγοντας). Οι συνθήκες ζωής της παλιάς κοινωνίας έχουν ήδη αναιρεθεί από τις συνθήκες ζωής των προλεταρίων. Δεν ήταν ούτε οι χίπες ούτε οι πανκς αλλά ο σύγχρονος καπιταλισμός που κατέστησε την εργασιακή ηθική κίβδηλη. Η ιδιοκτησία, η οικογένεια, το έθνος, τα ήθη, η πολιτική με την αστική έννοια, τείνουν να αποσυντεθούν μέσα στην προλεταριακή συνθήκη.

H) Η δημιουργία της ανθρώπινης κοινότητας

Η πρωτόγονη κοινότητα είναι πολύ φτωχή και αδύναμη για να εκμεταλλευτεί τις δυνατότητες της εργασίας. Γνωρίζει την εργασία μόνο στην άμεση μορφή της. Η εργασία δεν αποκρυσταλλώνεται, δε συσσωρεύεται σε εργαλεία: ελάχιστη παρελθοντική εργασία αποθηκεύεται. Όταν αυτό αρχίζει να γενικεύεται τότε η ανταλλαγή γίνεται απαραίτητη: η παραγωγή μπορεί να μετρηθεί μόνο με την αφηρημένη εργασία, με το μέσο χρόνο εργασίας, για να μπορέσει να κυκλοφορήσει. Η ζωντανή εργασία είναι το ουσιαστικό στοιχείο της δραστηριότητας και ο χρόνος εργασίας το απαραίτητο μέτρο σύγκρισης. Ο χρόνος εργασίας υλοποιείται σε χρήμα. Εξ ου η εκμετάλλευση τάξεων από άλλες τάξεις, η επιδείνωση των φυσικών καταστροφών (βλ. παραπάνω, για τις προκαπιταλιστικές κρίσεις). Εξ ου και η άνοδος και πτώση κρατών ακόμη και αυτοκρατοριών, οι οποίες μπορούν να αναπτυχθούν μόνο με το να πολεμάνε η μια την άλλη. Μερικές φορές οι ανταλλακτικές σχέσεις μεταξύ των διαφόρων μελών του πολιτισμένου (δηλ. του εμπορικού) κόσμου σταματούν μετά την πτώση μιας ή πολλών αυτοκρατοριών. Μια τέτοια διακοπή της ανάπτυξης μπορεί να κρατήσει ακόμη και αιώνες, στη διάρκεια των οποίων η οικονομία μοιάζει να πηγαίνει προς τα πίσω, προς μια οικονομία αυτοσυντήρησης.

Σ' αυτήν την περίοδο η ανθρωπότητα δε διαθέτει έναν παραγωγικό μηχανισμό που να είναι ικανός να καταστήσει την εκμετάλλευση της ανθρώπινης εργασίας περιττή και ολέθρια. Ο ρόλος του καπιταλισμού είναι ακριβώς η συσσώρευση της παρελθοντικής εργασίας. Η ύπαρξη ολόκληρου του βιομηχανικού πλέγματος, όλου του σταθερού κεφαλαίου,¹⁷ αποδεικνύει ότι ο κοινωνικός χαρακτήρας της ανθρώπινης δραστηριότητας έχει πλέον υλοποιηθεί σε ένα εργαλείο ικανό να δημιουργήσει, όχι ένα νέο επίγειο παράδεισο, αλλά μια ανάπτυξη που να κάνει την καλύτερη δυνατή χρήση των υπαρχόντων πόρων για να ικανοποιήσει τις ανάγκες και να παράγει νέους πόρους που να ανταποκρίνονται σε αυτές. Από τη στιγμή που αυτό το βιομηχανικό πλέγμα έχει μετατραπεί σε ουσιαστικό στοιχείο της παραγωγής, ο ρόλος της αξίας ως ρυθμιστής, ένας ρόλος που της αντιστοιχούσε στο στάδιο κατά το οποίο η ζωντανή εργασία ήταν ο κύριος συντελεστής της παραγωγής, χάνει όλο του το νόημα. Η αξία γίνεται περιττή στην παραγωγή. Η επιβίωσή της είναι τώρα καταστροφική. Η αξία, συγκεκριμενοποιημένη στο χρήμα σε όλες του τις μορφές, από την πιο απλή μέχρι την πιο περίπλοκη, απορρέει από το γενικό χαρακτήρα της εργασίας, από την ενέργεια (τόσο ατομική όσο και κοινωνική) που παράγεται και καταναλώνεται από την εργασία. Η αξία παραμένει η απαραίτητη διαμεσολάβηση όσο αυτή η ενέργεια δεν έχει δημιουργήσει ένα ενοποιημένο παραγωγικό σύστημα σε όλο τον κόσμο: μετά γίνεται ένα εμπόδιο.¹⁸

Ο κομμουνισμός σημαίνει το τέλος μιας σειράς διαμεσολαβήσεων οι οποίες ήταν παλαιότερα απαραίτητες (παρόλη την αθλιότητα που συνεπάγονταν) για τη συσσώρευση αρκετής παρελθοντικής εργασίας ώστε να δοθεί η δυνατότητα στους ανθρώπους να κάνουν χωρίς αυτές τις διαμεσολαβήσεις. Η αξία είναι μια τέτοια διαμεσολάβηση: τώρα πια είναι άχρηστο να υπάρχει ένα στοιχείο έξω από τις κοινωνικές δραστηριότητες για να τις συνδέει και να τις υποκινεί. Η συσσωρευμένη παραγωγική υποδομή χρειάζεται μόνο να μετασηματιστεί και να αναπτυχθεί. Ο κομμουνισμός συγκρίνει αξίες χρήσης για να αποφασίσει αν θα αναπτύξει μια συγκεκριμένη παραγωγή αντί κάποιας άλλης. Δεν υποβαθμίζει τα διάφορα συστατικά στοιχεία της κοινωνικής ζωής σε ένα κοινό παρανομαστή (το μέσο χρόνο εργασίας που εμπεριέχεται σε αυτά). Ο

¹⁷ Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμος II, κεφάλαια 7,10 και 11, σχετικά με το σταθερό και το κυκλοφοριακό κεφάλαιο.

¹⁸ Βλ. τα χειρόγραφα του Μαρξ της περιόδου 1857-1858, που είναι γνωστά από το γερμανικό τους τίτλο: *Grundrisse* (ελλ. έκδ. Στοχαστής).

κομμουνισμός οργανώνει την υλική ζωή του με βάση την αντιπαράθεση και την αλληλεπίδραση των αναγκών —κάτι που δεν αποκλείει τις συγκρούσεις ούτε ακόμα και κάποια μορφή βίας. Οι άνθρωποι δε θα μετατραπούν σε αγγέλους: γιατί θα έπρεπε άλλωστε;

Ο κομμουνισμός είναι επίσης το τέλος οποιουδήποτε στοιχείου ήταν ως τώρα απαραίτητο για την ενοποίηση της κοινωνίας: είναι το τέλος της πολιτικής. Δεν είναι ούτε δημοκρατικός, ούτε δικτατορικός. Προφανώς είναι «δημοκρατικός» εάν αυτό σημαίνει ότι όλοι είναι υπεύθυνοι για όλες τις κοινωνικές δραστηριότητες. Αυτό δε θα συμβεί λόγω της θέλησης των ανθρώπων να διευθύνουν την κοινωνία ή λόγω κάποιου δημοκρατικού ιδεώδους, αλλά επειδή η οργάνωση των δραστηριοτήτων μπορεί να γίνει μόνο από αυτούς που συμμετέχουν σε αυτές. Όμως, σε αντίθεση με αυτά που λένε οι δημοκράτες, αυτό μπορεί να γίνει δυνατό μόνο μέσω του κομμουνισμού, όπου όλα τα στοιχεία της ζωής αποτελούν μέρος της κοινότητας, όπου όλες οι διαχωρισμένες δραστηριότητες και η απομονωμένη παραγωγή έχουν καταργηθεί. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της καταστροφής της αξίας. Η ανταλλαγή μεταξύ των επιχειρήσεων αποκλείει κάθε πιθανότητα να πάρει στα χέρια της η κοινότητα την ίδια της ζωή (και πάνω από όλα την υλική της ζωή). Ο στόχος της ανταλλαγής και της αξίας είναι διαμετρικά αντίθετος από αυτόν των ανθρώπων —η Τζένεραλ Μότορς, η Ιντρακόμ ή οι σταθμοί πυρηνικής ενέργειας δε θα διοικηθούν ποτέ δημοκρατικά. Η επιχείρηση προσπαθεί να αξιοποιήσει τον εαυτό της και δεν ανέχεται καμιά άλλη ηγεσία εκτός από αυτήν που της επιτρέπει να επιτύχει το στόχο της (για αυτό τον λόγο οι καπιταλιστές δεν είναι **παρά** οι ανώτατοι υπάλληλοι του κεφαλαίου). **Η επιχείρηση διευθύνει τους διευθυντές της.** Η εξάλειψη των ορίων της επιχείρησης, η καταστροφή της εμπορευματικής σχέσης που αναγκάζει το κάθε άτομο να θεωρεί και να μεταχειρίζεται τους άλλους σα μέσο για τη δική του επιβίωση, είναι οι μόνοι όροι για την αυτοοργάνωση. Τα προβλήματα διαχείρισης είναι δευτερεύοντα και είναι παράλογο να θέλει κανείς να διευθύνει ο καθένας με τη σειρά του την κοινωνία. Η λογιστική και διοικητική δουλειά θα γίνουν δραστηριότητες ίδιες με όλες τις άλλες, χωρίς προνόμια. Ο καθένας θα μπορεί να συμμετέχει ή να μη συμμετέχει σε αυτές.

*«Η δημοκρατία —και αυτό ισχύει για όλες τις μορφές διακυβέρνησης— είναι μια αντίφαση, ένα ψέμα και στην ουσία μια καθαρή υποκρισία. Η πολιτική ελευθερία είναι μια φαινομενική ελευθερία και η χειρότερη μορφή σκλαβιάς, το πρόσχημα της ελευθερίας και άρα η χειρότερη υποδούλωση. Το ίδιο ισχύει και για την πολιτική ισότητα. Γι' αυτό το λόγο η δημοκρατία πρέπει να γίνει κομμάτια τελικά όπως και κάθε άλλη μορφή διακυβέρνησης. Μια τέτοια υποκρισία δεν μπορεί να συνεχιστεί. Η εγγενής της αντίφαση πρέπει να αποκαλυφθεί: είτε σημαίνει αληθινή σκλαβιά, πράγμα που συνεπάγεται ανοιχτό δεσποτισμό· είτε σημαίνει αληθινή ελευθερία και αληθινή ισότητα, πράγμα που συνεπάγεται κομμουνισμό».*¹⁹

Στον κομμουνισμό, είναι άχρηστη μια εξωτερική μορφή που να ενοποιεί τα άτομα. Οι ουτοπικοί σοσιαλιστές δε το κατάλαβαν ποτέ αυτό. Σχεδόν όλες οι φανταστικές τους κοινωνίες, παρόλη την αξία τους ή την οραματική τους δύναμη, απαιτούν αυστηρό σχεδιασμό και μια κατά κάποιον τρόπο ολοκληρωτική οργάνωση. Αυτοί οι σοσιαλιστές προσπάθησαν να δημιουργήσουν ένα δεσμό ο οποίος δημιουργείται πρακτικά από μόνος του κάθε φορά που οι άνθρωποι συνεργάζονται σε ομάδες. Θέλοντας να αποφύγουν ταυτόχρονα την εκμετάλλευση και την αναρχία, οι ουτοπικοί σοσιαλιστές οργάνωσαν την κοινωνική ζωή **εκ των προτέρων**. Άλλοι, από αναρχική σκοπιά, αρνούνται αυτό τον αυταρχισμό και θέλουν η κοινωνία να είναι μια διαρκής δημιουργία. Αλλά το πρόβλημα είναι αλλού: μόνο καθορισμένες κοινωνικές σχέσεις, βασισμένες σε ένα δεδομένο επίπεδο ανάπτυξης της υλικής παραγωγής, κάνουν την αρμονία μεταξύ των ατόμων τόσο εφικτή όσο και απαραίτητη (κάτι που περιλαμβάνει και συγκρούσεις, βλ. παραπάνω). Τότε τα άτομα μπορούν να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους, αλλά μόνο μέσω της αυτόματης συμμετοχής στη λειτουργία της ομάδας, χωρίς να είναι απλά εργαλεία της ομάδας. Ο κομμουνισμός δε χρειάζεται να ενοποιήσει αυτό που ήταν διαχωρισμένο αλλά έπαψε πλέον να είναι.

Αυτό επίσης ισχύει σε παγκόσμιο, ακόμη και οικουμενικό επίπεδο. Τα κράτη και τα έθνη, τα οποία ήταν απαραίτητα για την ανάπτυξη, δεν είναι τώρα παρά αντιδραστικές οργανώσεις και οι διαχωρισμοί που συντηρούν είναι εμπόδιο για την ανάπτυξη: η μόνη δυνατή διάσταση είναι αυτή της ανθρωπότητας.

Η αντίθεση μεταξύ χειρωνακτικής και πνευματικής εργασίας, μεταξύ φύσης και πολιτισμού, είχε ένα νόημα. Ο διαχωρισμός ανάμεσα σε αυτόν που δούλευε και σε αυτόν που οργάνωνε την εργασία αύξανε την αποτελεσματικότητα της εργασίας. Το σημερινό επίπεδο ανάπτυξης δε χρειάζεται πλέον ένα τέτοιο διαχωρισμό, ο οποίος δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένα εμπόδιο, ενδεικτικό του παραλογισμού όλων των πλευρών της επαγγελματικής «πολιτιστικής» και σχολικής ζωής. Ο κομμουνισμός αναιρεί το διαχωρισμό των εργατών σε σακατεμένους χειρωνακτες από τη μια και σε διανοητικά εργαζόμενους σε άχρηστες δουλειές γραφείου από την άλλη.

Το ίδιο ισχύει επίσης για την αντίθεση μεταξύ του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του. Σε παλαιότερες εποχές ο άνθρωπος μπορούσε να κοινωνικοποιήσει τον κόσμο μόνο παλεύοντας ενάντια στην κυριαρχία της «φύσης». Σήμερα είναι ο ίδιος απειλή για τη φύση. Ο κομμουνισμός είναι η συμφιλίωση του ανθρώπου με τη φύση.

Ο κομμουνισμός είναι το τέλος της οικονομίας ως διαχωρισμένου και προνομιακού τομέα τον οποίο όλοι οι άλλοι τομείς απεχθάνονται και φοβούνται, ενώ ταυτόχρονα είναι εξαρτημένοι από αυτόν. Ο άνθρωπος παράγει και αναπαράγει τις συνθήκες ύπαρξής του: ήδη από την εποχή της αποσύνθεσης της πρωτόγονης κοινότητας, αλλά κυρίως στην πιο καθαρή της μορφή στον καπιταλισμό, η εργασία, δηλ. η δραστηριότητα μέσω της οποίας ο άνθρωπος οικειοποιείται το περιβάλλον του,

¹⁹ Φ. Ένγκελς, «Η πρόοδος της κοινωνικής μεταρρύθμισης στην Ηπειρωτική Ευρώπη», στο *Ο Νέος Ηθικός Κόσμος*, 4 Νοεμβρίου 1843, MEW, τόμος I, σελ. 481.

έχει γίνει καταναγκασμός, εχθρικός προς τη χαλάρωση, τον ελεύθερο χρόνο, την «πραγματική» ζωή. Αυτό το στάδιο ήταν ιστορικά αναγκαίο για να δημιουργηθεί η παρελθοντική εργασία που καθιστά εφικτή την εξάλειψη αυτής της σκλαβιάς. Με το κεφάλαιο, η παραγωγή (δηλ. παραγωγή για την αξιοποίηση) γίνεται κυρίαρχος του κόσμου. Είναι η δικτατορία των σχέσεων παραγωγής πάνω στην κοινωνία. Όταν κάποιος παράγει, θυσιάζει ολόκληρη τη ζωή του με σκοπό να απολαύσει τη ζωή **μετά**: αυτή η απόλαυση είναι συνήθως διαχωρισμένη από τη φύση της εργασίας, η οποία είναι απλά μέσο επιβίωσης. Ο κομμουνισμός διαλύει τις σχέσεις παραγωγής και τις συνδέει με κοινωνικές σχέσεις. Δε γνωρίζει καμιά διαχωρισμένη δραστηριότητα, δε γνωρίζει καμιά σύγκρουση εργασίας-παιχνιδιού. Ο εξαναγκασμός να κάνει κανείς την ίδια δουλειά για όλη του τη ζωή, να είναι χειρωνακτικά ή διανοητικά εργαζόμενος, εξαφανίζεται. Το γεγονός ότι η συσσωρευμένη εργασία συμπεριλαμβάνει και ολοκληρώνει κάθε επιστήμη και τεχνική κάνει δυνατή την ενσωμάτωση της έρευνας και της εργασίας της σκέψης και της δράσης, της εκπαίδευσης και της πρακτικής σε μια ενιαία δραστηριότητα. Κάποιες δραστηριότητες μπορεί να τις κάνει οποιοσδήποτε και η γενίκευση της αυτοματοποίησης αλλάζει σε μεγάλο βαθμό την παραγωγική δραστηριότητα. Ο κομμουνισμός δεν υποστηρίζει το παιχνίδι ενάντια στην εργασία, ούτε τη μη εργασία ενάντια στην εργασία. Αυτές οι περιορισμένες και μονομερείς έννοιες παραμένουν μέσα στο πλαίσιο της καπιταλιστικής πραγματικότητας. Η εργασία/δραστηριότητα ως παραγωγή-αναπαραγωγή των συνθηκών της ζωής (υλικών, συναισθηματικών, πολιτικών, κτλ) είναι η ουσία της ανθρώπινης ιδιότητας.

Ο άνθρωπος δημιουργεί συλλογικά τα μέσα ύπαρξής του και τα μετασχηματίζει. Δεν μπορεί να τα πάρει έτοιμα από τις μηχανές: σε αυτήν την περίπτωση η ανθρωπότητα θα υποβιβάζόταν στην κατάσταση ενός παιδιού που παίρνει παιχνίδια χωρίς να ξέρει από που προέρχονται. Η προέλευσή τους δεν το απασχολεί: τα παιχνίδια **απλώς υπάρχουν**. Με τον ίδιο τρόπο ο κομμουνισμός δε μετατρέπει την εργασία σε κάτι ατέρμονα ευχάριστο και απολαυστικό. Η ανθρώπινη ζωή είναι και προσπάθεια και απόλαυση. Ακόμη και η δραστηριότητα ενός ποιητή περιλαμβάνει οδυνηρές στιγμές. Ο κομμουνισμός μπορεί να καταργήσει μόνο το διαχωρισμό ανάμεσα στην προσπάθεια και την απόλαυση, τη δημιουργία και την ψυχαγωγία, την εργασία και το παιχνίδι.

Θ) Η κομμουνιστικοποίηση²⁰

Με τον κομμουνισμό η ανθρωπότητα οικειοποιείται τον πλούτο της, κάτι που συνεπάγεται έναν αναπόφευκτο και ολοκληρωτικό μετασχηματισμό αυτού του πλούτου. Αυτό απαιτεί την καταστροφή των επιχειρήσεων ως διαχωρισμένων μονάδων και συνεπώς την καταστροφή του νόμου της αξίας: όχι με σκοπό την κοινωνικοποίηση του κέρδους, αλλά την κυκλοφορία των αγαθών μεταξύ των βιομηχανικών κέντρων **χωρίς** τη μεσολάβηση της αξίας. Αυτό δε σημαίνει ότι ο κομμουνισμός θα χρησιμοποιήσει το παραγωγικό σύστημα όπως το άφησε ο καπιταλισμός. Το πρόβλημα δεν είναι να ξεφορτωθούμε την «κακή» πλευρά του καπιταλισμού (αξιοποίηση) διατηρώντας την «καλή» πλευρά (παραγωγή). Όπως είδαμε, η αξία και η λογική του κέρδους επιβάλλουν ένα συγκεκριμένο τύπο παραγωγής, αναπτύσσουν ορισμένους τομείς ενώ αδιαφορούν για άλλους. Οποιοδήποτε εγκώμιο της παραγωγικότητας και της οικονομικής ανάπτυξης δεν είναι τίποτα άλλο παρά εξύμνηση του κεφαλαίου.

Από την άλλη πλευρά, η κομμουνιστική επανάσταση, για να επαναστατικοποιήσει την παραγωγή, για να καταστρέψει τις επιχειρήσεις ως τέτοιες θα χρησιμοποιήσει αναγκαστικά την παραγωγή. Αυτός είναι ο βασικός της «μοχλός», τουλάχιστον κατά τη διάρκεια μιας φάσης. Ο σκοπός δε θα είναι να καταλάβουμε τα εργοστάσια για να παραμείνουμε εκεί ως διαχειριστές τους, αλλά να βγούμε από αυτά, να τα συνδέσουμε μεταξύ τους χωρίς ανταλλαγή, πράγμα που τα καταστρέφει ως επιχειρήσεις. Ένα τέτοιο κίνημα σχεδόν αυτόματα ξεκινάει με το να μειώνει και να καταργεί την αντίθεση πώλης και υπαίθρου και το διαχωρισμό της βιομηχανίας και των άλλων δραστηριοτήτων. Σήμερα, η βιομηχανία ασφυκτιά μέσα στα ίδια της τα όρια ενώ ταυτόχρονα καταπνίγει και τους άλλους τομείς.

Το κεφάλαιο ζει για να συσσωρεύει αξία: παγώνει αυτήν την αξία υπό μορφή αποθηκευμένης εργασίας, παρελθοντικής εργασίας. Η συσσώρευση και η παραγωγή μετατρέπονται σε αυτοσκοπό. Τα πάντα είναι υποταγμένα σε αυτές: το κεφάλαιο τροφοδοτεί τις επενδύσεις του με ζωντανή εργασία. Την ίδια στιγμή αναπτύσσει τη μη παραγωγική εργασία, όπως δείξαμε παραπάνω. Η κομμουνιστική επανάσταση είναι μια εξέγερση ενάντια σε αυτόν τον παραλογισμό. Είναι επίσης μια αποσυσώρευση, όχι για να επιστρέψουμε σε μορφές ζωής που έχουν παρέλθει ανεπιστρεπτί, αλλά για να βάλουμε τα πράγματα στη θέση τους: μέχρι τώρα ο άνθρωπος έχει θυσιαστεί προς όφελος των επενδύσεων· σήμερα το αντίθετο είναι δυνατό. Ο κομμουνισμός είναι εξίσου αντίθετος στην **ιδεολογία της παραγωγικότητας** και στην αυταπάτη της οικολογικής ανάπτυξης **μέσα** στο υπάρχον οικονομικό πλαίσιο. Η «μηδενική ανάπτυξη» εξακολουθεί να είναι ανάπτυξη. Οι επίσημοι εκπρόσωποι της οικολογίας δεν ασκούν ποτέ κριτική σε μια οικονομία στην οποία η αξία είναι το μέτρο των πάντων, απλά θέλουν με ένα συνετό τρόπο να θέσουν υπό έλεγχο τις καθοδηγούμενες από το χρήμα ποσότητες.

²⁰ (σ.τ.μ.) Έτσι αποδίδουμε τον όρο *communisation* (*Vergemeinschaftung*, στα γερμανικά), ο οποίος παραπέμπει στην κομμουνιστική επανάσταση, δηλ. στην κατάργηση του κράτους, του νόμου της αξίας και της καπιταλιστικής ιδιοποίησης του κοινωνικού πλούτου.

Ο κομμουνισμός δεν είναι η συνέχιση του καπιταλισμού με μια ορθολογικότερη, αποτελεσματικότερη, πιο σύγχρονη και λιγότερη άνιση και άναρχη μορφή. Δεν παίρνει τις παλαιές υλικές βάσεις όπως τις βρίσκει: τις ανατρέπει.

Ο κομμουνισμός δεν είναι μια σειρά μέτρων που πρέπει να εφαρμοστούν μετά την κατάληψη της εξουσίας. Είναι ένα κίνημα που ήδη υπάρχει, όχι ως τρόπος παραγωγής (δεν μπορεί να υπάρξει κομμουνιστική νησίδα μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία), αλλά σαν τάση που έχει αφετηρία τις πραγματικές ανάγκες. Ο κομμουνισμός δε γνωρίζει καν τι είναι η αξία. Το θέμα δεν είναι ότι μια ωραία πρωία ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων αρχίζει να καταστρέφει την αξία και το κέρδος. Όλα τα επαναστατικά κινήματα του παρελθόντος είχαν καταφέρει να ακινητοποιήσουν την κοινωνία και περίμεναν κάτι να βγει από αυτή την καθολική παύση. Η κομμουνιστικοποίηση, αντίθετα, θα κυκλοφορεί τα αγαθά χωρίς χρήμα, θα ανοίξει την πόρτα που απομονώνει ένα εργοστάσιο από τη γειτονιά, θα κλείσει ένα άλλο εργοστάσιο στο οποίο η εργασιακή διαδικασία είναι τόσο αλλοτριωτική που δεν μπορεί να βελτιωθεί τεχνικά, θα καταργήσει το σχολείο ως εξειδικευμένο χώρο που αποκόβει τη μάθηση από την πρακτική για 15 ολόκληρα χρόνια, θα γκρεμίσει τους τοίχους που αναγκάζουν τους ανθρώπους να φυλακίζονται μέσα σε οικογενειακές μονάδες των τριών δωματίων —εν ολίγοις, θα τείνει να διαλύσει όλους τους διαχωρισμούς.

Ο μηχανισμός της κομμουνιστικής επανάστασης είναι προϊόν των αγώνων. Η ανάπτυξη των αγώνων αυτών φέρνει τα πράγματα σε ένα σημείο όπου η κοινωνία αναγκάζει όλα τα άτομα, στα οποία δεν αφήνει καμιά άλλη προοπτική, να εγκαθιδρύσουν νέες κοινωνικές σχέσεις. Εάν σήμερα ένας αριθμός κοινωνικών αγώνων δείχνει να μην οδηγεί πουθενά, αυτό συμβαίνει επειδή η μόνη πιθανή τους συνέχιση θα ήταν ο κομμουνισμός, ανεξαρτήτως τι σκέφτονται αυτοί που συμμετέχουν σε αυτούς. Ακόμα και όταν οι εργάτες απλώς προβάλλουν ορισμένα αιτήματα φτάνουν συχνά σε ένα σημείο όπου δεν υπάρχει καμιά άλλη λύση εκτός από μια βίαιη σύγκρουση με το κράτος και τους βοηθούς του, τα συνδικάτα. Σε αυτήν την περίπτωση, ο ένοπλος αγώνας και η εξέγερση συνεπάγονται την εφαρμογή ενός κοινωνικού προγράμματος και τη χρησιμοποίηση της οικονομίας ως όπλο (βλ. παραπάνω, για το προλεταριάτο). Το στρατιωτικό ζήτημα, όσο σημαντικό κι αν είναι, εξαρτάται από το κοινωνικό περιεχόμενο του αγώνα. Για να μπορέσει να νικήσει τους εχθρούς του στο στρατιωτικό επίπεδο, το προλεταριάτο —οποιαδήποτε κι αν είναι η συνειδήσή του— μετασχηματίζει την κοινωνία με κομμουνιστικό τρόπο.

*«Η σύγχρονη στρατηγική προϋποθέτει την απελευθέρωση της αστικής τάξης και των αγροτών: είναι η στρατιωτική έκφραση αυτής της απελευθέρωσης. Η απελευθέρωση του προλεταριάτου θα έχει επίσης μια ιδιαίτερη στρατιωτική έκφραση, θα δημιουργήσει μια ιδιαίτερη, νέα πολεμική μέθοδο. Αυτό είναι ξεκάθαρο. Μπορούμε μάλιστα να προσδιορίσουμε ήδη ποιες θα είναι οι υλικές βάσεις αυτής της νέας στρατηγικής».*²¹

Μέχρι τώρα οι αγώνες δεν έχουν φτάσει σε ένα στάδιο όπου η στρατιωτική τους ανάπτυξη θα έκανε απαραίτητη την εμφάνιση της νέας κοινωνίας. Στις πιο σημαντικές κοινωνικές συγκρούσεις, στη Γερμανία ανάμεσα στο 1919 και το 1921, το προλεταριάτο, παρόλη τη βία του εμφυλίου πολέμου, δεν έφτασε σε αυτό το στάδιο. Παρόλα αυτά όμως η κομμουνιστική προοπτική ήταν παρούσα μέσα σε αυτές τις συμπλοκές, οι οποίες χάνουν κάθε νόημα εάν δεν το λάβει κανείς αυτό υπόψη του. Η αστική τάξη κατάφερε να χρησιμοποιήσει το όπλο της οικονομίας προς όφελός της, π.χ. διασπώντας την εργατική τάξη μέσω της ανεργίας. Το προλεταριάτο ήταν ανίκανο να χρησιμοποιήσει την οικονομία προς όφελός του και αγωνίστηκε βασικά με στρατιωτικά μέσα: έφτασε μόνο μέχρι το σημείο να δημιουργήσει έναν κόκκινο στρατό στο Ρουρ το 1920, αλλά δε χρησιμοποίησε ποτέ το όπλο που του προσφέρει η ίδια η κοινωνική του λειτουργία.²²

Σε ένα διαφορετικό πλαίσιο, κάποιες εξεγέρσεις μαύρων (με τη βοήθεια λευκών) στις ΗΠΑ ξεκίνησαν έναν κοινωνικό μετασχηματισμό, αλλά μόνο στο επίπεδο του **εμπορεύματος** και όχι στο επίπεδο του ίδιου του **κεφαλαίου**. Αυτοί οι άνθρωποι αποτελούσαν μόνο ένα κομμάτι του προλεταριάτου και συχνά δεν είχαν τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν το «εργαλείο» της παραγωγής επειδή ήταν αποκλεισμένοι από αυτήν. Ήταν έξω από τα εργοστάσια. Όμως η κομμουνιστική επανάσταση προϋποθέτει δράση **μέσα από** την επιχείρηση, για να την καταστρέψει ως τέτοια. Οι εξεγέρσεις στις ΗΠΑ παρέμειναν στο επίπεδο της κατανάλωσης και της διανομής.²³ Ο κομμουνισμός δεν μπορεί να αναπτυχθεί χωρίς να επιτεθεί στην καρδιά του ζητήματος, στο κέντρο όπου παράγεται η υπεραξία: την παραγωγή. Αλλά απλά χρησιμοποιεί αυτό το εργαλείο για να το καταστρέψει.

Αυτοί που δεν έχουν αποθέματα κάνουν την επανάσταση: αναγκάζονται να εγκαθιδρύσουν κοινωνικές σχέσεις οι οποίες γεννιούνται από την υπάρχουσα κοινωνία. Αυτή η ρήξη προϋποθέτει μια κρίση, η οποία μπορεί να είναι πολύ διαφορετική από αυτήν του 1929, όταν ένα μεγάλο μέρος της οικονομίας έφτασε σε αδιέξοδο. Για να ενοποιηθούν τα διάφορα στοιχεία που εξηγούνται ενάντια στη μισθωτή εργασία, η κοινωνία θα πρέπει να βρίσκεται σε τόσο άσχημη κατάσταση ώστε να μην μπορεί να απομονώσει τον ένα αγώνα από τον άλλο. Η κομμουνιστική επανάσταση δεν είναι ούτε

²¹ Φ. Ένγκελς, «Συνθήκες και Προοπτικές ενός Πολέμου της Ιεράς Συμμαχίας ενάντια στην Επαναστατική Γαλλία το έτος 1852», MEW, τόμος VII, σελ. 480.

²² Χρήσιμες πληροφορίες μπορούν να βρεθούν στο Spartakism to National Bolshevism, The K.P.D. 1914-1924, (Aberdeen Solidarity Pamphlet). Μπορεί κανείς να προσθέσει στη βιβλιογραφία: F. L. Carsten, Revolution in Central Europe, 1918-1919, Temple Smith, 1972 και D. Authier, J. Barrot, La Gauche communiste en Allemagne (1914-21), Payot, 1976.

²³ Βλ. το κείμενο της Καταστασιακής Διεθνούς, «Η Παρακμή και η Πτώση της Θεαματικής-Εμπορευματικής Κοινωνίας» (1965), [ελλ. εκδ. στο Internationale Situationniste, *Το Ξεπέρασμα της Τέχνης*, εκδ. Ύψιλον].

το σύνολο των σημερινών κινημάτων ούτε ο μετασχηματισμός τους μέσω της παρέμβασης μιας «πρωτοπορίας». Προϋποθέτει ένα κοινωνικό σοκ, μια επίθεση του κεφαλαίου ενάντια σε αυτούς που δε διαθέτουν κοινωνικά αποθέματα σε διάφορα επίπεδα: κάτι που ενισχύει και τροποποιεί τη δράση τους. Προφανώς, ένας τέτοιος μηχανισμός μπορεί να λειτουργήσει μόνο σε παγκόσμια κλίμακα και πρώτα από όλα στις ανεπτυγμένες χώρες.

Το βασικό ζήτημα δεν είναι η κατάληψη της εξουσίας από τους εργάτες. Είναι παράλογο να προπαγανδίζει κανείς τη δικτατορία της εργατικής τάξης όπως είναι αυτή τώρα. Οι εργάτες όπως είναι **τόρα**, είναι ανίκανοι να διαχειριστούν οτιδήποτε: είναι απλά ένα μέρος του μηχανισμού αξιοποίησης και είναι υποταγμένοι στη δικτατορία του κεφαλαίου. Η δικτατορία της υπάρχουσας εργατικής τάξης δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο από τη δικτατορία των αντιπροσώπων της, δηλ. των ηγετών των συνδικάτων και των εργατικών κομμάτων. Αυτή είναι η κατάσταση στις «σοσιαλιστικές» χώρες και αυτό είναι το πρόγραμμα της δημοκρατικής αριστεράς στον υπόλοιπο κόσμο.

Η επανάσταση **δεν είναι** ζήτημα οργάνωσης, αν και το εμπεριέχει. Όλες οι θεωρίες των «εργατικών κυβερνήσεων» ή της «εργατικής εξουσίας» απλά προτείνουν διαφορετικές λύσεις για το πρόβλημα της κρίσης του κεφαλαίου. Η επανάσταση είναι πάνω από όλα μετασχηματισμός της κοινωνίας, δηλ. αυτού που συγκροτεί τις σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους και ανάμεσα στους ανθρώπους και τα μέσα επιβίωσης. Τα οργανωτικά προβλήματα και οι «ηγέτες» είναι δευτερεύοντα ζητήματα: εξαρτώνται από αυτό που θα επιτύχει η επανάσταση. Αυτό ισχύει τόσο για τις απαρχές της κομμουνιστικής επανάστασης όσο και για τη λειτουργία της κοινωνίας η οποία θα γεννηθεί από αυτήν. Η επανάσταση δε θα γίνει την ημέρα που το 51% των εργατών θα γίνει επαναστατικό· και δε θα ξεκινήσει δημιουργώντας ένα μηχανισμό λήψης αποφάσεων. Ο καπιταλισμός είναι αυτός που καταπιάνεται διαρκώς με προβλήματα διαχείρισης και ηγεσίας. Η οργανωτική **μορφή** της κομμουνιστικής επανάστασης, όπως και κάθε άλλου κοινωνικού κινήματος, εξαρτάται από το **περιεχόμενό** της. Ο τρόπος με τον οποίο το κόμμα, η οργάνωση της επανάστασης, συγκροτείται και δρα, εξαρτάται από το έργο που πρέπει να πραγματοποιήσει.²⁴

Το δέκατο ένατο αιώνα, ακόμη και την εποχή του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, οι υλικές συνθήκες του κομμουνισμού έπρεπε ακόμη να δημιουργηθούν, τουλάχιστον σε κάποιες χώρες (Γαλλία, Ιταλία, Ρωσία, κτλ). Μια κομμουνιστική επανάσταση έπρεπε πρώτα να αναπτύξει τις παραγωγικές δυνάμεις, να βάλει τη μικροαστική τάξη να εργαστεί, να γενικεύσει τη βιομηχανική εργασία, σύμφωνα με τον κανόνα: αν δε δουλέψεις, δεν τρως (φυσικά αυτό ίσχυε μόνο για αυτούς που μπορούσαν να δουλέψουν).²⁵ Αλλά η επανάσταση δεν ήρθε και το γερμανικό της προτύργιο συντρίφτηκε. Το έργο της το έχει πλέον εκπληρώσει η καπιταλιστική οικονομική ανάπτυξη. Η υλική βάση για τον κομμουνισμό σήμερα υπάρχει. Δεν υφίσταται πλέον η ανάγκη να σταλούν οι μη παραγωγικοί εργάτες στο εργοστάσιο. Το ζήτημα είναι να δημιουργηθούν οι βάσεις για μια άλλη «βιομηχανία», τελείως διαφορετική από τη σημερινή.

Πολλά εργοστάσια θα χρειαστεί να κλείσουν και η καταναγκαστική εργασία είναι σήμερα αδιανόητη: αυτό που θέλουμε είναι η κατάργηση της εργασίας ως δραστηριότητας διαχωρισμένης από την υπόλοιπη ζωή. Θα ήταν άσκοπο να βάλουμε τέλος στη συλλογή των σκουπιδιών ως εργασία που κάποιος πρέπει να κάνουν για χρόνια, αν ταυτοχρόνως δεν άλλαζε η όλη διαδικασία και λογική δημιουργίας και διάθεσης των σκουπιδιών.

Οι υπανάπτυκτες χώρες —για να χρησιμοποιήσουμε μια παρωχημένη αλλά όχι αδόκιμη φράση— δε θα χρειαστεί να περάσουν μέσα από την εκβιομηχάνιση. Σε πολλά μέρη της Ασίας, της Αφρικής, της Λατινικής Αμερικής, το κεφάλαιο καταδυναστεύει την εργασία αλλά δεν την έχει υποτάξει στην «πραγματική» κυριαρχία του. Παλιές μορφές κοινωνικής κοινοτικής ζωής διατηρούνται ακόμη. Ο κομμουνισμός θα αναγεννήσει πολλές από αυτές —όπως και ο Μαρξ είχε σκεφτεί για τη ρωσική αγροτική κοινότητα— με τη βοήθεια μιας «δυτικής» τεχνολογίας που θα εφαρμοστεί με ένα διαφορετικό τρόπο. Από πολλές απόψεις, τέτοιες περιοχές μπορεί να αποδειχτούν πιο πρόσφορες στην κομμουνιστικοποίηση από τα φτιαγμένα για αυτοκίνητα και εθισμένα στην τηλεόραση τεράστια «πολιτισμένα» αστικά κέντρα. Με άλλα λόγια, θα υπάρξει μια παγκόσμια διαδικασία αποσυσώρευσης.

I) Τα κράτη και πως να απαλλαγούμε από αυτά

Το κράτος γεννήθηκε από την ανικανότητα των ανθρώπων να διευθύνουν τη ζωή τους. Είναι η ενόχληση —συμβολική και υλική— των διαχωρισμένων. Όταν οι προλετάριοι οικειοποιούνται τα μέσα ύπαρξής τους, αυτή η μεσολάβηση αρχίζει να χάνει τη λειτουργία της, αλλά η καταστροφή της δεν είναι μια αυτόματη διαδικασία. Δε θα εξαφανιστεί σταδιακά καθώς η μη εμπορευματική σφαίρα θα διευρύνεται. Πράγματι, μια τέτοια σφαίρα θα ήταν εύθραυστη αν άφηνε την κεντρική κυβερνητική μηχανή άθικτη, όπως στην Ισπανία το 1936-37. Καμιά κρατική δομή δε θα μαραθεί από μόνη της.

Ως εκ τούτου, η κομμουνιστικοποίηση είναι κάτι παραπάνω από το άθροισμα αυτόνομων αποσπασματικών ενεργειών. Το κεφάλαιο θα υπονομευτεί από μια γενικευμένη ανατρεπτική δράση μέσω της οποίας οι άνθρωποι θα πάρουν τη σχέση τους με τον κόσμο στα ίδια τους τα χέρια. Αλλά τίποτε καθοριστικό δε θα επιτευχθεί όσο το κράτος διατηρεί την

²⁴ Η όλη συζήτηση γύρω από την «οικοδόμηση του επαναστατικού κόμματος» αποτυγχάνει να συλλάβει αυτό το ουσιαστικό σημείο.

²⁵ Αυτό ήταν το πρόγραμμα του Λένιν το 1917 στο *Κράτος και Επανάσταση*.

εξουσία του. Η κοινωνία δεν είναι απλά όπως ένα δίκτυο τριχοειδών αγγείων: οι σχέσεις συγκεντροποιούνται σε μια εξουσία που διαθέτει τη δύναμη να συντηρεί αυτήν την κοινωνία. Ο καπιταλισμός πολύ θα ήθελε να μας δει να αλλάζουμε τη ζωή μας σε τοπικό επίπεδο, ενώ αυτός θα συνεχίζει τη δραστηριότητά του σε παγκόσμια κλίμακα. Ως κεντρική δύναμη το κράτος πρέπει να καταστραφεί από κεντρική δράση, ταυτόχρονα με τη δράση που θα διαλύει την εξουσία του παντού. Το κομμουνιστικό κίνημα δεν είναι απολίτικο, είναι **ενάντια στην πολιτική**.²⁶

Κ) Ο κομμουνισμός ως υπάρχον κοινωνικό κίνημα

Ο κομμουνισμός δεν είναι απλά ένα κοινωνικό σύστημα, ένας τρόπος παραγωγής, που θα υπάρξει μόνο στο μέλλον, μετά την «επανάσταση». Η επανάσταση είναι στην ουσία η συνάντηση δύο κόσμων:

1) από τη μια, όλοι αυτοί που είναι πεταμένοι, αποκλεισμένοι από κάθε πραγματική απόλαυση, που η ίδια τους η ύπαρξη απειλείται μερικές φορές και οι οποίοι παρόλα αυτά ενώνονται από την αναγκαιότητα να έλθουν σε επαφή μεταξύ τους, για να δράσουν, να ζήσουν, να επιβιώσουν·

2) από την άλλη, μια κοινωνικοποιημένη οικονομία σε παγκόσμια κλίμακα, ενοποιημένη σε τεχνικό επίπεδο αλλά διαχωρισμένη σε διάφορες μονάδες αναγκασμένες να ανταγωνίζονται η μια την άλλη και να υπακούουν στη λογική της αξίας που τις ενώνει και η οποία θα καταστρέψει τα πάντα για να επιβιώσει ως τέτοια.

Ο κόσμος των εμπορευμάτων και της αξίας που είναι το σημερινό πλαίσιο των παραγωγικών δυνάμεων, ενεργοποιείται από μόνος του: έχει αυτοσυγκεντρωθεί ως μια αυτόνομη δύναμη και ο κόσμος των πραγματικών αναγκών υποτάσσεται στους νόμους του. Η κομμουνιστική επανάσταση είναι η καταστροφή αυτής της υποταγής. Ο κομμουνισμός είναι ο αγώνας ενάντια σε αυτήν την υποταγή και αντιστάθηκε σε αυτήν από τις απαρχές του καπιταλισμού, ακόμη και προγενέστερα,²⁷ χωρίς πιθανότητα επιτυχίας τότε.

Η ανθρωπότητα στην αρχή απέδιδε στις ιδέες της, στις αντιλήψεις της για τον κόσμο, μια προέλευση έξω από τον εαυτό της και πίστευε ότι η φύση του ανθρώπου βρίσκεται όχι στις ιστορικές σχέσεις του, αλλά στο δεσμό του με ένα στοιχείο **εκτός** του πραγματικού κόσμου (θεός), του οποίου ο άνθρωπος ήταν μόνο το προϊόν. Με τον ίδιο τρόπο η ανθρωπότητα, στην απόπειρά της να οικειοποιηθεί και να προσαρμοστεί στον περιβάλλοντα κόσμο, πρώτα έπρεπε να δημιουργήσει έναν υλικό κόσμο, ένα δίκτυο παραγωγικών δυνάμεων, μια οικονομία, έναν κόσμο αντικειμένων που να τον συντρίβει και να κυριαρχεί πάνω του, πριν μπορέσει να τον οικειοποιηθεί, να προσαρμοστεί σε αυτόν και να τον μετασχηματίσει ανάλογα με τις ανάγκες της.

Η κομμουνιστική επανάσταση είναι η συνέχιση και η υπέρβαση των σημερινών κοινωνικών κινήματων. Οι συζητήσεις για τον κομμουνισμό συνήθως ξεκινούν από μια λανθασμένη σκοπιά: ασχολούνται με το ζήτημα του τί θα κάνουν οι άνθρωποι **μετά** την επανάσταση. Ποτέ δε συνδέουν τον κομμουνισμό με αυτά που συμβαίνουν την ίδια στιγμή που γίνεται η συζήτηση. Υπάρχει μια απόλυτη ρήξη: πρώτα κάνει κανείς την επανάσταση και μετά έρχεται ο κομμουνισμός. Στην πραγματικότητα, ο κομμουνισμός είναι η συνέχιση των πραγματικών αναγκών που ήδη αναζητούν την ικανοποίησή τους, αλλά που δεν μπορούν να οδηγήσουν πουθενά, που δεν μπορούν να ικανοποιηθούν, επειδή η σημερινή κατάσταση τους το απαγορεύει. Σήμερα υπάρχει ένα πλήθος κομμουνιστικών χειρονομιών και συμπεριφορών που εκφράζουν όχι μόνο μια άρνηση του υπάρχοντος κόσμου, αλλά πάνω από όλα μια προσπάθεια να οικοδομηθεί ένας καινούριος. Εφόσον αυτές δεν πετυχαίνουν, βλέπει κανείς μόνο τα όριά τους, την τάση και όχι την πιθανή συνέχισή της (η λειτουργία των «εξτρεμιστικών» ομάδων είναι ακριβώς να παρουσιάζουν αυτά τα **όρια** σε το **στόχο** του κινήματος και να τα ενδυναμώνουν). Στην άρνηση της εργασίας στην αλυσίδα παραγωγής, στους αγώνες των καταληψιών, η κομμουνιστική προοπτική είναι παρούσα σαν προσπάθεια να δημιουργηθεί «κάτι άλλο». Όχι στη βάση μιας απλής άρνησης του σύγχρονου κόσμου (χίπις), αλλά μέσω της χρήσης και του μετασχηματισμού αυτού που παράγεται και δε χρησιμοποιείται. Σε αυτές τις συγκρούσεις οι άνθρωποι αυθόρμητα προσπαθούν να οικειοποιηθούν αγαθά χωρίς να υπακούουν στη λογική της ανταλλαγής. Αντιμετωπίζουν δηλαδή αυτά τα αγαθά ως αξίες χρήσης. Η σχέση τους με αυτά τα αγαθά και οι σχέσεις που δημιουργούν μεταξύ τους για να πραγματοποιήσουν αυτές τις πράξεις είναι ανατρεπτικές. Οι άνθρωποι αλλάζουν ακόμη και

²⁶ Ο Μαρξ (κυρίως στο άρθρο του «Ο Βασιλιάς της Πρωσίας και η κοινωνική μεταρρύθμιση», του 1844, αλλά και σε άλλα πρώιμα κείμενα) ανέπτυξε μια **κριτική της πολιτικής** και αντιπαρέβαλε τη «πολιτική» με την «κοινωνική» επανάσταση: η πρώτη ρυθμίζει εκ νέου τους δεσμούς ανάμεσα στα άτομα και τις ομάδες χωρίς να αλλάζει ιδιαίτερα αυτό που πραγματικά κάνουν, η δεύτερη επεμβαίνει πάνω στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αναπαράγουν τα μέσα ύπαρξής τους, τον τρόπο ζωής τους, τις πραγματικές τους συνθήκες και ως εκ τούτου μετασχηματίζει τον τρόπο με τον οποίο σχετίζονται ο ένας με τον άλλο.

Μια από τις πρώτες επαναστατικές χειρονομίες είναι η εξέγερση ενάντια στον έλεγχο που ασκείται από τα πάνω στη ζωή μας: από μια δασκάλα, ένα αφεντικό, έναν μπάτσο, μια κοινωνική λειτουργό, ένα συνδικαλιστή ηγέτη, έναν πολιτικό... Ύστερα παρεμβαίνει η πολιτική και υποβιβάζει τις βλάνεις και τις επιθυμίες σε ζήτημα εξουσίας — η οποία θα έπρεπε να δοθεί σε ένα κόμμα ή έστω να τη μοιράζονται όλοι. Αυτό όμως που μας λείπει είναι η εξουσία να παράγουμε εμείς οι ίδιοι τη ζωή μας. Ένας κόσμος στον οποίο ο ηλεκτρισμός φτάνει σε εμάς μέσα από τεράστιους (πετρελαιοκίνητους ή πυρηνικούς) σταθμούς ενέργειας, θα παραμείνει πάντα έξω από τον έλεγχό μας. Μόνο ένας πολιτικός θα μπορούσε να σκεφτεί ότι η επανάσταση είναι πρωτίστως ζήτημα κατάληψης ή/και αναδιανομής της εξουσίας.

²⁷ Φ. Ένγκελς, *Ο Πόλεμος των χωρικών στη Γερμανία*, (ελλ. έκδ. Σύγχρονη Εποχή).

τον εαυτό τους κατά τη διάρκεια αυτών των γεγονότων. Αυτό το «κάτι άλλο» που αυτές οι πράξεις ψάχνουν να δημιουργήσουν είναι παρόν στις πράξεις αυτές μόνο ως δυνατότητα, ανεξάρτητα από το τι νομίζουν και το τι θέλουν αυτοί που τις οργανώνουν και ανεξάρτητα από το τι κάνουν και το τι λένε οι εξτρεμιστές που συμμετέχουν σ' αυτές και τις θεωρητικοποιούν. Αυτά τα κινήματα θα αναγκαστούν να αποκτήσουν συνείδηση των πράξεών τους, να καταλάβουν αυτό που κάνουν, για να το κάνουν καλύτερα.

Αυτοί που ήδη νιώθουν την ανάγκη για κομμουνισμό και που συζητούν για αυτόν, δεν μπορούν να παρέμβουν σε αυτούς τους αγώνες φέρνοντας το κομμουνιστικό ευαγγέλιο, δεν μπορούν να προτείνουν σε αυτές τις περιορισμένες ενέργειες να κατευθυνθούν προς την «πραγματική» κομμουνιστική δραστηριότητα. Αυτό που χρειαζόμαστε δεν είναι συνθήματα, αλλά μια ερμηνεία του υπόβαθρου και του μηχανισμού αυτών των αγώνων. Αυτό που πρέπει κανείς να δείξει είναι μόνο **τι θα αναγκαστούν να κάνουν**. Αυτό δεν μπορεί να γίνει χωρίς τη συμμετοχή στους αγώνες αυτούς όταν κάτι τέτοιο είναι δυνατό, χωρίς βέβαια να χάνουμε τον καιρό μας. Αυτό δε σημαίνει ότι οι θεωρητικές δραστηριότητες πρέπει να παραμελούνται. Δεν έχουν ειπωθεί τα πάντα και αυτό το κείμενο, όπως και πολλά άλλα, είναι μόνο μια προσέγγιση του ζητήματος. Ωστόσο, υπάρχει ένας συγκεκριμένος τρόπος να ασχολείται κανείς με τη θεωρία έτσι ώστε να οδηγείται σε **πλήρη** έλλειψη επαφής με το πραγματικό κοινωνικό κίνημα.

Από μια αρνητική σκοπιά, οποιαδήποτε κριτική που βοηθά στην καταστροφή της μυστικοποιητικής απολογίας του κεφαλαίου, που κάνουν το κράτος, οι οικολόγοι, η αριστερά, τα επίσημα Κ.Κ. ή η άκρα αριστερά, είναι επίσης μια κομμουνιστική πράξη, είτε αυτό είναι ένας λόγος, ένα κείμενο ή μια πράξη. Η θεωρητική δραστηριότητα είναι πρακτική. Δεν μπορούν να γίνουν θεωρητικές παραχωρήσεις. Αλλά ο μόνος τρόπος για να προωθήσουμε την κομμουνιστική προοπτική και να της επιτρέψουμε να παίξει τον πρακτικό της ρόλο, είναι να παίρνουμε μέρος στην αναταραχή και την ενοποίηση που τα κοινωνικά κινήματα ήδη προσπαθούν να επιτύχουν.

1972/1997

ο «αποστάτης» Κάουτσκι και ο μαθητής του, Λένιν

Το φυλλάδιο *Οι τρεις πηγές του μαρξισμού, το ιστορικό έργο του Μαρξ* έχει καθαρά ιστορικό ενδιαφέρον. Ο Κάουτσκι ήταν αναμφισβήτητα ο κύριος θεωρητικός της Β' Διεθνούς και το κόμμα του, το Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, το πιο ισχυρό. Ο Κάουτσκι, ο θεματοφύλακας της *ορθοδοξίας*, θεωρείτο σχεδόν απ' όλους ως ο καλύτερος γνώστης των έργων του Μαρξ και του Ένγκελς και ως ο προνομιακός ερμηνευτής τους. Συνεπώς, οι θέσεις του Κάουτσκι αποτελούν μαρτυρία για μια ολόκληρη εποχή του κινήματος της εργατικής τάξης και αξίζει να τις γνωρίζει κανείς, αν μη τι άλλο, γι' αυτό και μόνο. Εδώ θα μας απασχολήσει ένα κεντρικό ζήτημα για το προλεταριακό κίνημα: η σχέση μεταξύ της εργατικής τάξης και της επαναστατικής θεωρίας. Η απάντηση του Κάουτσκι σ' αυτό το ζήτημα διαμόρφωσε τη θεωρητική βάση της πρακτικής και της οργάνωσης όλων των κομμάτων που αποτέλεσαν τη Β' Διεθνή. Σε αυτά συμπεριλαμβανόταν το ρωσικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα (και η Μπολσεβίκικη φράξια του), που ήταν ένα «ορθόδοξο» μέλος της μέχρι το 1914, δηλαδή μέχρι την κατάρρευση της Διεθνούς στα πρόθυρα του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου.

Ωστόσο, η θεωρία που αναπτύχθηκε από τον Κάουτσκι σε αυτό το κείμενο δεν «κατέρρευσε» μαζί με τη Β' Διεθνή. Απεναντίας, επιβίωσε και διαμόρφωσε τη βάση της Γ' Διεθνούς μέσω του «λενινισμού» και των σταλινικών και τροτσκιστικών ενσαρκώσεών του.

Ο λενινισμός ως υποπροϊόν του καουτσκιισμού! Αυτό θα ξαφνιάσει όλους αυτούς που γνωρίζουν τον Κάουτσκι μόνο από τα αναθέματα που εκτοξεύτηκαν εναντίον του από τον μπολσεβικισμό και συγκεκριμένα από το φυλλάδιο του Λένιν, *Η χρεοκοπία της Β' Διεθνούς και ο αποστάτης Κάουτσκι*, και αυτούς που γνωρίζουν για τον Λένιν μόνο ό,τι θεωρείται καλό να γνωρίζει κανείς για αυτόν στις διάφορες εκκλησίες και παρεκκλήσια που συχνάζουν.

Εν τούτοις, ο ίδιος ο τίτλος του φυλλαδίου του Λένιν περιγράφει ακριβέστατα τη σχέση του με τον Κάουτσκι. Εάν ο Λένιν αποκαλεί τον Κάουτσκι αποστάτη είναι σαφές ότι προηγουμένως τον θεωρούσε οπαδό της *αληθινής πίστης*, ενώ τώρα θεωρεί τον εαυτό του ως το μόνο κατάλληλο να την υπερασπίσει. Απέχοντας πολύ από μια κριτική του «καουτσκιισμού», τον οποίο δείχνει ότι είναι ανίκανος να προσδιορίσει, ο Λένιν στην πραγματικότητα αρκείται σε μια καταδίκη του άλλοτε πνευματικού του δασκάλου επειδή πρόδωσε τις ίδιες του τις διδασκαλίες. Από κάθε άποψη, η ρήξη του Λένιν ήταν όψιμη και ταυτόχρονα ριχή. Όψιμη επειδή ο Λένιν είχε διατηρήσει τις βαθύτερες ψευδαισθήσεις για τη Γερμανική Σοσιαλδημοκρατία και αυτό το αντιλήφθηκε αφότου η *προδοσία* είχε ολοκληρωθεί. Ριχή διότι ο Λένιν αρκέστηκε να έρθει σε ρήξη σχετικά με το πρόβλημα του ιμπεριαλισμού και του πολέμου, χωρίς όμως να αναλύσει τις βαθύτερες αιτίες της Σοσιαλδημοκρατικής προδοσίας του Αυγούστου του 1914. Αυτές οι αιτίες συνδέονταν με την ίδια τη φύση αυτών των κομμάτων και των σχέσεών τους τόσο με την καπιταλιστική κοινωνία όσο και με το προλεταριάτο. Αυτές καθεαυτό οι σχέσεις πρέπει να επανασυνδεθούν με την ίδια την κίνηση του κεφαλαίου και της εργατικής τάξης· να γίνουν κατανοητές ως μια φάση της ανάπτυξης του προλεταριάτου και όχι ως κάτι πρόσφορο σε αλλαγές από τη θέληση μιας μειοψηφίας, ούτε καν μιας επαναστατικής ηγεσίας, όσο συνειδητή κι αν ήταν.

Απ' αυτό προκύπτει και η πραγματική σημασία της θεωρίας που αναπτύσσει ο Κάουτσκι με μια εξαιρετικά συνεκτική μορφή στο φυλλάδιό του. Αυτή η θεωρία συνιστά την ίδια τη δομή της σκέψης του καθόλη τη διάρκεια της ζωής του. Το 1900 ο Λένιν είχε ήδη υιοθετήσει αυτή τη θεωρία και την ανέπτυξε στο *Οι άμεσοι στόχοι της οργάνωσής μας* και αργότερα στο *Τί να κάνουμε;* το 1902, στο οποίο επιπλέον παραθέτει το ένα μετά το άλλο αποσπάσματα από τον Κάουτσκι τον οποίο εγκωμιάζει διαρκώς. Το 1913 ο Λένιν υιοθέτησε εκ νέου αυτές τις ιδέες στο *Οι τρεις πηγές και τα τρία συστατικά μέρη του μαρξισμού*, όπου αναπτύσσει τις ίδιες ιδέες και ορισμένες φορές χρησιμοποιεί το κείμενο του Κάουτσκι κατά λέξη.

Αυτές οι θέσεις βασίζονται σε μια ανεπαρκή και επιφανειακή ιστορική ανάλυση των σχέσεων του Μαρξ και του Ένγκελς τόσο με τους διανοούμενους της εποχής τους όσο και με το κίνημα της εργατικής τάξης. Μπορούν να συνοψιστούν σε μερικές λέξεις, και ορισμένες παραθέσεις αρκούν για να αποκαλυφθεί η ουσία τους:

«Ένα αυθόρμητο και στερημένο κάθε θεωρίας κίνημα της εργατικής τάξης, που προέρχεται από τις εργαζόμενες τάξεις και στρέφεται εναντίον του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού, είναι ανίκανο να φέρει εις πέρας... το επαναστατικό έργο».

Είναι επίσης απαραίτητο να καταλάβουμε αυτό που ο Κάουτσκι αποκαλεί *ενότητα του κινήματος της εργατικής τάξης και του σοσιαλισμού*.

Λοιπόν: *«Η σοσιαλιστική συνείδηση σήμερα (!) μπορεί να αναδυθεί μόνο βάσει μιας βαθιάς επιστημονικής γνώσης... Όμως, ο φορέας της επιστήμης δεν είναι το προλεταριάτο, αλλά οι αστοί διανοούμενοι... Επομένως, η σοσιαλιστική συνείδηση είναι ένα στοιχείο που εισάγεται στην ταξική πάλη του προλεταριάτου από έξω και δεν είναι κάτι που αναδύεται αυθόρμητα από μέσα της.»* Αυτά τα λόγια του Κάουτσκι είναι «απολύτως αληθινά», σύμφωνα με τον Λένιν.

Είναι σαφές ότι αυτή η τόσο ποθητή ενότητα του κινήματος της εργατικής τάξης και του σοσιαλισμού δεν μπορούσε να γίνει στη Ρωσία με τον ίδιο τρόπο που έγινε στη Γερμανία εφόσον οι συνθήκες ήταν διαφορετικές. Αλλά είναι σημαντικό

να δούμε ότι η μεγάλη απόκλιση του μπολσεβικισμού στο οργανωτικό πεδίο δεν ήταν αποτέλεσμα διαφορετικών βασικών αντιλήψεων, αλλά μάλλον αποκλειστικά της εφαρμογής των *ιδίων αρχών* σε διαφορετικές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες.

Στην πραγματικότητα, κάθε άλλο από το να καταλήξει σε μια όλο και μεγαλύτερη ενότητα του κινήματος της εργατικής τάξης και του σοσιαλισμού, η σοσιαλδημοκρατία κατέληξε σε μια ολοένα και στενότερη ενότητα με το κεφάλαιο και την αστική τάξη. Και όσον αφορά τον μπολσεβικισμό, αφού υπήρξε ψάρι μέσα στο νερό κατά τη διάρκεια της Ρώσικης Επανάστασης (*«οι επαναστάτες στην επανάσταση είναι σα νερό μέσα στο νερό»*), λόγω της ήττας της επανάστασης κατέληξε να ταυτιστεί πλήρως με το κρατικό κεφάλαιο, διοικούμενο από μια ολοκληρωτική γραφειοκρατία.

Όμως ο «λενινισμός» συνεχίζει να στοιχειώνει τα μυαλά πολλών επαναστατών που έχουν λίγο-πολύ καλή θέληση και αναζητούν μια αποτελεσματική συνταγή επιτυχίας. Πεισιμύνητοι ότι ανήκουν στην «πρωτοπορία» επειδή κατέχουν τη «συνείδηση», ενώ στην πραγματικότητα το μόνο που κατέχουν είναι μια λανθασμένη θεωρία, μάχονται με αυτοθυσία να ενοποιήσουν αυτά τα δύο μεταφυσικά τερατολογήματα: αφενός *«ένα αυθόρμητο κίνημα της εργατικής τάξης, στερημένο κάθε θεωρίας»* και αφετέρου μια αφηρημένη σοσιαλιστική συνείδηση.

Αυτή η στάση είναι απλά βολονταριστική. Εάν, λοιπόν *«η ειρωνεία και η υπομονή είναι οι κύριες αρετές του επαναστάτη»* (Λένιν), τότε *«η ανυπομονησία είναι η κύρια πηγή του οπορτουνισμού»* (Τρότσκι). Ο διανοούμενος, ο επαναστάτης θεωρητικός δε χρειάζεται να ανησυχεί για τη σύνδεσή του με τις μάζες, διότι εάν η θεωρία του είναι επαναστατική τότε είναι ήδη συνδεδεμένος με τις μάζες. Δε χρειάζεται να *«επιλέξει το στρατόπεδο του προλεταριάτου»* (αυτή την ορολογία δεν τη χρησιμοποιεί ο Σάρτρ αλλά ο Λένιν) διότι, εδώ που τα λέμε, δεν έχει άλλη επιλογή. Η θεωρητική και πρακτική κριτική που φέρει καθορίζεται από τη σχέση που έχει με την κοινωνία. *Μπορεί να απελευθερωθεί από αυτό το πάθος μόνο με το να παραδοθεί σε αυτό* (Μαρξ). Εάν *«έχει επιλογή»* είναι επειδή δεν είναι πλέον επαναστάτης, και η θεωρητική του κριτική είναι ήδη σαθρή. Το πρόβλημα της διείσδυσης των επαναστατικών ιδεών, τις οποίες αυτός *συμμερίζεται*, στους εργατικούς κύκλους, μετασχηματίζεται ολοκληρωτικά μέσω αυτών των κύκλων: όταν οι ιστορικές συνθήκες, ο συσχετισμός δυνάμεων μεταξύ των αντιμαχόμενων τάξεων (ο οποίος καθορίζεται κυρίως από την αυτονομημένη κίνηση του κεφαλαίου) αποτρέπει οποιοδήποτε επαναστατικό ξέσπασμα του προλεταριάτου στο προσκήνιο της ιστορίας, ο διανοούμενος κάνει ό,τι και ο εργάτης: ό,τι μπορεί. Μελετά, γράφει, δημοσιοποιεί τα έργα του όσο καλύτερα μπορεί, συνήθως αρκετά άσχημα. Όταν μελετούσε στο Βρετανικό Μουσείο, ο Μαρξ —ένα προϊόν του ιστορικού κινήματος του προλεταριάτου— ήταν συνδεδεμένος αν όχι με τους εργάτες, τουλάχιστον με το ιστορικό κίνημα του προλεταριάτου. Δεν ήταν περισσότερο απομονωμένος από τους εργάτες από όσο είναι ένας εργάτης από τους υπόλοιπους. Σε ένα βαθμό οι συνθήκες κάθε εποχής περιορίζουν αυτές τις σχέσεις σε εκείνες που επιτρέπει ο καπιταλισμός.

Από την άλλη, όταν οι προλετάριοι συγκροτούνται ως τάξη και με τον άλλο τρόπο κηρύττουν πόλεμο ενάντια στο κεφάλαιο, δε χρειάζονται απολύτως κανέναν να τους φέρει ΓΝΩΣΗ εκ των προτέρων. Όντας οι ίδιοι, μέσα στις καπιταλιστικές παραγωγικές σχέσεις, τίποτε άλλο παρά μεταβλητό κεφάλαιο, αρκεί να θέλουν να αλλάξουν την κατάσταση τους έστω και λίγο ώστε να βρεθούν στον πυρήνα του προβλήματος, τον οποίο ο διανοούμενος θα δυσκολευτεί να προσεγγίσει. Κατά τη διάρκεια της ταξικής πάλης ο επαναστάτης δεν είναι ούτε περισσότερο ούτε λιγότερο συνδεδεμένος με το προλεταριάτο από ό,τι ήταν πριν. Αλλά η θεωρητική κριτική σε αυτή την περίπτωση συγχωνεύεται με την έμπρακτη κριτική, όχι επειδή ήρθε από έξω αλλά επειδή είναι ένα και το αυτό.

Εάν, όπως γίνεται στην εποχή μας, η αδυναμία του διανοούμενου συνίσταται στην πεποίθησή του ότι οι προλετάριοι παραμένουν παθητικοί επειδή τους λείπει η *«συνείδηση»* και εάν έφτασε να πιστεύει για τον εαυτό του ότι είναι η *«πρωτοπορία»* σε βαθμό που να θέλει να καθοδηγήσει το προλεταριάτο, τότε τον περιμένουν δυσάρεστες εκπλήξεις.

Και όμως αυτή είναι η ιδέα που συγκροτεί την ουσία του λενινισμού, όπως δείχνει η αμφιλεγόμενη ιστορία του μπολσεβικισμού. Αυτές οι ιδέες κατάφεραν να επιβιώσουν τελικά επειδή η Ρώσικη Επανάσταση απέτυχε, δηλαδή επειδή ο συσχετισμός δυνάμεων σε διεθνή κλίμακα μεταξύ κεφαλαίου και προλεταριάτου δεν επέτρεψε στο τελευταίο να φέρει εις πέρας την έμπρακτη και θεωρητική κριτική του.

Αυτό θα προσπαθήσουμε να το αποδείξουμε αναλύοντας, περιληπτικά, τι συνέβη στη Ρωσία και ποιός ήταν ο πραγματικός ρόλος του μπολσεβικισμού.

Ο Λένιν έσφαλλε βαθύτατα όταν θεωρούσε τους ρωσικούς επαναστατικούς κύκλους ως τον καρπό της *«ένωσης του κινήματος της εργατικής τάξης και του σοσιαλισμού»*. Οι επαναστάτες που ήταν οργανωμένοι σε σοσιαλδημοκρατικές ομάδες δεν έφεραν καμιά «συνείδηση» στο προλεταριάτο. Φυσικά, μια μελέτη ή ένα θεωρητικό άρθρο περί του μαρξισμού ήταν πολύ χρήσιμα για τους εργάτες: εν τούτοις αυτά δεν χρησιμεύουν στο να παράσχουν συνείδηση ή την ιδέα της ταξικής πάλης, αλλά απλά να διευκρινίσουν τα πράγματα και να αποτελέσουν ερεθίσματα για περαιτέρω σκέψη. Ο Λένιν δεν κατάλαβε αυτή την πραγματικότητα. Δεν ήθελε μόνο να φέρει στην εργατική τάξη τη συνείδηση της αναγκαιότητας του σοσιαλισμού γενικά, αλλά ήθελε επίσης να της δώσει επιτακτικά συνθήματα εξηγώντας τι αυτή πρέπει να κάνει σε μια συγκεκριμένη στιγμή. Και αυτό ήταν εντελώς λογικό εφόσον μόνο το κόμμα του Λένιν (ως ο θεματοφύλακας της ταξικής συνείδησης) ήταν ικανό να διακρίνει τα γενικά συμφέροντα της εργατικής τάξης πέρα από όλους τους διαχωρισμούς της σε διάφορες κατηγορίες, να αναλύει τη συγκυρία ανά πάσα στιγμή και να διατυπώνει τα κατάλληλα συνθήματα. Βεβαίως, η επανάσταση του 1905 θα έπρεπε να είχε καταδείξει την πρακτική αδυναμία του μπολσεβίκικου κόμματος να κατευθύνει την εργατική τάξη και θα έπρεπε να είχε αποκαλύψει την *καθυστέρηση* του κόμματος της πρωτοπορίας. Όλοι οι ιστορικοί, ακόμα

και οι ευνοϊκά διακείμενοι προς τους μπολσεβίκους, αναγνώρισαν ότι το 1905 το μπολσεβίκικο κόμμα δεν κατανόησε καθόλου τι ήταν τα σοβιέτ. Η εμφάνιση νέων μορφών οργάνωσης προκάλεσε τη δυσπιστία των μπολσεβίκων: ο Λένιν δήλωσε ότι τα σοβιέτ δεν ήταν «*ούτε κοινοβούλιο της εργατικής τάξης ούτε όργανο προλεταριακής αυτοκυβέρνησης*». Το σημαντικό είναι να κατανοήσουμε ότι οι ρώσοι εργάτες δεν ήξεραν ότι επρόκειτο να σχηματίσουν σοβιέτ. Μόνο μια μικρή μειοψηφία ανάμεσά τους γνώριζε κάτι για την εμπειρία της Παρισινής Κομμούνας και όμως δημιούργησαν ένα εμβρυακό εργατικό κράτος, χωρίς να τους το υποδείξει κανείς. Η καουτσκιστική-λενινιστική θέση αρνείται στην πραγματικότητα κάθε δύναμη αυθεντικής δημιουργίας της εργατικής τάξης όταν δεν καθοδηγείται από το κόμμα, θεωρούμενο ως η συγχώνευση του κινήματος της εργατικής τάξης και του σοσιαλισμού. Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι το 1905, για να θυμηθούμε μια φράση από τις *Θέσεις για τον Φόνερμπαχ*, «*ο ίδιος ο παιδαγωγός χρειαζόταν διαπαιδαγώγηση*».

Και όμως, σε αντίθεση με τον Κάουτσκι, ο Λένιν επιτέλεσε επαναστατικό έργο (μεταξύ άλλων η τοποθέτησή του για τον πόλεμο). Αλλά στην πραγματικότητα ο Λένιν έγινε επαναστάτης μόνο όταν εναντιώθηκε στην θεωρία του περί ταξικής συνείδησης. Ας εξετάσουμε τη δραστηριότητά του μεταξύ Φεβρουαρίου και Οκτωβρίου του 1917. Ο Λένιν είχε δουλέψει για περισσότερα από 15 χρόνια (από το 1900) για να δημιουργήσει μια πρωτοποριακή οργάνωση που θα πραγμάτωνε την ένωση του «σοσιαλισμού» και του «κινήματος της εργατικής τάξης». Είχε ως στόχο να συγκεντρώσει σε μία οργάνωση τους «πολιτικούς ηγέτες» (τους «εκπροσώπους της πρωτοπορίας που ήταν ικανοί να οργανώσουν και να καθοδηγήσουν το κίνημα»). Το 1917, όπως και το 1905, αυτή η πολιτική ηγεσία, την οποία αντιπροσώπευε η κεντρική επιτροπή του μπολσεβίκικου κόμματος, δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί στα καθήκοντα της συγκυρίας και υστέρησε σε σχέση με την επαναστατική δραστηριότητα του προλεταριάτου. Όλοι οι ιστορικοί, συμπεριλαμβανομένων των σταλινικών και των τροτσκιστών, αναφέρουν ότι ο Λένιν χρειάστηκε να δώσει μια μακρά και δύσκολη μάχη ενάντια στην κυρίαρχη άποψη μέσα στην δική του οργάνωση ώστε οι ιδέες του να επικρατήσουν. Και αυτό το κατάφερε μόνο και μόνο επειδή στηρίχθηκε στους εργάτες του κόμματος, την αληθινή πρωτοπορία που ήταν οργανωμένη στα εργοστάσια μέσα ή γύρω από σοσιαλδημοκρατικούς κύκλους. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι όλα αυτά θα ήταν ανέφικτα χωρίς τη μακροχρόνια δραστηριοποίηση των μπολσεβίκων, τόσο στο επίπεδο των καθημερινών αγώνων των εργατών όσο και σε αυτό της υπεράσπισης και προπαγάνδης επαναστατικών ιδεών. Η μεγάλη πλειοψηφία των μπολσεβίκων, με το Λένιν στην πρώτη γραμμή, όντως συνέβαλε μέσω της αδιάκοπης προπαγάνδας και της αγκιτάτισας στην εξέγερση του Οκτώβρη του 1917. Ως επαναστάτες αγωνιστές, διαδραμάτισαν έναν ενεργό ρόλο· αλλά ως «ηγεσία της τάξης» ή ως «συνειδητοποιημένη πρωτοπορία», ήταν πίσω από το προλεταριάτο. Η επανάσταση συνέβη ενάντια στις ιδέες του *Τί να κάνουμε;* και στο βαθμό που αυτές οι ιδέες εφαρμόστηκαν (δημιουργία ενός οργάνου που κατευθύνει την τάξη αλλά είναι διαχωρισμένο από αυτή) αποδείχτηκαν ότι ήταν *ανάχρημα και εμπόδιο για την επανάσταση*. Το 1905 ο Λένιν ήταν πίσω από την ιστορία επειδή ήταν προσκολλημένος στις ιδέες του *Τί να κάνουμε;*. Το 1917 ο Λένιν πήρε μέρος στο πραγματικό κίνημα των ρώσικων μαζών και κάνοντάς το αυτό απαρνήθηκε έμπρακτα τις αντιλήψεις που είχε αναπτύξει στο *Τί να κάνουμε;*.

Εάν εξετάσουμε τον Κάουτσκι και τον Λένιν με έναν τρόπο διαφορετικό από εκείνο με τον οποίο οι ίδιοι εξέτασαν τον Μαρξ, εάν συνδέσουμε τις ιδέες τους με την ταξική πάλη αντί να τις διαχωρίσουμε από αυτήν, τότε ο καουτσκισμός-λενινισμός εμφανίζεται ως χαρακτηριστικό γνώρισμα μιας ολόκληρης περιόδου του κινήματος της εργατικής τάξης, περιόδου η οποία κυριαρχήθηκε ευθύς εξαρχής από τη Β' Διεθνή. Αφού αναπτύχθηκε και οργανώθηκε όσο καλύτερα μπορούσε, το προλεταριάτο βρέθηκε σε μια αντιφατική κατάσταση στο τέλος του δέκατου ένατου αιώνα. Διέθετε οργανώσεις που είχαν στόχο να πραγματοποιήσουν την επανάσταση και που την ίδια στιγμή ήταν ανίκανες να τη φέρουν εις πέρας επειδή οι συνθήκες δεν ήταν ακόμη ώριμες. Ο καουτσκισμός-λενινισμός αποτελούσε την έκφραση και τη λύση αυτής της αντίφασης. Υποστηρίζοντας ότι το προλεταριάτο έπρεπε να περάσει από την παρακαμπτήριο της επιστημονικής συνείδησης για να γίνει επαναστατικό, επέτρεψε και δικαιολόγησε την ύπαρξη οργανώσεων που περιόριζαν, διηθύναν και ελέγχαν το προλεταριάτο.

Όπως επισημάναμε, η περίπτωση του Λένιν είναι πιο περίπλοκη από αυτή του Κάουτσκι, στο βαθμό που ο Λένιν υπήρξε για μια περίοδο της ζωής του επαναστάτης ενάντια στον καουτσκισμό-λενινισμό. Επιπλέον, η κατάσταση στη Ρωσία ήταν εντελώς διαφορετική απ' ό,τι στη Γερμανία, η οποία είχε ουσιαστικά ένα αστικοδημοκρατικό καθεστώς και στην οποία υπήρχε ένα εργατικό κίνημα ανεπτυγμένο και ενσωματωμένο στο σύστημα. Στη Ρωσία συνέβαινε ακριβώς το αντίθετο. Εκεί όλα έπρεπε ακόμα να φτιαχτούν από το μηδέν και δεν ετίθετο ζήτημα συμμετοχής στον αστικό κοινοβουλευτισμό και σε ρεφορμιστικές συνδικαλιστικές δραστηριότητες αφού αυτά δεν υπήρχαν. Σε αυτές τις συνθήκες ο Λένιν μπόρεσε να υιοθετήσει μια επαναστατική στάση ενάντια στις καουτσκιστικές του ιδέες. Πρέπει ωστόσο να τονίσουμε ότι μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο θεωρούσε τη γερμανική σοσιαλδημοκρατία ως πρότυπο.

Στις αναθεωρημένες και διορθωμένες ιστορίες του λενινισμού, οι σταλινικοί και οι τροτσκιστές μας δείχνουν ένα Λένιν με ξεκάθαρες ιδέες, ο οποίος κατάλαβε και αποκήρυξε πριν το 1914 την «προδοσία» της σοσιαλδημοκρατίας και της Διεθνούς. Αυτό είναι ένας σκέτος μύθος και αν μελετήσει κανείς πραγματικά την αληθινή ιστορία της Β' Διεθνούς μπορεί να αποδείξει ότι ο Λένιν όχι μόνο δεν την αποκήρυξε αλλά πριν τον πόλεμο δεν είχε κατανοήσει καθόλου το φαινόμενο του εκφυλισμού της σοσιαλδημοκρατίας. Πριν το 1914 ο Λένιν εγκωμιάζε ακόμα το Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα (SPD) για την ικανότητά του να ενοποιεί «το κίνημα της εργατικής τάξης» και το «σοσιαλισμό» (βλ. *Τί να κάνουμε;*). Ας

παραθέσουμε αυτές τις γραμμές που είναι παρμένες από το επικήδειο άρθρο *Αύγουστος Μπέμπελ* (το οποίο επίσης περιέχει μερικά λάθη στις λεπτομέρειες και στο περιεχόμενο όσον αφορά αυτό το υπόδειγμα «ηγέτη της εργατικής τάξης» και όσον αφορά την ιστορία της Β' Διεθνούς):

«Η βάση της κοινοβουλευτικής τακτικής της γερμανικής (και διεθνούς) σοσιαλδημοκρατίας, που δεν αφήνει κανένα περιθώριο στον εχθρό, που δε χάνει την παραμικρή ευκαιρία να εξασφαλίσει κάποιες βελτιώσεις, όσο μικρές κι αν είναι, για τους εργάτες, που την ίδια στιγμή παρουσιάζεται αδιάλλακτη όσον αφορά τις αρχές της και επιδιώκει διαρκώς την επίτευξη των στόχων της, η βάση αυτών των τακτικών θεμελιώθηκε από τον Μπέμπελ...»

Ο Λένιν απηύθυνε αυτά τα εγκωμιαστικά σχόλια για την «κοινοβουλευτική τακτική της γερμανικής (και διεθνούς) σοσιαλδημοκρατίας», «αδιάλλακτης όσον αφορά τις αρχές της» (!) τον Αύγουστο του 1913! Ένα χρόνο αργότερα νόμιζε ότι το φύλλο του *Vorwärts*¹ που εξήγγειλε την υπερψήφιση των πολεμικών πιστώσεων από τους σοσιαλδημοκράτες βουλευτές, ήταν πλαστό, κατασκευασμένο από το Γερμανικό Επιτελείο Στρατού. Αυτό το γεγονός αποκαλύπτει το μέγεθος των ψευδαισθήσεων που είχε διατηρήσει για ένα μεγάλο διάστημα (στην πραγματικότητα από το 1900-1902) για τη Β' Διεθνή και τη γερμανική σοσιαλδημοκρατία ειδικότερα. (Δεν θα εξετάσουμε τη στάση άλλων επαναστατών, της Ρόζας Λούξεμπουργκ για παράδειγμα, απέναντι σε αυτά τα ζητήματα. Αυτό θα απαιτούσε μια ξεχωριστή λεπτομερειακή μελέτη).

Είδαμε πώς ο Λένιν εγκατέλειψε στην πράξη τις ιδέες του *Τί να κάνουμε*; το 1917. Αλλά η ανωριμότητα της ταξικής πάλης σε διεθνές επίπεδο και ιδιαίτερα η απουσία επανάστασης στην Ευρώπη, επέφερε την ήττα της Ρωσικής Επανάστασης. Οι Μπολσεβίκοι βρέθηκαν στην εξουσία έχοντας ως καθήκον να «κυβερνήσουν την Ρωσία» (Λένιν), να εκπληρώσουν το έργο της αστικής επανάστασης που δεν είχε πραγματοποιηθεί, δηλαδή, να διασφαλίσουν την ανάπτυξη της ρωσικής οικονομίας. Αυτή η ανάπτυξη δεν μπορούσε παρά να είναι καπιταλιστική. Η πειθάρχηση της εργατικής τάξης —και της αντιπολίτευσης μέσα στο κόμμα— έγινε ένας από τους ουσιαστικούς στόχους. Ο Λένιν, που δεν είχε απορρίψει ρητά το *Τί να κάνουμε*; το 1917, αμέσως ασπάστηκε εκ νέου τις «λενινιστικές» έννοιες, τις μόνες που θα επέτρεπαν τον «αναγκαίο» περιορισμό της εργατικής τάξης. Οι Δημοκράτες Κεντριστές, η Εργατική Αντιπολίτευση και η Εργατική Ομάδα τσακίστηκαν επειδή αρνήθηκαν «τον ηγετικό ρόλο του κόμματος». Η λενινιστική θεωρία του κόμματος επιβλήθηκε παρομοίως στη Διεθνή. Μετά το θάνατο του Λένιν, ο Ζινόβιεφ, ο Στάλιν και πολλοί άλλοι αναγκάστηκαν να την αναπτύξουν επιμένοντας όλο και περισσότερο στη «σιδηρά πειθαρχία» και στην «ενότητα θεωρίας και πράξης». Η αρχή πάνω στην οποία βασίστηκε η Σταλινική Διεθνή ήταν η ίδια με αυτή που αποτέλεσε τη βάση των ρεφορμιστικών σοσιαλιστικών κομμάτων (το κόμμα διαχωρισμένο από τους εργάτες, τους φέρνει τη συνείδηση του εαυτού τους). Όποιος απέριπτε στη θεωρία των Λένιν-Στάλιν βυθιζόταν στο «βούρκο του οπορτουνισμού, της σοσιαλδημοκρατίας και του μενσεβικισμού». Από την πλευρά τους, οι τροτσκιστές προσκολλήθηκαν στις ιδέες του Λένιν και αναμασούσαν το *Τί να κάνουμε*; Η κρίση της ανθρωπότητας, δεν είναι παρά «η κρίση της ηγεσίας», είπε ο Τρότσκι: άρα μια ηγεσία πρέπει να δημιουργηθεί πάση θυσία. Αυτό είναι ο απόλυτος ιδεαλισμός; η ιστορία του κόσμου ερμηνεύεται ως κρίση της συνείδησής του.

Στην τελική, ο σταλινισμός δεν μπορούσε να θριαμβεύσει παρά μόνο στις χώρες όπου η αστική τάξη δεν μπορούσε να εξασφαλίσει την ανάπτυξη του καπιταλισμού και όπου δεν υπήρχαν οι συνθήκες για να μπορέσει το εργατικό κίνημα να καταστρέψει τον καπιταλισμό. Στην Ανατολική Ευρώπη, την Κίνα και την Κούβα, σχηματίστηκε μια νέα ηγετική ομάδα, την οποία συνέθεταν τα υψηλά κλιμάκια ενός γραφειοκρατικοποιημένου εργατικού κινήματος, μαζί με πρώην αστούς ειδικούς ή τεχνικούς και ενίοτε με στελέχη του στρατού ή πρώην φοιτητές που συντάχθηκαν με τη νέα κοινωνική τάξη πραγμάτων όπως στην περίπτωση της Κίνας. Σε τελική ανάλυση, αυτή η διαδικασία έγινε εφικτή εξαιτίας της αδυναμίας του κινήματος της εργατικής τάξης. Στην Κίνα, π.χ., το κοινωνικό στρώμα που αποτέλεσε την κινητήρια δύναμη της επανάστασης ήταν οι αγρότες: ανίκανοι να την κατευθύνουν οι ίδιοι, δεν μπορούσε παρά να καθοδηγηθούν από «το κόμμα». Πριν από την κατάληψη της εξουσίας η ομάδα που είναι οργανωμένη στο «κόμμα» διοικεί τις μάζες και τις «απελευθερωμένες ζώνες», όπου υπάρχουν. Ύστερα παίρνει στα χέρια της την ολότητα της κοινωνικής ζωής της χώρας. Παντού οι ιδέες του Λένιν υπήρξαν ένας ισχυρός παράγοντας για την ανάπτυξη της γραφειοκρατίας. Για τον Λένιν, η λειτουργία της καθοδήγησης του κινήματος της εργατικής τάξης ήταν μια ειδική λειτουργία που αναλάμβαναν οι «ηγέτες», οργανωμένοι ξεχωριστά από το κίνημα και με αυτήν ως αποκλειστικό τους ρόλο. Στο βαθμό που δικαίωσε τη δημιουργία ενός διαχωρισμένου σώματος επαγγελματιών επαναστατών που ηγούνται των μαζών, ο λενινισμός χρησίμευσε ως *ιδεολογική δικαιολόγηση* για το σχηματισμό ηγεσιών διαχωρισμένων από τους εργάτες. Σε αυτό το στάδιο ο λενινισμός, εκτρεπόμενος από το αρχικό του περιεχόμενο, δεν είναι παρά μια τεχνική χειραγώγησης των μαζών και μια *ιδεολογία* που δικαιώνει τη γραφειοκρατία και συντηρεί τον καπιταλισμό: η επαναφομοίωσή του υπήρξε μια ιστορική αναγκαιότητα για την ανάπτυξη εκείνων των νέων κοινωνικών σχηματισμών οι οποίοι με τη σειρά τους αντιπροσωπεύουν μια ιστορική αναγκαιότητα για την ανάπτυξη του κεφαλαίου. Καθώς ο καπιταλισμός επεκτείνεται και κυριαρχεί σε ολόκληρο τον πλανήτη, έτσι και οι συνθήκες που καθιστούν την επανάσταση εφικτή ωριμάζουν. Η λενινιστική ιδεολογία αρχίζει και ξεφτίζει.

Είναι αδύνατο να εξετάσει κανείς το πρόβλημα του κόμματος χωρίς να το τοποθετήσει μέσα στο πλαίσιο των ιστορικών συνθηκών γέννησής του: εν πάση περιπτώσει, η ανάπτυξη της λενινιστικής ιδεολογίας στις διάφορες μορφές της

¹ «Εμπρός», επίσημη εφημερίδα του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος.

οφειλόταν στο αδύνατο της προλεταριακής επανάστασης. Εάν η ιστορία συντάχθηκε με τον καουτσκισμό-λενινισμό, εάν οι αντίπαλοί του δε φάνηκαν ικανοί να οργανωθούν με ένα διαρκή τρόπο ή έστω να προτείνουν μια συνεκτική κριτική του, αυτό δεν είναι τυχαίο: η επιτυχία του καουτσκισμού-λενινισμού είναι ένα προϊόν της εποχής μας και οι πρώτες σοβαρές επιθέσεις —έμπρακτες επιθέσεις— εναντίον του σηματοδοτούν το τέλος μιας ολόκληρης ιστορικής περιόδου. Για να συμβεί αυτό ήταν απαραίτητο να αναπτυχθεί πλήρως σε όλο τον κόσμο ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής. Με την Ουγγρική επανάσταση του 1956 ήχησε η καμπάνα για το θάνατο μιας ολόκληρης αντεπαναστατικής περιόδου, αλλά και για την επαναστατική άνθιση. Κανείς δε γνωρίζει πότε αυτή η περίοδος θα ξεπερασθεί οριστικά αλλά είναι βέβαιο ότι η κριτική των ιδεών του Κάουτσκι και του Λένιν, που αποτελούν προϊόντα εκείνης της περιόδου, γίνεται πια εφικτή και αναγκαία. Να γιατί συνιστούμε τη μελέτη του *Οι τρεις πηγές του μαρξισμού, το ιστορικό έργο του Μαρξ* ώστε να γίνει ευρέως γνωστή η κυρίαρχη ιδεολογία μιας ολόκληρης εποχής και να κατανοηθεί καλύτερα. Κάθε άλλο από το να θέλουμε να αποκρύψουμε τις ιδέες που καταδικάζουμε και καταπολεμούμε, θέλουμε να τις διαδώσουμε ευρέως για να καταδείξουμε τόσο την αναγκαιότητά τους όσο και τα ιστορικά τους όρια.

Οι συνθήκες που επέτρεψαν την ανάπτυξη και την επιτυχία οργανώσεων σοσιαλδημοκρατικού ή μπολσεβικικού τύπου έχουν σήμερα ξεπερασθεί. Όσο για τη λενινιστική ιδεολογία, εκτός από το να είναι χρήσιμη σε γραφειοκράτες που είναι στην εξουσία, και κάθε άλλο παρά χρήσιμη σε επαναστατικές ομάδες που επιθυμούν την ενοποίηση του σοσιαλισμού με το κίνημα της εργατικής τάξης, μπορεί από εδώ και πέρα να εξυπηρετήσει μόνο την προσωρινή συμμαχία ασήμαντων διανοουμένων με εργάτες ελάχιστα επαναστάτες.

1969

Λενινισμός και υπεραριστερά

Εισαγωγή

Η ανεκτίμητη αξία της Γερμανικής Αριστεράς και των πολυάριθμων υπεραριστερών ομάδων βρίσκεται στο ότι διατυμπάνιζαν την πρωτοκαθεδρία του αυθορμητισμού των εργατών. Η δυνατότητα για κομμουνισμό βρίσκεται στην προλεταριακή εμπειρία και πουθενά αλλού. Επομένως, η υπεραριστερά απευθυνόταν σταθερά στην αληθινή φύση του προλεταριάτου ενάντια στις πολυάριθμες λανθασμένες του μορφές ύπαρξης. Από τη δεκαετία του 1920 έως κι αυτήν του 1970, εναντιώθηκε σε κάθε διαμεσολάβηση, είτε αυτή ήταν κρατική, κομματική ή συνδικαλιστική, συμπεριλαμβανομένης κι αυτής των αποσχισθέντων ομάδων και των αναρχικών συνδικάτων. Αν ο Λένιν μπορεί να συνοψισθεί στον όρο «κόμμα», μια μόνο φράση αρκεί για να χαρακτηρίσει την υπεραριστερά: **οι εργάτες για τον εαυτό τους...** Ωραία, όμως το ερώτημα παραμένει: για ποιόν ακριβώς «εαυτό» των εργατών επρόκειτο;

Το ζήτημα αυτό πρέπει να το αντιμετωπίσουμε, πόσο μάλλον όταν ο συμβουλευτικός κομμουνισμός έχει ασκήσει μέσω της Καταστασιακής Διεθνούς εξαιρετικά μεγάλη επιρροή.

Η γαλλική εκδοχή αυτού του κειμένου προήλθε από μια ομάδα με υπεραριστερή καταγωγή, καταγωγή την οποία κατέληξε να την αμφισβητήσει. Ένα προσχέδιο του κειμένου υπεβλήθη σε μια συνέλευση οργανωμένη από την I.C.O. (Informations Correspondance Ouvrieres-Εργατική Πληροφόρηση και Επαφή), που έγινε κοντά στο Παρίσι τον Ιούνιο του 1969. Η εμπλουτισμένη αγγλική εκδοχή στόχευε στην έναρξη μιας συζήτησης με τον Πάουλ Μάτικ.

Τί είναι η υπεραριστερά; Είναι ταυτοχρόνως το προϊόν και μια από τις όψεις του επαναστατικού κινήματος, που ακολούθησε τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και συγκλόνησε την καπιταλιστική Ευρώπη χωρίς να την καταστρέψει, από το 1917 ως το 1921 ή το 1923. Οι υπεραριστερές ιδέες ρίζωσαν σε εκείνο το κίνημα της δεκαετίας του '20, που ήταν η έκφραση εκατοντάδων χιλιάδων επαναστατών εργατών στην Ευρώπη. Εκείνο το κίνημα παρέμεινε μια μειοψηφία μέσα στην Κομμουνιστική Διεθνή και αντιτάχθηκε στη γενική γραμμή του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. Ο όρος υποδηλώνει το χαρακτήρα της υπεραριστεράς. Υπάρχει η δεξιά (οι σοσιαλπατριώτες, ο Νόσκε...), το κέντρο (ο Κάουτσκι...), η αριστερά (ο Λένιν και η Κομμουνιστική Διεθνή), και η υπεραριστερά. Η υπεραριστερά είναι κυρίως μια αντιπολίτευση: μια αντιπολίτευση μέσα και ενάντια στο Γερμανικό Κομμουνιστικό Κόμμα (K.P.D.), μέσα και ενάντια στην Κομμουνιστική Διεθνή. Επέβαλλε την παρουσία της μέσω μιας κριτικής των κυρίαρχων ιδεών του κομμουνιστικού κινήματος, δηλαδή, μέσω μιας κριτικής στο *λενινισμό*.

Η υπεραριστερά απέιχε πολύ από το να είναι ένα μονολιθικό κίνημα. Επιπλέον, οι διάφορες τάσεις της τροποποίησαν τις αντιλήψεις τους. Για παράδειγμα, η ανοικτή επιστολή του Γκόρτερ στον Λένιν εκφράζει μια θεωρία για το κόμμα που η υπεραριστερά δεν αποδέχεται πλέον. Σε σχέση με τα δύο κύρια ζητήματα (της «οργάνωσης» και του περιεχομένου του σοσιαλισμού) θα εξετάσουμε μόνο τις ιδέες τις οποίες η υπεραριστερά διατήρησε κατά την εξέλιξή της. Η γαλλική ομάδα I.C.O. είναι από τα καλύτερα παραδείγματα μιας σύγχρονης υπεραριστερής ομάδας.¹

A) Το πρόβλημα της οργάνωσης

Οι υπεραριστερές ιδέες είναι προϊόν πρακτικής εμπειρίας (κυρίως των εργατικών αγώνων στη Γερμανία) και θεωρητικής κριτικής (της κριτικής στο λενινισμό). Για το Λένιν, το κύριο επαναστατικό πρόβλημα ήταν να σφυρηλατήσει μια «ηγεσία» ικανή να οδηγήσει τους εργάτες στη νίκη. Όταν οι υπεραριστεροί προσπάθησαν να δώσουν μια θεωρητική εξήγηση της ανόδου των εργοστασιακών οργανώσεων στη Γερμανία, είπαν ότι η εργατική τάξη δε χρειάζεται το κόμμα για να είναι επαναστατική. Η επανάσταση θα γίνει από τις μάζες, οργανωμένες σε εργατικά συμβούλια κι όχι από το προλεταριάτο «καθοδηγούμενο» από επαγγελματίες επαναστάτες. Το Γερμανικό Κομμουνιστικό Εργατικό Κόμμα (K.A.P.D.), του οποίου η δραστηριότητα εκφράζεται θεωρητικά από τον Γκόρτερ στην *Απάντηση στο Λένιν*, θεωρούσε τον εαυτό του πρωτοπορία με καθήκον να διαφωτίσει τις μάζες κι όχι να τις καθοδηγήσει, όπως στη λενινιστική θεωρία. Πολλοί υπεραριστεροί απέρριπταν αυτή την αντίληψη· υποστήριζαν τις εργοστασιακές οργανώσεις αντιτιθέμενοι στη διττή ύπαρξη εργοστασιακών οργανώσεων **και** κόμματος: οι επαναστάτες δεν πρέπει να προσπαθούν να οργανωθούν σε ένα σώμα διακριτό από τις μάζες. Αυτή η συζήτηση οδήγησε στη δημιουργία, το 1920, του A.A.U.D.-E. (Γενική Ένωση Εργατών Γερμανίας - Ενωτική

¹ Η I.C.O. εξακολουθεί να υπάρχει με το όνομα Echanges et Mouvement.

Οργάνωση), το οποίο κατηγόρησε το Α.Α.Υ.Δ. (Γενική Ένωση Εργατών Γερμανίας) ότι ελέγχεται από το Κ.Α.Ρ.Δ. Η πλειοψηφία του κινήματος της υπεραριστεράς υιοθέτησε την ίδια άποψη με το Α.Α.Υ.Δ.-Ε. Στη Γαλλία, η τωρινή δραστηριότητα της Ι.Κ.Ο. βασίζεται στην ίδια αρχή: κάθε επαναστατική οργάνωση που συνυπάρχει με τα όργανα που δημιουργήθηκαν από τους ίδιους τους εργάτες και που προσπαθεί να αναπτύξει μια συνεκτική θεωρία και πολιτική γραμμή θα επιχειρήσει αναγκαστικά στο τέλος να καθοδηγήσει τους εργάτες. Συνεπώς οι επαναστάτες δεν οργανώνονται οι ίδιοι έξω από τα όργανα που «αυθόρμητα» δημιούργησαν οι εργάτες: απλώς ανταλλάσσουν και διαδίδουν πληροφορίες και δημιουργούν επαφές με άλλους επαναστάτες· ποτέ δεν προσπαθούν να ορίσουν μια γενική θεωρία ή στρατηγική.

Για να κατανοήσουμε αυτή την αντίληψη, πρέπει να ανατρέξουμε στο λενινισμό. Η λενινιστική θεωρία για το κόμμα βασίζεται σε μια διάκριση που βρίσκουμε σε όλους τους μεγάλους σοσιαλιστές στοχαστές εκείνης της περιόδου: το «εργατικό κίνημα» και ο «σοσιαλισμός» (οι επαναστατικές ιδέες, η θεωρία, ο Επιστημονικός Σοσιαλισμός, ο μαρξισμός κτλ —μπορούν να του δοθούν πολλά διαφορετικά ονόματα) είναι δύο πράγματα που είναι θεμελιωδώς διαφορετικά και **ξεχωριστά**. Υπάρχουν οι εργάτες και οι καθημερινοί αγώνες τους από τη μια, και οι επαναστάτες από την άλλη. Ο Λένιν συνεχίζει, δηλώνοντας ότι οι επαναστατικές ιδέες πρέπει να «εισαχθούν» στην εργατική τάξη. Το εργατικό και το επαναστατικό κίνημα είναι αποκομμένα το ένα από το άλλο: πρέπει να ενωθούν μέσω των επαναστατών που ηγούνται των εργατών. Επομένως οι επαναστάτες πρέπει να οργανωθούν και «από τα έξω» να επενεργήσουν στην εργατική τάξη. Η ανάλυση του Λένιν, που τοποθετεί τους επαναστάτες έξω από το εργατικό κίνημα, δίνει την εντύπωση ότι βασίζεται στην πραγματικότητα: φαίνεται ότι οι επαναστάτες ζουν σε έναν εντελώς διαφορετικό κόσμο από αυτόν των εργατών. Εν τούτοις ο Λένιν δε βλέπει ότι αυτό είναι μια ψευδαίσθηση. Η ανάλυση του Μάρξ και ο επιστημονικός σοσιαλισμός του συνολικά δεν είναι προϊόν «αστών διανοουμένων» αλλά της πολυεπίπεδης ταξικής πάλης στον καπιταλισμό. Ο «σοσιαλισμός» είναι η έκφραση της πάλης του προλεταριάτου. Αναπτύχθηκε από «αστούς διανοούμενους» (και από πολύ μορφωμένους εργάτες: J. Dietzgen) επειδή μόνον οι επαναστάτες που προέρχονταν από την αστική τάξη μπορούσαν να τον αναπτύξουν, όμως ήταν προϊόν της πάλης των τάξεων.

Το επαναστατικό κίνημα, η δυναμική που οδηγεί στον κομμουνισμό, είναι αποτέλεσμα του καπιταλισμού. Ας εξετάσουμε την αντίληψη του Μαρξ για το κόμμα. Ο όρος **κόμμα** εμφανίζεται συχνά στα γραπτά του Μαρξ. Πρέπει να κάνουμε μια διάκριση ανάμεσα στις αρχές του Μαρξ πάνω σ' αυτό το ζήτημα και στις αναλύσεις του για αρκετές όψεις του εργατικού κινήματος της εποχής του. Αρκετές από αυτές τις αναλύσεις ήταν λανθασμένες (π.χ. η άποψή του για το μέλλον του συνδικαλισμού). Επιπλέον δεν μπορούμε να βρούμε ένα κείμενο στο οποίο ο Μαρξ να συνόψισε τις ιδέες του για το κόμμα, αλλά μόνο σκόρπιες παρατηρήσεις και σχόλια. Εν τούτοις πιστεύουμε ότι μια γενική άποψη αναδύεται από όλα αυτά τα κείμενα. Η καπιταλιστική κοινωνία από μόνη της γεννάει ένα κομμουνιστικό κόμμα, που δεν είναι τίποτα άλλο από την οργάνωση του **αντικειμενικού** κινήματος (αυτό σημαίνει ότι η αντίληψη του Κάουτσκι και του Λένιν περί «σοσιαλιστικής συνείδησης» που πρέπει να «εισαχθεί» στους εργάτες στερείται νοήματος) το οποίο ωθεί την κοινωνία προς τον κομμουνισμό. Ο Λένιν είδε ένα ρεφορμιστικό προλεταριάτο και είπε ότι κάτι πρέπει να γίνει (πρέπει να εισαχθεί η «σοσιαλιστική συνείδηση») για να μετατραπεί σε επαναστατικό προλεταριάτο. Έτσι ο Λένιν έδειξε ότι παρανόησε πλήρως την ταξική πάλη. Σε μια μη επαναστατική περίοδο το προλεταριάτο δεν μπορεί να αλλάξει τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής. Επομένως προσπαθεί να αλλάξει τις καπιταλιστικές σχέσεις διανομής μέσω της διεκδίκησης υψηλότερων μισθών. Βεβαίως οι εργάτες δεν «γνωρίζουν» ότι αλλάζουν τις σχέσεις διανομής όταν ζητούν μεγαλύτερους μισθούς. Εν τούτοις όντως προσπαθούν, «ασυνείδητα», να επενεργήσουν στο καπιταλιστικό σύστημα. Ο Κάουτσκι και ο Λένιν δεν βλέπουν τη **διαδικασία**, τη δημιουργία του επαναστατικού κινήματος από τον καπιταλισμό· βλέπουν μόνο **μία από τις όψεις του**. Η θεωρία του Κάουτσκι και του Λένιν για την ταξική συνείδηση κατακερματίζει μια διαδικασία και εξετάζει μόνο μία από τις μεταβατικές της στιγμές: για αυτούς το προλεταριάτο «με τα δικά του μέσα και μόνον» δεν μπορεί παρά να είναι ρεφορμιστικό, ενώ οι επαναστάτες βρίσκονται έξω από το εργατικό κίνημα. Στην πραγματικότητα, οι επαναστάτες, οι ιδέες και οι θεωρίες τους γεννιούνται μέσα στους εργατικούς αγώνες.

Σε μια μη επαναστατική περίοδο οι επαναστάτες εργάτες, απομονωμένοι στα εργοστάσια τους, κάνουν ό,τι μπορούν για να ξεσκεπάσουν την αληθινή φύση του καπιταλισμού και των θεσμών που τον στηρίζουν (συνδικάτα, «εργατικά» κόμματα). Συνήθως με μικρή επιτυχία, πράγμα εντελώς φυσικό. Και υπάρχουν επαναστάτες (εργάτες και μη) που διαβάζουν και γράφουν, που κάνουν ό,τι μπορούν για να προσφέρουν μια κριτική του συστήματος. Συνήθως με μικρή επιτυχία, κάτι που είναι επίσης εντελώς φυσικό. Αυτή η διαίρεση δημιουργήθηκε από τον καπιταλισμό: ένα από τα χαρακτηριστικά της καπιταλιστικής κοινωνίας είναι η διαίρεση ανάμεσα σε χειρωνακτική και διανοητική εργασία. Αυτή η διαίρεση υπάρχει σε όλες τις σφαίρες της κοινωνίας μας· υπάρχει ακόμα και στο επαναστατικό κίνημα. Θα ήταν ιδεαλιστικό να περιμένουμε ότι το επαναστατικό κίνημα θα ήταν «αγνό», σαν να μην είναι προϊόν της κοινωνίας μας. Αναπόφευκτα το επαναστατικό κίνημα στον καπιταλισμό, δηλαδή ο κομμουνισμός, φέρει το στίγμα του καπιταλισμού.

Μόνο η απόλυτη επιτυχία της επανάστασης μπορεί να καταστρέψει αυτή τη διαίρεση. Μέχρι τότε θα πρέπει να την πολεμάμε· χαρακτηρίζει το κίνημά μας όσο χαρακτηρίζει και την υπόλοιπη κοινωνία. Είναι αναπόφευκτο το γεγονός ότι πολλοί επαναστάτες δεν έχουν ιδιαίτερη κλίση προς το διάβασμα και δεν ενδιαφέρονται για τη θεωρία. Αυτό είναι γεγονός, πρόσκαιρο γεγονός. Αλλά οι «επαναστάτες εργάτες» και οι «επαναστάτες θεωρητικοί» είναι δύο όψεις της ίδιας διαδικασίας. Είναι λάθος να λέμε ότι οι «θεωρητικοί» πρέπει να καθοδηγούν τους «εργάτες». Αλλά είναι εξίσου λάθος να λέμε, όπως λέει η Ι.Κ.Ο., ότι η συλλογικά οργανωμένη θεωρία είναι επικίνδυνη γιατί θα έχει ως αποτέλεσμα την επιβολή μιας ηγεσίας πάνω

στους εργάτες. Η Ι.Κ.Ο. απλώς παίρνει μια θέση αντιδιαμετρική προς αυτή του Λένιν. Η επαναστατική διαδικασία είναι μια οργανική διαδικασία, και μολονότι οι συνιστώσες της μπορεί να διαχωριστούν η μια από την άλλη για κάποιο διάστημα, η εμφάνιση οποιασδήποτε επαναστατικής (ή ακόμα και ψευδοεπαναστατικής) κατάστασης δείχνει τη βαθιά ενότητα των διαφόρων στοιχείων του επαναστατικού κινήματος.

Τι συνέβη το Μάη του 1968, στις επιτροπές δράσης εργατών-φοιτητών στο Σενσιέ στο Παρίσι; Ορισμένοι (υπερριστεροί) κομμουνιστές, που πριν από αυτά τα γεγονότα είχαν αφιερώσει το μεγαλύτερο μέρος της επαναστατικής τους δραστηριότητας στη θεωρία, συνεργάστηκαν με μια μειοψηφία επαναστατών εργατών. Πριν το Μάη του 1968 (και έκτοτε), δεν ήταν περισσότερο διαχωρισμένοι από τους εργάτες απ' όσο είναι κάθε εργάτης διαχωρισμένος από τους υπόλοιπους εργάτες σε μια «κανονική», μη επαναστατική κατάσταση στην καπιταλιστική κοινωνία. Ο Μαρξ δεν ήταν διαχωρισμένος από τους εργάτες όταν έγραφε το *Κεφάλαιο*, ούτε όταν δρούσε στην Κομμουνιστική Λίγκα ή τη Διεθνή. Όταν δρούσε σ' αυτές τις οργανώσεις δεν αισθάνθηκε ούτε την ανάγκη (όπως ο Λένιν) ούτε το φόβο (όπως η Ι.Κ.Ο.) μήπως γίνει ηγέτης των εργατών.

Η αντίληψη του Μαρξ για το κόμμα ως ιστορικό προϊόν της καπιταλιστικής κοινωνίας που λαμβάνει διαφορετικές μορφές σύμφωνα με το στάδιο και την εξέλιξη αυτής της κοινωνίας μας καθιστά ικανούς να υπερβούμε το δίλημμα: ανάγκη για κόμμα/φόβος για το κόμμα. Το κομμουνιστικό κόμμα είναι η αυθόρμητη (δηλαδή απόλυτα καθορισμένη από την κοινωνική εξέλιξη) οργάνωση του επαναστατικού κινήματος, δημιουργημένη από τον καπιταλισμό. Το κόμμα είναι ένας αυθόρμητος καρπός, γεννημένος στο ιστορικό έδαφος της σύγχρονης κοινωνίας. Τόσο η επιθυμία όσο και ο φόβος για τη «δημιουργία» κόμματος είναι ψευδαισθήσεις. Δε χρειάζεται να δημιουργηθεί ή να μη δημιουργηθεί: είναι απλώς ένα ιστορικό προϊόν. Επομένως οι επαναστάτες δε χρειάζεται ούτε να το δημιουργήσουν ούτε να φοβούνται να το δημιουργήσουν.

Ο Λένιν είχε μια θεωρία για το κόμμα. Ο Μαρξ είχε μια άλλη για το κόμμα, εντελώς διαφορετική από αυτή του Λένιν. Η θεωρία του Λένιν ήταν ένα συστατικό στοιχείο της ήττας της Ρωσικής Επανάστασης. Η υπερριστερά απέρριψε όλες τις θεωρίες για το κόμμα ως επικίνδυνες και αντεπαναστατικές. Εν τούτοις η θεωρία του Λένιν δε βρισκόταν στη ρίζα της ήττας της Ρωσικής Επανάστασης. Η θεωρία του Λένιν επικράτησε μόνον επειδή η Ρωσική Επανάσταση απέτυχε (κυρίως εξαιτίας της απουσίας της επανάστασης στη Δύση). Δεν πρέπει να απορρίψουμε όλες τις θεωρίες για το κόμμα επειδή μία από αυτές (του Λένιν) ήταν ένα αντεπαναστατικό όργανο. Δυστυχώς, η υπερριστερά απλώς υιοθέτησε μια αντίληψη διαμετρικά αντίθετη από του Λένιν. Ο Λένιν ήθελε να οικοδομήσει ένα κόμμα· η υπερριστερά αρνήθηκε να οικοδομήσει ένα κόμμα. Η υπερριστερά συνεπώς έδωσε μια διαφορετική απάντηση στο ίδιο λανθασμένο ερώτημα: υπέρ ή ενάντια στην δημιουργία του κόμματος; Η υπερριστερά παρέμεινε στο ίδιο πεδίο με τον Λένιν. Εμείς, αντιθέτως, δεν θέλουμε απλά να αντιστρέψουμε την άποψη του Λένιν· θέλουμε να την εγκαταλείψουμε εντελώς.

Οι σύγχρονες λενινιστικές ομάδες (π.χ. οι τροτσικιστικές ομάδες) προσπαθούν να οργανώσουν τους εργάτες. Οι σύγχρονες υπερριστερές ομάδες (π.χ. η Ι.Κ.Ο.) απλώς διαδίδουν πληροφορίες χωρίς να προσπαθούν να υιοθετήσουν μια συλλογική θέση πάνω σε ένα πρόβλημα. Αντίθετα με αυτό, πιστεύουμε ότι είναι απαραίτητο να διατυπώσουμε μια θεωρητική κριτική της τωρινής κοινωνίας. Μια τέτοια κριτική συνεπάγεται συλλογική εργασία. Πιστεύουμε επίσης ότι οποιαδήποτε μόνιμη ομάδα επαναστατών εργατών πρέπει να προσπαθήσει να βρει μια θεωρητική βάση για τη δράση της. Η **θεωρητική αποσαφήνιση** είναι συστατικό στοιχείο και απαραίτητη προϋπόθεση της **πρακτικής ενοποίησης**.

B) Διεύθυνση τίνος πράγματος;

Η Ρωσική Επανάσταση πέθανε επειδή κατέληξε να αναπτύσσει τον καπιταλισμό στη Ρωσία. Η δημιουργία ενός αποτελεσματικού σώματος διευθυντών έγινε το σύνθημά της. Η υπερριστερά γρήγορα συμπεράνε ότι η γραφειοκρατική διεύθυνση δεν μπορεί να είναι σοσιαλισμός και υποστήριξε την εργατική διεύθυνση. Γεννήθηκε μια συνεκτική θεωρία της υπερριστεράς, με τα εργατικά συμβούλια στο κέντρο της: τα συμβούλια δρουν ως τα μαχητικά όργανα των εργατών στον καπιταλισμό και ως τα όργανα της εργατικής διεύθυνσης στο σοσιαλισμό. Έτσι, τα συμβούλια διαδραματίζουν τον ίδιο κεντρικό ρόλο στη θεωρία της υπερριστεράς, όπως το κόμμα στην λενινιστική θεωρία.

Η θεωρία της εργατικής διεύθυνσης αναλύει τον καπιταλισμό με όρους διεύθυνσης του καπιταλισμού. Είναι όμως ο καπιταλισμός προπάντων ένας τρόπος διεύθυνσης; Η επαναστατική ανάλυση του καπιταλισμού, που άρχισε ο Μαρξ, δε δίνει έμφαση στο ερώτημα: ποιός διευθύνει το κεφάλαιο; Αντιθέτως, ο Μαρξ περιγράφει τόσο τους καπιταλιστές όσο και τους εργάτες ως απλές λειτουργίες του κεφαλαίου: «ο καπιταλιστής καθεαυτός είναι μόνο μια λειτουργία του κεφαλαίου, ο εργάτης μια λειτουργία της εργατικής δύναμης».² Οι ρώσοι ηγέτες δεν «καθοδηγούν» την οικονομία· η οικονομία τους καθοδηγεί, και ολόκληρη η ανάπτυξη της ρωσικής οικονομίας υπακούει στους αντικειμενικούς νόμους της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Με άλλα λόγια, ο διευθυντής είναι στην υπηρεσία καθορισμένων και επιτακτικών σχέσεων παραγωγής. **Ο καπιταλισμός δεν είναι ένας τρόπος ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ αλλά ένας τρόπος ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ βασισμένος σε δεδομένες ΣΧΕΣΕΙΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ.** Η επανάσταση πρέπει να στοχεύσει αυτές τις σχέσεις· θα προσπαθήσουμε να τις αναλύσουμε εν συντομία.

² Κ. Μαρξ: *Θεωρίες για την Υπεραξία*, (ελλ. έκδ. Σύγχρονη Εποχή).

Η επαναστατική ανάλυση του καπιταλισμού τονίζει το ρόλο του **κεφαλαίου**, στους αντικειμενικούς νόμους του οποίου υπακούουν οι «διευθυντές» της οικονομίας τόσο στη Ρωσία όσο και στην Αμερική.

Γ) Ο νόμος της αξίας

Ο καπιταλισμός βασίζεται στην ανταλλαγή: εμφανίζεται καταρχήν σαν «ένας τεράστιος σωρός από εμπορεύματα».³ Αλλά παρότι δε θα μπορούσε να υπάρξει χωρίς την ανταλλαγή, ο καπιταλισμός δεν είναι απλά η παραγωγή εμπορευμάτων· επεκτείνεται και αναπτύσσεται ακόμα και ενάντια στην απλή εμπορευματική παραγωγή.⁴ Το κεφάλαιο κατά βάση στηρίζεται σε ένα συγκεκριμένο τύπο ανταλλαγής, στην ανταλλαγή ανάμεσα στη ζωντανή εργασία και την αποθηκευμένη εργασία. Η διαφορά ανάμεσα στον Μαρξ και τους κλασικούς οικονομολόγους βρίσκεται πρωτίστως στη δημιουργία (εκ μέρους του) της έννοιας της **εργατικής δύναμης**: αυτή η έννοια αποκαλύπτει το μυστικό της υπεραξίας, επειδή κάνει διάκριση μεταξύ αναγκαίας εργασίας και υπερεργασίας.

Πώς τα εμπορεύματα έρχονται αντιμέτωπα το ένα με το άλλο; Με ποιο μηχανισμό μπορεί κανείς να αποφασίσει πως χ ποσότητα του Α έχει την ίδια αξία με ψ ποσότητα του Β; Ο Μαρξ δεν προσπαθεί να βρει την εξήγηση για την εξίσωση $\chi A = \psi B$ στη συγκεκριμένη φύση του Α και του Β, στις αντίστοιχες ιδιότητές τους, αλλά σε μια ποσοτική σχέση: το Α και το Β μπορούν να ανταλλαχθούν στην αναλογία $\chi A = \psi B$ μόνο επειδή και τα δύο περιέχουν μια ποσότητα από «κάτι κοινό».⁵ Αν αφαιρέσουμε τη συγκεκριμένη και χρήσιμη φύση του Α και του Β, θα διατηρήσουν μόνο ένα κοινό: είναι και τα δύο «προϊόντα εργασίας».⁶ Το Α και το Β ανταλλάσσονται σε αναλογίες καθορισμένες από την αντίστοιχη ποσότητα εργασίας που είναι αποκρυσταλλωμένη σε αυτά. Η ποσότητα εργασίας μετρείται βάσει της διάρκειάς της. Η έννοια του **κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας**, που αναπτύχθηκε από περαιτέρω ανάλυση, είναι μια αφαίρεση: δεν μπορεί κανείς να υπολογίσει τι αντιπροσωπεύει μία ώρα κοινωνικά αναγκαίας εργασίας σε μια δεδομένη κοινωνία. Αλλά η διάκριση ανάμεσα στην αφηρημένη και τη συγκεκριμένη εργασία επιτρέπει στον Μαρξ να κατανοήσει το μηχανισμό της ανταλλαγής και να αναλύσει μια συγκεκριμένη μορφή ανταλλαγής: το σύστημα της μισθωτής εργασίας.

«Τα καλύτερα σημεία στο βιβλίο μου είναι: 1) ο διττός χαρακτήρας της εργασίας, ανάλογα με το αν αυτή εκφράζεται σε αξία χρήσης ή σε ανταλλακτική αξία. (Πάνω σ' αυτόν στηρίζεται όλη η κατανόηση των γεγονότων). Δίνεται έμφαση σ' αυτόν αμέσως, από το πρώτο κεφάλαιο...»⁷

Η αγορά και η πώληση όλων των εμπορευμάτων, συμπεριλαμβανομένης της εργατικής δύναμης, υπακούει σε αυτό που ο Μαρξ αποκαλεί νόμο της αξίας. Εκ πρώτης όψεως αυτός ο νόμος φαίνεται να είναι αρκετά απλός: τα εμπορεύματα ανταλλάσσονται ανάλογα με την αξία τους, η οποία καθορίζεται από τον χρόνο εργασίας που είναι κοινωνικά αναγκαίος για την παραγωγή τους. Όμως ο Μαρξ στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου* υποστηρίζει πως: *«Η ανταλλαγή εμπορευμάτων στην αξία τους, ή περίπου στην αξία τους, αντιστοιχεί σε μια πολύ πιο χαμηλή βαθμίδα ανάπτυξης απ' ό,τι η ανταλλαγή σε τιμές παραγωγής, για την οποία απαιτείται ένα καθορισμένο επίπεδο καπιταλιστικής ανάπτυξης».*⁸

Στην πραγματικότητα, ο νόμος της αξίας αναλύεται ταυτόχρονα ως η αιτία και το αποτέλεσμα μιας μακράς και αντιφατικής εξέλιξης, την οποία θα προσπαθήσουμε να συνοψίσουμε.

Η ανταλλαγή εμφανίζεται στις πρωτόγονες κοινωνίες μόνο όταν ο βαθμός παραγωγικότητας επιτρέπει στους ανθρώπους να παράγουν περισσότερο από όσο χρειάζονται για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους. Εμφανίζεται ο καταμερισμός της εργασίας, όπως και το χρήμα, το οποίο «λειτουργεί ως γενικό μέτρο των αξιών»: έτσι η ανταλλακτική αξία φαίνεται να αποκτάει κάποια αυτονομία, ενσαρκωμένη στο δανειστή και τον έμπορο, που κερδίζουν τα προς το ζην από την κυκλοφορία του χρήματος, ενώ στην πραγματικότητα τα αντλούν από την υπερεργασία των παραγωγικών εργαζομένων. Το χρήμα υποδηλώνει **τιμές**: η τιμή είναι η νομισματική μορφή της αξίας, αλλά δεν συμπίπτει με την αξία. Η σχέση προσφοράς και ζήτησης παρεμβαίνει σε τρία επίπεδα: υπάρχει ανταγωνισμός 1) μεταξύ των αγοραστών, 2) μεταξύ των πωλητών, 3) μεταξύ αγοραστών και πωλητών. Η σχέση προσφοράς και ζήτησης προκαλεί πτώση ή άνοδο της τιμής κάτω ή πάνω από την αξία του εμπορεύματος. Αλλά σε μία ορισμένη χρονική περίοδο, και μέσα στα όρια αυτών των διακυμάνσεων, η αξία ενός εμπορεύματος δεν καθορίζεται από τον ανταγωνισμό αλλά από το κόστος παραγωγής του. Η αξία του εμπορεύματος καθορίζεται από τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας: η τιμή του (καθορίζεται) από τη σχέση προσφοράς και ζήτησης. Ο νόμος της αξίας «δεν είναι άλλος από το νόμο που μέσα στις διακυμάνσεις των εμπορικών περιόδων **εξισώνει αναγκαστικά την τιμή ενός εμπορεύματος με το κόστος παραγωγής του**».¹⁰

³ Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμος Ι, σελ. 49 (ελλ. έκδ. Σύγχρονη Εποχή).

⁴ Βλ. Ρόζα Λούξεμπουργκ, *Η σπασώρευση του Κεφαλαίου*, Μέρος Τρίτο (ελλ. έκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη).

⁵ *Το Κεφάλαιο*, τόμος Ι, σελ. 51.

⁶ Στο ίδιο, σελ. 52.

⁷ *Γράμμα του Μαρξ στον Ένγκελς*, 24-8-1867 (όλα τα γράμματα που αναφέρονται σε αυτό το κείμενο έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά στο *Ένγκελς-Μαρξ: Αλληλογραφία 1861-1869*, εκδ. Μπάϋρον).

⁸ *Το Κεφάλαιο*, τόμος ΙΙΙ, σελ. 223 (ελλ. έκδ. Σύγχρονη Εποχή).

⁹ *Το Κεφάλαιο*, τόμος Ι, σελ. 107.

¹⁰ Κ. Μαρξ, *Μισθωτή Εργασία και Κεφάλαιο*, σελ. 83 (ελλ. έκδ. Θεμέλιο).

Μέχρι τώρα έχουμε εξετάσει μόνο την περίπτωση της απλής εμπορευματικής παραγωγής. Ο καπιταλισμός αναπτύσσει το νόμο της αξίας και κάνει τη σχέση της τιμής με την αξία υπερβολικά περίπλοκη. Η πρωταρχική καπιταλιστική συσσώρευση βασίζεται: α) στον μετασχηματισμό της εργατικής δύναμης σε εμπόρευμα, πράγμα που υποδηλώνει πως η εργατική δύναμη εμφανίζεται ελεύθερα στην αγορά ως ένα στοιχείο διακριτό από τα άλλα μέσα στην εργασιακή διαδικασία· β) στη συσσώρευση ενός σημαντικού κεφαλαίου, το οποίο επενδύεται στη βιομηχανία.

Τα μεγάλα χρηματικά ποσά που συγκεντρώθηκαν υπό το εμπορικό σύστημα από το δέκατο πέμπτο έως τον δέκατο έβδομο αιώνα χρησιμοποιήθηκαν για αυτόν το σκοπό. Σε εντελώς διαφορετικές συνθήκες, ένας από τους στόχους της καταστροφής των Κουλάκων και όσων εφάρμοσαν τη Νέα Οικονομική Πολιτική (NEP), καταστροφής που άρχισε το 1928 στη Ρωσία, ήταν να επιτρέψει στο Κράτος να κατάσχει ένα σημαντικό απόθεμα αξίας με σκοπό να το επενδύσει στη βιομηχανία. Και στις δύο περιπτώσεις, η ανάπτυξη του εμπορικού κεφαλαίου ήταν το βήμα που έπρεπε να προηγηθεί της μεγάλης βιομηχανικής έκρηξης. Δημιουργημένο από την ανάπτυξη της ανταλλαγής, το κεφάλαιο με τη σειρά του εξαπλώνει την ανταλλαγή σε ολόκληρο τον πλανήτη και ως εκ τούτου τροποποιεί όχι το νόμο της αξίας, αλλά τον τρόπο εκδήλωσής του: οι μορφές της αξίας μετασχηματίζονται με σκοπό να διατηρηθεί και να αναπτυχθεί πλήρως το περιεχόμενο του νόμου. Η διάκριση τιμής/αξία υπήρχε πριν τον καπιταλισμό, αλλά ο βιομηχανικός καπιταλισμός την τροποποιεί. Γνωρίζουμε πως η τιμή ταλαντεύεται γύρω από την αξία ανάλογα με τη διακύμανση της προσφοράς και της ζήτησης. Αλλά η καπιταλιστική κοινωνία δημιουργεί μια δυναμική κίνηση στη σχέση τιμής/αξίας.

*«Ποιες θα είναι οι συνέπειες της αύξησης της τιμής ενός εμπορεύματος; Μια μάζα κεφαλαίου θα περάσει στον ακμάζοντα κλάδο της βιομηχανίας και αυτή η εισροή κεφαλαίου στο χώρο της βιομηχανίας που βρίσκεται σε ευνοϊκή θέση, θα συνεχιστεί μέχρι να αποφέρει τα συνηθισμένα κέρδη, ή, μάλλον, μέχρις ότου η τιμή των προϊόντων της, εξαιτίας της υπερπαραγωγής, πέσει κάτω από το κόστος παραγωγής».*¹¹

Ο Μαρξ αναλύει αυτό το πρόβλημα πιο συστηματικά στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου*:

*«Εξαιτίας της διαφορετικής οργανικής σύνθεσης των κεφαλαίων που είναι τοποθετημένα σε διάφορους κλάδους παραγωγής, εξαιτίας επομένως του γεγονότος ότι ανάλογα με τη διαφορετική ποσοστιαία συμμετοχή του μεταβλητού μέρους του κεφαλαίου σε ένα συνολικό κεφάλαιο δοσμένου μεγέθους, τίθενται σε κίνηση πολύ διαφορετικές ποσότητες εργασίας από ισομεγέθη κεφάλαια, τα κεφάλαια αυτά ιδιοποιούνται επίσης πολύ διαφορετικά μεγέθη υπερεργασίας ή παράγουν πολύ διαφορετικές μάζες υπεραξίας. Κατά συνέπεια, είναι αρχικά πολύ διαφορετικά τα ποσοστά κέρδους, που επικρατούν στους διάφορους κλάδους παραγωγής. Αυτά τα διαφορετικά ποσοστά κέρδους εξισώνονται μέσω του ανταγωνισμού σε ένα γενικό ποσοστό κέρδους, που είναι ο μέσος όρος όλων αυτών των διαφορετικών ποσοστών κέρδους. Το κέρδος που σύμφωνα με αυτό το γενικό ποσοστό κέρδους αναλογεί σε ένα κεφάλαιο δοσμένου μεγέθους, οποιαδήποτε κι αν είναι η οργανική του σύνθεση, ονομάζεται μέσο κέρδος. Η τιμή ενός εμπορεύματος, που είναι ίση με την τιμή κόστους του εμπορεύματος αυτού συν το μερίδιο που, σύμφωνα με τους όρους περιστροφής του, του αναλογεί από το ετήσιο μέσο κέρδος του κεφαλαίου που χρησιμοποιήθηκε στην παραγωγή του (κι όχι μόνο του κεφαλαίου που καταναλώθηκε στην παραγωγή του), είναι η τιμή παραγωγής του».*¹²

Αυτή η διαδικασία είναι η εξίσωση του ποσοστού κέρδους: η ανάπτυξη της ανταλλαγής γεννά μια τιμή αγοράς, η οποία αυξομειώνεται ανάλογα με τις διακυμάνσεις του ανταγωνισμού μέσα στα όρια που έχουμε περιγράψει. Ο μηχανισμός των τιμών αγοράς φαίνεται να καταργεί το νόμο της αξίας. Αλλά η κυκλοφορία του κεφαλαίου, που ποτέ δε σταματά να αναζητάει κλάδους στους οποίους το κόστος παραγωγής είναι όσο το δυνατόν χαμηλότερο, τείνει να εξομοιώνει όλα τα ποσοστά κέρδους. Ο καπιταλισμός τείνει προς τη δημιουργία αυτού που ο Μαρξ αποκαλούσε «καπιταλιστικό κομμουνισμό»¹³, όπου όλη η υπεραξία αναδιανέμεται. Δημιουργείται μια τιμή παραγωγής ως ένας μέσος όρος της διακύμανσης των τιμών αγοράς του κάθε εμπορεύματος.

*«Η κατ' αυτόν τον τρόπο εξισωμένη τιμή, η οποία κατανέμει την κοινωνική υπεραξία εξίσου στα ατομικά κεφάλαια ανάλογα με το μέγεθός τους, είναι η τιμή παραγωγής των εμπορευμάτων, το κέντρο γύρω από το οποίο κινείται η διακύμανση των τιμών αγοράς».*¹⁴

Η τιμή παραγωγής, όπως οι τιμές αγοράς, φαίνεται να συνιστά μια νέα άρνηση του νόμου της αξίας, εφόσον η τιμή των εμπορευμάτων αποτελείται από το κόστος παραγωγής **συν** το μέσο κέρδος:

*«Φαίνεται, λοιπόν, σα να μη συμβιβάζεται εδώ η θεωρία της αξίας με την πραγματική κίνηση, σα να μην συμβιβάζεται με την πραγματικότητα της παραγωγής...»*¹⁵

Πρέπει παρ' όλα αυτά να σκεπτόμαστε την κοινωνία ως ένα σύνολο και να εξετάζουμε ολόκληρη την καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής.

*«Το κεφάλαιο, που επενδύεται σε ορισμένες σφαίρες παραγωγής, έχει τη μέση ή την κατά μέσο όρο σύνθεση, δηλαδή σχεδόν την ίδια σύνθεση με το μέσο κοινωνικό κεφάλαιο».*¹⁶

¹¹ Στο ίδιο, σελ. 48.

¹² Το *Κεφάλαιο*, τόμος III, σελ. 199.

¹³ *Γράμμα του Μαρξ στον Ένγκελς*, 30 Απρίλη 1868.

¹⁴ Στο ίδιο.

¹⁵ Το *Κεφάλαιο*, τόμος III, σελ. 193.

¹⁶ Στο ίδιο, σελ. 218.

Σε άλλους τομείς, δεν συμπίπτει με την αξία: εμφανίζεται ένα φαινόμενο «επανόρθωσης».

«Η υπόθεση ότι τα εμπορεύματα των διαφόρων σφαιρών παραγωγής πουλιούνται στην αξία τους σημαίνει φυσικά μόνον ότι η αξία τους είναι το κέντρο βάρους, γύρω από το οποίο περιστρέφονται οι τιμές τους και πάνω στη βάση του οποίου εξισώνονται οι διαρκείς αυξομειώσεις τους. Εξάλλου, υπάρχει πάντα μια **αγοραία αξία** (Marktwert) που θα πρέπει να τη διακρίνουμε από την ατομική αξία των ξεχωριστών εμπορευμάτων που παράγονται από τους διάφορους παραγωγούς. Η ατομική αξία μερικών από αυτά τα εμπορεύματα θα βρίσκεται κάτω από την αγοραία αξία τους (δηλ. θα έχει απαιτηθεί λιγότερος χρόνος εργασίας για την παραγωγή τους από το χρόνο εργασίας που εκφράζει η αγοραία αξία), ενώ η ατομική αξία άλλων εμπορευμάτων θα βρίσκεται πάνω από την αγοραία αξία τους».¹⁷

Η αξία της ανάλυσης του Μαρξ είναι πως προσπαθεί να δείξει ότι υπάρχει μια άμεση σύνδεση ανάμεσα στην σχέση προσφοράς - ζήτησης και το ζήτημα του χρόνου εργασίας (όπως έκανε με την διάκριση ανάμεσα σε αξία και τιμή).

«Για να πουληθεί ένα εμπόρευμα στην αγοραία αξία του, δηλαδή ανάλογα με την κοινωνικά αναγκαία εργασία που περιέχεται σε αυτό, πρέπει η συνολική ποσότητα της κοινωνικής εργασίας που χρησιμοποιήθηκε για την παραγωγή της συνολικής μάζας αυτού του εμπορεύματος να αντιστοιχεί στο μέγεθος της κοινωνικής ανάγκης για το εμπόρευμα αυτό, δηλ. της κοινωνικής ανάγκης που είναι σε θέση η κοινωνία να πληρώσει. Ο ανταγωνισμός, οι διακυμάνσεις των τιμών αγοράς, που αντιστοιχούν στις διακυμάνσεις της σχέσης ανάμεσα στη ζήτηση και την προσφορά, τείνουν διαρκώς να περιορίσουν σε αυτό το επίπεδο τη συνολική ποσότητα της εργασίας που χρησιμοποιείται για την παραγωγή κάθε εμπορεύματος».¹⁸

Δεν υπάρχει καμιά αντίφαση ανάμεσα στην αξία, από τη μια, και στο κόστος παραγωγής **συν** το μέσο κέρδος, από την άλλη. Η λειτουργία του καπιταλισμού, μετασηματίζοντας την υπεραξία σε κέρδος, ορίζει την αναλογία της αξίας ενός εμπορεύματος, η οποία αντιπροσωπεύει το κόστος παραγωγής **συν** το μέσο κέρδος. Το μέσο κέρδος, αν και εμφανίζεται σαν «κάτι εξωτερικό»,¹⁹ είναι απλώς το προϊόν του συνολικού κεφαλαίου που επενδύθηκε από την κοινωνία.

«Εξάλλου, είναι σαφές πως όταν εξετάζουμε το συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο, η συνολική αξία των εμπορευμάτων που αυτό παρήγαγε (ή, αν την εκφράσουμε σε χρήμα, η τιμή τους) θα είναι = αξία του σταθερού κεφαλαίου + αξία του μεταβλητού κεφαλαίου + υπεραξία».²⁰

«Είναι ξεκαθαρισμένο, ότι το μέσο κέρδος δεν μπορεί να είναι τίποτα άλλο από τη συνολική μάζα της υπεραξίας, κατανεμημένης στις μάζες των κεφαλαίων που είναι επενδυμένα στην καθεμία από τις σφαίρες παραγωγής, ανάλογα με το μέγεθός τους».²¹

Ο καπιταλισμός, με τη διπλή άρνηση του νόμου της αξίας μέσω της τιμής αγοράς και της τιμής παραγωγής, απλώς ενισχύει και επεκτείνει την κυριαρχία του νόμου της αξίας. Η αξία τώρα αποκτάει μια «τροποποιημένη» μορφή: αλλά ο μετασηματισμός των αξιών σε τιμές παραγωγής, και η δημιουργία μιας αγοραίας αξίας διαφορετικής από την ατομική αξία, πραγματώνει το νόμο γενικευοντάς τον.

«Τα εμπορεύματα —ιδωμένα στο σύνολό τους και σε κοινωνική κλίμακα— πουλούνται στις **αξίες τους**».²²

Ο Μαρξ συνοψίζει τη διαδικασία με την οποία **ο νόμος της αξίας επιβάλλεται μέσω της διττής άρνησής του:**

«Αυτό που πετυχαίνει ο ανταγωνισμός, πρώτα σε μια μεμονωμένη σφαίρα παραγωγής, είναι η καθιέρωση μιας ενιαίας αγοραίας αξίας και αγοραίας τιμής από τις διάφορες ατομικές αξίες των εμπορευμάτων. Όμως, μόνον ο ανταγωνισμός των κεφαλαίων στις διάφορες σφαίρες γεννά την τιμή παραγωγής, η οποία εξισώνει τα ποσοστά κέρδους των διαφόρων σφαιρών παραγωγής. Για τη διαμόρφωση της τιμής παραγωγής απαιτείται μια ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής ανώτερη από την ανάπτυξη που απαιτείται για την καθιέρωση μιας ενιαίας αγοραίας αξίας και αγοραίας τιμής».²³

«...Το πρόβλημα λύνεται πάντα ως εξής: όταν η υπεραξία σε ένα εμπόρευμα είναι πάρα πολλή, είναι πολύ λίγη σε ένα άλλο και έτσι οι αποκλίσεις από την αξία, που κρύβονται στις τιμές παραγωγής των εμπορευμάτων, αίρονται αμοιβαία. Γενικά, στην καπιταλιστική παραγωγή, ο γενικός νόμος επιβάλλεται σαν κυρίαρχη τάση μόνο με έναν πολύ περίπλοκο τρόπο, και κατά προσέγγιση, σαν κάποιος μέσος όρος διακυμάνσεων που ποτέ δεν μπορεί να διαπιστωθεί με ακρίβεια».²⁴

Αυτές οι εξελίξεις διαφωτίζουν τον ιστορικό κύκλο της ανταλλαγής που διατρέχει τον καπιταλισμό. Ο «λαϊκός» μαρξισμός έχει μετατρέψει το νόμο της αξίας σε απλό μηχανισμό ρύθμισης, αγνοώντας αυτό που ήταν ενδιαφέρον στις μελέτες του Μαρξ: **η προσπάθεια να ανακαλυφθεί η δυναμική του καπιταλισμού.** Η ίδια η κίνηση του νόμου της αξίας κάνει τον χρόνο εργασίας ένα από τα στοιχεία αυτής της δυναμικής.

«Αποδεικνύω ότι η μέση τιμή των εμπορευμάτων δεν μπορεί ποτέ να είναι ίση με την αξία τους επειδή ακριβώς η αξία του εμπορεύματος καθορίζεται από τον χρόνο εργασίας».²⁵

¹⁷ Στο ίδιο, σελ. 225.

¹⁸ Στο ίδιο, σελ. 243 - 244.

¹⁹ Στο ίδιο, σελ. 212.

²⁰ Στο ίδιο, σελ. 210.

²¹ Στο ίδιο, σελ. 220.

²² Γράμμα του Μαρξ στον Ένγκελς, 30 Απρίλη 1868.

²³ Το Κεφάλαιο, τόμος III, σελ. 228.

²⁴ Στο ίδιο, σελ. 203 - 204.

²⁵ Κ. Μαρξ, *Θεωρίες για την Υπεραξία*.

Στην πραγματικότητα, ο χρόνος εργασίας καθορίζει όλη την κοινωνική οργάνωση της παραγωγής και της διανομής. Ρυθμίζει τις αναλογίες στις οποίες χρησιμοποιούνται οι παραγωγικές δυνάμεις για συγκεκριμένους σκοπούς σε συγκεκριμένους χώρους. Όμως «ο καταμερισμός της εργασίας στον καπιταλισμό δεν είναι ίδιος με εκείνον που κυριαρχεί σε άλλες μορφές κοινωνικής παραγωγής. Πρόκειται για μια καπιταλιστικά τροποποιημένη μορφή της αναγκαιότητας να καταμεριστεί η εργασία με ορισμένες αναλογίες». Ο νόμος της αξίας «κάνει τον καταμερισμό της εργασίας στον καπιταλισμό να φαίνεται σαν “οικονομικός νόμος” που λειτουργεί τυφλά, όπως ένας φυσικός νόμος».²⁶

Αυτός είναι ένας από τους λόγους που το κεφάλαιο δεν θα επενδυθεί σε ένα εργοστάσιο στην Ινδία ακόμη κι αν η παραγωγή αυτού του εργοστασίου είναι απαραίτητη για την επιβίωση του πληθυσμού. Το κεφάλαιο πηγαίνει πάντα εκεί που μπορεί να πολλαπλασιαστεί γρήγορα. Η ρύθμιση της καπιταλιστικής κοινωνίας από τον χρόνο εργασίας την αναγκάζει να αναπτύξει μια δεδομένη παραγωγή μόνο όπου ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας για αυτή την παραγωγή είναι **όσο το δυνατόν** πιο κοντά στο μέσο χρόνο εργασίας. «... Η μορφή με την οποία πραγματοποιείται η αναλογική κατανομή της εργασίας σε ένα κοινωνικό καθεστώς όπου οι διασυνδέσεις της κοινωνικής εργασίας εκδηλώνονται με την **ιδιωτική ανταλλαγή των ατομικών προϊόντων της εργασίας, αυτή ακριβώς η μορφή είναι η ανταλλακτική αξία των προϊόντων αυτών**».²⁷

Να ποια είναι η λογική του κεφαλαίου: η ανταλλακτική αξία που καθορίζεται από το μέσο χρόνο εργασίας. Ο Μαρξ αναρωτήθηκε αν αυτή η κίνηση παρήγαγε η ίδια τον παραλογοισμό του καπιταλιστικού συστήματος. Θα ασχοληθούμε μόνο με **μία όψη** της αντίφασης, μελετώντας την ανάλυση του Μαρξ για το χρόνο εργασίας.

Δ) Η αντίφαση του χρόνου εργασίας

Μιλήσαμε για τον κεντρικό ρόλο που παίζει η υπερεργασία στην παραγωγή υπεραξίας. Ο Μαρξ έδινε ιδιαίτερη έμφαση στην προέλευση, τη λειτουργία και τα όρια της υπερεργασίας.

«... Από το βαθμό παραγωγικότητας που έχει ήδη επιτευχθεί —από το ότι ένα μέρος του χρόνου παραγωγής αρκεί για την άμεση παραγωγή— εξαρτιέται η χρησιμοποίηση ενός ολόένα μεγαλύτερου μέρους αυτού του χρόνου για την παραγωγή των μέσων παραγωγής. Πρέπει εδώ η κοινωνία να μπορεί να περιμένει: να μπορεί να αφαιρέσει ένα μεγάλο μέρος του ήδη δημιουργημένου πλούτου τόσο από την άμεση κατανάλωση όσο και από την παραγωγή που προορίζεται για άμεση κατανάλωση, για να χρησιμοποιήσει αυτό το μέρος για εργασία **όχι άμεσα παραγωγική** (μέσα στην ίδια την υλική παραγωγική διαδικασία)».²⁸

Η μισθωτή εργασία είναι το μέσο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων.

«Η πραγματική οικονομία —εξοικονόμηση— βρίσκεται στην εξοικονόμηση χρόνου εργασίας (ελάχιστο όριο [και μείωση στο ελάχιστο] του κόστους παραγωγής): αυτή όμως η εξοικονόμηση είναι ταυτόσημη με την ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης».²⁹

Η μισθωτή εργασία κάνει δυνατή την παραγωγή υπεραξίας μέσω της ιδιοποίησης υπερεργασίας από το κεφάλαιο. Υπ' αυτήν την έννοια η άθλια συνθήκη που είναι η μοίρα του εργάτη είναι μια ιστορική αναγκαιότητα. Ο εργάτης πρέπει να αναγκαστεί να παράσχει υπερεργασία. Έτσι αναπτύσσονται οι παραγωγικές δυνάμεις και αυξάνεται το μερίδιο της υπερεργασίας μέσα στην εργάσιμη μέρα:

Το κεφάλαιο δημιουργεί «**μια μεγάλη ποσότητα διαθέσιμου χρόνου...** (δηλ. χώρο για την πλήρη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων των ατόμων, άρα και της κοινωνίας)».³⁰

Η αντίφαση της «αντιθετικής υπαρξης»³¹ της υπερεργασίας είναι ξεκάθαρη:

—δημιουργεί τον «πλούτο των εθνών»,

—δε φέρνει τίποτα άλλο από αθλιότητα στους εργάτες που την παρέχουν.

«Έτσι, παρά τη θέλησή του, [το κεφάλαιο] γίνεται όργανο για τη δημιουργία των μέσων για τον κοινωνικό διαθέσιμο χρόνο, για να μειώσει τον εργάσιμο χρόνο όλης της κοινωνίας σε ένα ολόένα μικρότερο ελάχιστο όριο κι έτσι να ελευθερώσει το χρόνο όλων για τη δική τους ανάπτυξη».³²

Στον κομμουνισμό, το πλεόνασμα χρόνου σε σχέση με τον αναγκαίο χρόνο εργασίας θα χάσει το χαρακτήρα της υπερεργασίας που του είχαν αποδώσει τα ιστορικά όρια των παραγωγικών δυνάμεων στον καπιταλισμό. Ο διαθέσιμος χρόνος θα σταματήσει να βασίζεται στη φτώχεια της εργασίας. Δε θα χρειάζεται πλέον να χρησιμοποιείται η αθλιότητα για να δημιουργείται πλούτος. Όταν η σχέση αναγκαίας εργασίας και υπερεργασίας ανατραπεί από την ανάπτυξη των

²⁶ Πάουλ Μάτικ, «Η μαρξική θεωρία της αξίας-εργασίας», στο *Μαρξ και Κένυς*, σελ. 44.

²⁷ *Γράμμα του Μαρξ στον Κούγκελμαν*, 11 Ιουλίου 1868.

²⁸ Κ. Μαρξ, *Grundrisse —Βασικές γραμμές της κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας*, 1857-1858, σελ. 540 (ελλ. έκδ. Στοχαστής).

²⁹ Στο ίδιο, σελ. 544.

³⁰ Στο ίδιο, σελ. 540 - 41.

³¹ Στο ίδιο, σελ. 541.

³² Στο ίδιο, σελ. 541.

παραγωγικών δυνάμεων, το πλεόνασμα χρόνου πέραν της εργασίας που απαιτείται για την υλική ύπαρξη θα χάσει τη μεταβατική μορφή της υπερεργασίας.

*«Ο ελεύθερος χρόνος —που είναι χρόνοςσχόλης όσο και χρόνος για ανώτερη δραστηριότητα— έχει βέβαια μετατρέψει τον κάτοχό του σε διαφορετικό υποκείμενο, και σαν τέτοιο διαφορετικό υποκείμενο προβάλλει τότε και στην άμεση παραγωγική διαδικασία».*³³

Η οικονομία του χρόνου εργασίας είναι μια απόλυτη αναγκαιότητα για την ανάπτυξη της ανθρωπότητας. Βάζει τα θεμέλια για τη δυνατότητα του καπιταλισμού και, σε ένα ανώτερο στάδιο, του κομμουνισμού. **Η ίδια κίνηση** αναπτύσσει τον καπιταλισμό και κάνει τον κομμουνισμό αναγκαίο και δυνατό.

Ο νόμος της αξίας και η μέτρηση βάσει του μέσου χρόνου εργασίας εμπλέκονται στην ίδια διαδικασία. Ο νόμος της αξίας εκφράζει τα όρια του καπιταλισμού και παίζει έναν αναγκαίο ρόλο. Όσο οι παραγωγικές δυνάμεις δεν έχουν ακόμη αναπτυχθεί σε υψηλό βαθμό και η άμεση εργασία παραμένει ο ουσιαστικός παράγοντας της παραγωγής, η μέτρηση βάσει του μέσου χρόνου εργασίας είναι μια απόλυτη αναγκαιότητα. Αλλά με την ανάπτυξη του κεφαλαίου, ειδικά του **σταθερού κεφαλαίου**, «η δημιουργία του πραγματικού πλούτου εξαρτιέται ολοένα λιγότερο από το χρόνο εργασίας και την ποσότητα καταναλωθείσας εργασίας και ολοένα περισσότερο από τη δύναμη των υλικών παραγόντων που κινητοποιούνται στη διάρκεια του εργάσιμου χρόνου· και η δύναμη αυτή —η ισχυρή τους αποτελεσματικότητα— δε βρίσκεται σε καμία σχέση προς τον άμεσο χρόνο εργασίας που έχει δαπανηθεί για την παραγωγή τους, αλλά αντίθετα εξαρτιέται από τη γενική κατάσταση της επιστήμης και την πρόοδο της τεχνολογίας, δηλαδή από την εφαρμογή αυτής της επιστήμης στην παραγωγή».³⁴

Η αθλιότητα του προλεταριάτου ήταν η συνθήκη για μια σημαντική αύξηση του σταθερού (πάγιου) κεφαλαίου, μέσα στο οποίο έχει «παγιωθεί» όλη η επιστημονική και τεχνική γνώση της ανθρωπότητας. Η αυτοματοποίηση, τα αποτελέσματα της οποίας τώρα αρχίζουν να γίνονται ορατά, δεν είναι παρά ένα στάδιο σε αυτήν την ανάπτυξη. Εν τούτοις το κεφάλαιο εξακολουθεί να ρυθμίζει την παραγωγή μέσω της μέτρησης του μέσου χρόνου εργασίας.

*«Το ίδιο το κεφάλαιο είναι η κινούμενη αντίφαση: προσπαθεί να περιορίσει το χρόνο εργασίας στο ελάχιστο, ενώ από την άλλη μεριά θέτει τον χρόνο εργασίας σα μοναδικό μέτρο και πηγή του πλούτου. Μειώνει άρα τον εργάσιμο χρόνο με τη μορφή της αναγκαίας εργασίας για να τον αυξήσει με τη μορφή της υπερεργασίας».*³⁵

Η γνωστή αντίφαση παραγωγικές δυνάμεις/σχέσεις παραγωγής παραμένει ακατανόητη όσο κανείς αδυνατεί να δει τη σύνδεση ανάμεσα στις παρακάτω αντιθέσεις:

α) αντίφαση ανάμεσα στη λειτουργία του μέσου χρόνου εργασίας ως ρυθμιστή των «υπανάπτυκτων» παραγωγικών δυνάμεων και την αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων, η οποία **τείνει** να εξαλείψει την αναγκαιότητα μιας τέτοιας λειτουργίας:

β) αντίφαση ανάμεσα στην αναγκαιότητα μιας αναπτυγμένης στο έπακρο υπερεργασίας, ώστε ο εργάτης να παράγει όσο το δυνατό περισσότερη υπεραξία, και την ίδια την αύξηση της υπερεργασίας που καθιστά δυνατή την κατάργησή της.

Η αντιφατική σχέση παραγωγικές δυνάμεις/σχέσεις παραγωγής μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο ως **έννοια υπό διαμόρφωση**, ως σύνθεση πολλών ζητημάτων σε διαφορετικά επίπεδα: προβλήματα πίστωσης, ενοικίου...³⁶ Η αντίφαση του χρόνου εργασίας και η δυναμική αυτής της αντίφασης δεν είναι παρά μια όψη της αντίθεσης ανάμεσα στην αύξηση των παραγωγικών δυνατοτήτων και τις κοινωνικές σχέσεις της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Ο Μαρξ επιχείρησε μια σύνθεση των σημείων α) και β):

*«Από τη στιγμή που η εργασία στην άμεση μορφή της παύει να αποτελεί τη μεγάλη πηγή του πλούτου, παύει —αναγκαστικά— ο χρόνος εργασίας να είναι μέτρο του πλούτου, και άρα η ανταλλακτική αξία μέτρο της αξίας χρήσης. Η υπερεργασία των πολλών έπαψε να είναι όρος για την ανάπτυξη του γενικού πλούτου, όπως και η μη εργασία των λίγων έπαψε να είναι όρος για την ανάπτυξη των γενικών δυνάμεων του ανθρώπινου μυαλού».*³⁷

«Η ανθρώπινη απελευθέρωση», που προανήγγειλαν όλοι οι ουτοπικοί στοχαστές (του παρελθόντος και του παρόντος), είναι τότε δυνατή:

*«Έτσι καταρρέει η παραγωγή που βασίζεται στην ανταλλακτική αξία... Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας των ατόμων, και άρα όχι η μείωση του αναγκαίου εργάσιμου χρόνου για να δημιουργηθεί υπερεργασία αλλά γενικά η μείωση της αναγκαίας εργασίας της κοινωνίας στο ελάχιστο, στην οποία αντιστοιχεί τότε η καλλιτεχνική, επιστημονική κτλ καλλιέργεια των ατόμων, με το χρόνο που απελευθερώθηκε και τα μέσα που δημιουργήθηκαν για όλους».*³⁸

Αυτό που θα μπορούσε κανείς να αποκαλέσει διαλεκτική του χρόνου εργασίας παρουσιάζει επίσης ενδιαφέρον όσον αφορά το υποκείμενο της κομμουνιστικής κοινωνίας και την αναγκαία μετάβαση προς αυτήν. Αν μελετήσει κανείς το ζήτημα του χρόνου εργασίας και της μέτρησής του όπως κάνουμε εδώ, θα καταλάβει ορισμένους ισχυρισμούς του Μαρξ που διαφορετικά μπορεί να του φαίνονταν κάπως παράδοξοι ή ακόμα και αντιφατικοί.

³³ Στο ίδιο, σελ. 544.

³⁴ Στο ίδιο, σελ. 538.

³⁵ Στο ίδιο, σελ. 539.

³⁶ Βλ. Το Κεφάλαιο, τόμος III.

³⁷ Grundrisse, σελ. 538.

³⁸ Στο ίδιο, σελ. 538 - 39.

«Όλα τα παιδιά γνωρίζουν ότι το έθνος που θα έπανε να εργάζεται, όχι για ένα χρόνο, αλλά ακόμα και για λίγες εβδομάδες, θα χανόταν. Όλα τα παιδιά επίσης γνωρίζουν ότι οι μάζες των προϊόντων που αντιστοιχούν στις διαφορετικές ανάγκες απαιτούν διαφορετικές και ποσοτικά καθορισμένες μάζες της συνολικής κοινωνικής εργασίας. Είναι αυτονόητο ότι αυτή η **αναγκαιότητα** της **κατανομής** της κοινωνικής εργασίας σε καθορισμένες αναλογίες δε γίνεται να καταργηθεί από μια **συγκεκριμένη μορφή** κοινωνικής παραγωγής· εκείνο που μπορεί να αλλάξει είναι μόνο ο **τρόπος εκδήλωσής** της. Δεν μπορούν να καταργηθούν οι φυσικοί νόμοι. Αυτό που μπορεί να αλλάξει, σε ιστορικά διαφορετικές συνθήκες, είναι η **μορφή** με την οποία επιβάλλονται αυτοί οι νόμοι».³⁹

Είδαμε ότι ο νόμος της αξίας οργανώνει αυτό που ο Μπουχάριν αποκαλούσε «κοινωνικά αναπόφευκτες αναλογίες μεταξύ των διαφόρων κλάδων παραγωγής», και δημιουργεί την «κατάσταση ισορροπίας»⁴⁰ της κοινωνίας, με το μέσο εργάσιμο χρόνο ως το θεμελιώδη ρυθμιστή της.

Παρόλα αυτά σε ένα γράμμα που έγραψε ο Μαρξ στον Ένγκελς στις 8 Ιανουαρίου 1868 διαβάζουμε τα εξής:

«**Καμία μορφή** κοινωνίας δεν μπορεί να παρεμποδίσει με τον ένα ή τον άλλο τρόπο τη ρύθμιση της παραγωγής της από το χρόνο εργασίας που βρίσκεται στη διάθεσή της. Όσο καιρό όμως αυτή η ρύθμιση δε θα πραγματοποιείται από τον άμεσο και συνειδητό έλεγχο της κοινωνίας πάνω στο χρόνο εργασίας της —πράγμα που είναι δυνατό μόνο με την κοινή ιδιοκτησία— αλλά από την κίνηση των τιμών των εμπορευμάτων, τα πράγματα θα παραμένουν στην κατάσταση που τόσο ικανοποιητικά περιέγραψες στα *Deutsch-Französische Jahrbücher* (Γαλλογερμανικά Χρονικά)...»⁴¹

Δεν υπάρχει εδώ καμία ασυνέπεια στη σκέψη του Μαρξ. Αυτό το γράμμα είχε ερμηνευθεί με όλους τους δυνατούς τρόπους στη διαμάχη που είχε φέρει αντιμέτωπους τον Μπουχάριν και τον Πρεομπραζένσκι, αλλά το πραγματικό περιεχόμενο των ιδεών του Μαρξ δεν έχει παρουσιαστεί στην ολότητά του. Ένα είναι σίγουρο: ότι ο Μαρξ αντιπαράθετει τη ρύθμιση μέσω του **κοινωνικά αναγκαίου** χρόνου εργασίας στη ρύθμιση μέσω του **διαθέσιμου** χρόνου. Φυσικά αυτές δεν είναι δύο μέθοδοι που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ή να απορριφθούν, αλλά δύο ιστορικές αντικειμενικές διαδικασίες που αφορούν το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων. Είναι πολύ γνωστές οι σελίδες από την *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, όπου ο Μαρξ εξηγεί ότι «μέσα στη συνεταιριστική κοινωνία, τη θεμελιωμένη στην κοινοκτημοσύνη των μέσων παραγωγής, οι παραγωγοί δεν ανταλλάσσουν τα προϊόντα τους· το ίδιο και η εργασία που καταναλώθηκε στην παραγωγή προϊόντων δεν εμφανίζεται εδώ **σαν αξία** αυτών των προϊόντων, σα μια εμπράγματα ιδιότητα που αυτά έχουν, γιατί τώρα, σε αντίθεση με την καπιταλιστική κοινωνία, η ατομική εργασία υπάρχει άμεσα κι όχι πια έμμεσα σα συστατικό στοιχείο της συνολικής εργασίας».⁴²

Το παρακάτω απόσπασμα από το δεύτερο τόμο του *Κεφαλαίου* μνημονεύεται λιγότερο συχνά:

«Αν φανταστούμε ότι η κοινωνία δεν είναι καπιταλιστική αλλά κομμουνιστική, τότε πριν από όλα φεύγει από τη μέση ολότελα το χρηματικό κεφάλαιο, επομένως φεύγουν από τη μέση και οι μεταμφιέσεις των συναλλαγών που εμφανίζονται χάρη σε αυτό. Το ζήτημα τότε περιορίζεται απλούστατα στο ότι η κοινωνία πρέπει να υπολογίζει προκαταβολικά πόση εργασία, πόσα μέσα παραγωγής και μέσα συντήρησης μπορεί, χωρίς να δημιουργηθεί καμία ζημιά, να χρησιμοποιήσει σε τέτοιους κλάδους, όπως είναι λ.χ. η κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών κτλ, που για σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα, επί ένα χρόνο ή και περισσότερο, δεν προσφέρουν ούτε μέσα παραγωγής, ούτε μέσα συντήρησης, ούτε κανένα άλλο ωφέλιμο αποτέλεσμα, όμως από τη συνολική ετήσια παραγωγή αφαιρούν εργασία, μέσα παραγωγής και μέσα συντήρησης. Αντίθετα, στην καπιταλιστική κοινωνία, όπου η κοινωνική ικανότητα της έλλογης σκέψης εκδηλώνεται πάντα *post festum* (κατόπιν εορτής), δημιουργούνται διαρκώς μεγάλες διαταραχές. Από τη μια, ασκείται πίεση στη χρηματαγορά, ενώ από την άλλη η ευχέρεια της χρηματαγοράς προκαλεί τη δημιουργία τέτοιων επιχειρήσεων σε μαζική κλίμακα, δηλ. δημιουργεί εκείνες τις συνθήκες που αργότερα προκαλούν πίεση στη χρηματαγορά».⁴³

Ο Μαρξ λέει ότι η κομμουνιστική κοινωνία θα χαρακτηρίζεται από ένα υψηλό επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Αυτό το επίπεδο θα κάνει την ανθρωπότητα ικανή να σταματήσει τη μέτρηση βάσει του αναγκαίου χρόνου εργασίας. Παρόλα αυτά θα χρειάζεται κάτι για να εξετάσουμε προσεκτικά τη σχετική σημασία που θα αποδίδεται στον ένα ή τον άλλο κλάδο. Ο υπολογισμός δε θα γίνεται βάσει του κοινωνικού κόστους του προϊόντος, αλλά βάσει της ικανοποίησης των διαφόρων αναγκών. «Στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του» δε σημαίνει, σύμφωνα με τον Μαρξ, ότι «τα πάντα» θα υπάρχουν «εν αφθονία»· η έννοια της απόλυτης «αφθονίας» είναι ανιστορική. Θα πρέπει να υπάρχει κάποιος τρόπος υπολογισμού και επιλογής, όχι στη βάση της ανταλλακτικής αξίας, αλλά στη βάση της αξίας χρήσης, της **κοινωνικής χρησιμότητας του υπό εκτίμηση προϊόντος**. (Ως εκ τούτου, το ζήτημα των «υπανάπτυκτων χωρών» θα αντιμετωπιστεί με έναν καινούργιο τρόπο). Ο Μαρξ ήταν αρκετά σαφής επ' αυτού στην *Αθλιότητα της Φιλοσοφίας*: «Σε μια μελλοντική κοινωνία, όπου θα έχουν εξαφανιστεί οι ταξικές αντιθέσεις, όπου δε θα υπάρχουν πια τάξεις, η χρήση δε θα εξαρτάται από το

39 Γράμμα του Μαρξ στον Κούγκελμαν, 11 Ιουλίου 1868.

40 Ν. Μπουχάριν, Η θεωρία του ιστορικού υλισμού (ελλ. έκδ. Μόσχος).

41 Εδώ ο Μαρξ αναφέρεται στο κείμενο του Ένγκελς «Σκιαγράφημα μιας κριτικής της πολιτικής οικονομίας» δημοσιευμένο στα Γαλλογερμανικά Χρονικά που εξέδωσαν ο Ρούγκε και ο Μαρξ στο Παρίσι το 1844.

42 Κ. Μαρξ, *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, σελ. 23 - 24 (ελλ. έκδ. Κοροντζή).

43 *Το Κεφάλαιο*, τόμος II, σελ. 314.

κατώτατο όριο του χρόνου παραγωγής, αλλά ο χρόνος παραγωγής που θα αφιερώνεται στα διάφορα αντικείμενα θα καθορίζεται από το βαθμό της κοινωνικής τους χρησιμότητας».⁴⁴

Έτσι διαηγάζεται το χωρίο που αναφέρεται στο πέρασμα από το «βασιλείο της αναγκαιότητας» στο «βασιλείο της ελευθερίας».⁴⁵ Η ελευθερία θεωρείται ως **σχέση** όπου ο άνθρωπος, κυρίαρχος της διαδικασίας παραγωγής της υλικής ζωής, μπορεί επιτέλους να **προσαρμόσει** τις βλέψεις του στο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων.⁴⁶ Η αύξηση του κοινωνικού πλούτου και η ανάπτυξη της ατομικότητας συμβαδίζουν.

*«Γιατί ο πραγματικός πλούτος είναι η αναπτυγμένη παραγωγική δύναμη των ατόμων. Τότε το μέτρο του πλούτου δε θα είναι πια καθόλου ο χρόνος εργασίας, αλλά ο διαθέσιμος χρόνος».*⁴⁷ Γι' αυτό ο Μαρξ είχε δίκιο όταν περιέγραφε το χρόνο σαν τη διάσταση της ανθρώπινης απελευθέρωσης.

Επιπλέον, είναι ξεκάθαρο ότι η δυναμική που ανέλυσε ο Μαρξ αποκλείει την υπόθεση μιας **σταδιακής** πορείας προς τον κομμουνισμό μέσω της προοδευτικής καταστροφής του νόμου της αξίας. Αντίθετα, ο νόμος της αξίας εξακολουθεί να επιβάλλεται βίαια μέχρι την ανατροπή του καπιταλισμού: ο νόμος της αξίας ποτέ δε σταματά να αυτοκαταστρέφεται —μέχρι να επανεμφανιστεί σε ένα ανώτερο επίπεδο. Είδαμε ότι η κίνηση που τον γέννησε τείνει να καταστρέψει την αναγκαιότητά του. Αλλά ποτέ δε σταματά να υπάρχει και να ρυθμίζει τη λειτουργία του συστήματος. Ως εκ τούτου η επανάσταση είναι αναγκαία.

Η αντιφατική φύση της εργασίας βρίσκεται επίσης στη βάση του διττού χαρακτήρα της ίδιας της εργασίας, της πηγής της διαλεκτικής: αξία χρήσης/ανταλλακτική αξία. Η ανάλυση του Μαρξ επιχειρεί να δώσει έναν ορισμό του κεφαλαίου, κι εμείς προσπαθήσαμε να παρουσιάσουμε μόνο μία όψη του έργου του. Η ανάλυση του Μαρξ δεν είναι το μόνο πράγμα που οι επαναστάτες θα έπρεπε να μελετούν, αλλά νομίζουμε ότι είναι απαραίτητη η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη εξοικείωσή τους με αυτήν. Γι' αυτό επικεντρώσαμε την προσοχή μας στον Μαρξ. Προσπαθήσαμε απλώς να θέσουμε ένα ζήτημα και φροντίζουμε να μη μιμηθούμε το διανοητή που, σύμφωνα με τον Μαρξ, έλυνε τα ζητήματα απλοποιώντας τα.

Η θεωρία της διεύθυνσης της κοινωνίας από τα εργατικά συμβούλια δε λαμβάνει υπ' όψιν της τη δυναμική του καπιταλισμού. Διατηρεί όλες τις κατηγορίες και τα χαρακτηριστικά του καπιταλισμού: μισθωτή εργασία, νόμος της αξίας, ανταλλαγή. Το είδος του σοσιαλισμού που προτείνει δεν είναι παρά καπιταλισμός —δημοκρατικά διευθυνόμενος από τους εργάτες. Αν αυτό γινόταν πράξη θα υπήρχαν δύο πιθανότητες: α) Τα εργατικά συμβούλια θα προσπαθούσαν να μη λειτουργήσουν σαν καπιταλιστικές επιχειρήσεις, πράγμα που θα ήταν αδύνατο από την στιγμή που οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής θα συνέχιζαν να υφίστανται. Σε αυτή την περίπτωση τα εργατικά συμβούλια θα καταστρέφονταν από την αντεπανάσταση. Οι σχέσεις παραγωγής δεν είναι διαπροσωπικές σχέσεις αλλά συνδυασμός των διαφόρων στοιχείων της εργασιακής διαδικασίας. Η «ανθρώπινη» σχέση διευθύνοντες/εκτελεστές είναι μόνο μια δευτερεύουσα μορφή της θεμελιακής σχέσης ανάμεσα στη μισθωτή εργασία και το κεφάλαιο. β) Τα εργατικά συμβούλια θα δέχονταν να λειτουργήσουν σαν καπιταλιστικές επιχειρήσεις. Σε αυτήν την περίπτωση το σύστημα των συμβουλίων δεν θα επιβίωνε· θα γινόταν μια αυταπάτη, μια από τις άπειρες μορφές συνεργασίας ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία. Οι «εκλεγμένοι» διευθυντές θα γίνονταν σύντομα ίδιοι με τους παραδοσιακούς καπιταλιστές: η λειτουργία του καπιταλιστή, λέει ο Μαρξ, τείνει να διαχωρίζεται από τη λειτουργία του εργάτη. Η εργατική διεύθυνση θα κατέληγε στον καπιταλισμό· με άλλα λόγια, ο καπιταλισμός δεν θα είχε καταστραφεί.

Η μολοσεβίκικη γραφειοκρατία έθεσε την οικονομία υπό τον έλεγχο της. Η υπεραριστερά θέλει ν' αναλάβουν οι μάζες τον έλεγχο της. Η υπεραριστερά παραμένει στο ίδιο έδαφος με το λενινισμό: για μία ακόμη φορά δίνει μια διαφορετική απάντηση στο ίδιο ζήτημα (τη διεύθυνση της οικονομίας). Θέλουμε να αντικαταστήσουμε το ζήτημα με ένα άλλο (την καταστροφή αυτής της οικονομίας, που είναι καπιταλιστική). Ο σοσιαλισμός δεν είναι η διεύθυνση, όσο «δημοκρατική» κι' αν είναι, του κεφαλαίου αλλά η ολοκληρωτική καταστροφή του.

E) Το ιστορικό όριο της υπεραριστεράς

Η εξέταση του προβλήματος της «οργάνωσης» και του περιεχομένου του σοσιαλισμού μάς οδήγησε να επιβεβαιώσουμε την ύπαρξη ενός επαναστατικού δυναμικού στον καπιταλισμό. Γεννημένο από τον καπιταλισμό, το επαναστατικό κίνημα παίρνει νέες μορφές σε μια νέα κατάσταση. Ο σοσιαλισμός δεν είναι απλώς η διεύθυνση της κοινωνίας από τους εργάτες, αλλά ο τερματισμός του ιστορικού κύκλου του κεφαλαίου από τη δράση του προλεταριάτου. Το προλεταριάτο δεν κατακτά απλώς τον κόσμο· τερματίζει επίσης την κίνηση του καπιταλισμού και της ανταλλαγής. Αυτό είναι που διακρίνει τον Μάρξ από όλους τους ουτοπιστές και ρεφορμιστές στοχαστές: ο σοσιαλισμός γεννιέται από την αντικειμενική δυναμική, η οποία

⁴⁴ Κ. Μαρξ, *Η Αθλιότητα της Φιλοσοφίας*, σελ. 59 (ελλ. έκδ. Μορφή).

⁴⁵ *Το Κεφάλαιο*, τόμος III, σελ. 1007.

⁴⁶ «Η ουσία της κοινωνίας των ιδιωτών συνίσταται ακριβώς σε αυτό: ότι εκ προοιμίου δεν υπάρχει καμία συνειδητή κοινωνική ρύθμιση της παραγωγής. Αυτό που η λογική απαιτεί και η φύση καθιστά αναγκαίο, δεν πραγματοποιείται, παρά μόνον με τη μορφή ενός μέσου όρου που δρα τυφλά». Γράμμα του Μαρξ στον Κογκέλμαν, 11 Ιουλίου 1868.

⁴⁷ *Grundrisse*, σελ. 541.

δημιούργησε το κεφάλαιο και το εξάπλωσε σε ολόκληρο τον πλανήτη. Ο Μάρξ εστιάζει στο **περιεχόμενο** του κινήματος. Ο Λένιν και η υπεραριστερά εστίασαν στις **μορφές** του: στη μορφή της οργάνωσης, στη μορφή της διεύθυνσης της κοινωνίας, ενώ λησμόνησαν το περιεχόμενο του επαναστατικού κινήματος. Κι αυτό ήταν επίσης ένα ιστορικό προϊόν. Η κατάσταση εκείνης της περιόδου εμπόδιζε τους επαναστατικούς αγώνες να αποκτήσουν **κομμουνιστικό** περιεχόμενο.

Ο λενινισμός εξέφρασε το ανέφικτο της επανάστασης στην εποχή του. Ο συμβουλιακός κομμουνισμός εξέφρασε την αναγκαιότητά της, χωρίς όμως να εντοπίζει που ακριβώς έγκειται αυτή η δυνατότητά της. Οι ιδέες του Μάρξ για το κόμμα εγκαταλείφθηκαν. Ήταν η εποχή των μεγάλων ρεφορμιστικών οργανώσεων και κατόπιν των κομμουνιστικών κομμάτων (τα οποία πολύ γρήγορα ξέπεσαν σε άλλες μορφές ρεφορμισμού). Το επαναστατικό κίνημα δεν ήταν αρκετά ισχυρό. Παντού, στη Γερμανία, Ιταλία, Γαλλία, Μεγάλη Βρετανία, οι αρχές της δεκαετίας του '20 σηματοδεύτηκαν από τον έλεγχο των μαζών από τους «εργατικούς» ηγέτες. Αντιδρώντας ενάντια σ' αυτήν την κατάσταση, οι υπεραριστεροί έφτασαν στο σημείο να φοβούνται μήπως γίνουν οι νέοι γραφειοκράτες. Αντί να κατανοήσουν τα λενινιστικά κόμματα ως προϊόν της προλεταριακής ήττας, αρνήθηκαν κάθε κόμμα, και σαν τον Λένιν παρέδωσαν στη λήθη τη μαρξική αντίληψη για το κόμμα. Και όσο για το περιεχόμενο του σοσιαλισμού, όλα τα κοινωνικά κινήματα (με εξαίρεση την Ισπανία για ένα μικρό διάστημα) προσπάθησαν να διαχειριστούν τον καπιταλισμό και όχι να τον ανατρέψουν. Σε τέτοιες συνθήκες η υπεραριστερά **δεν μπορούσε** να ασκήσει μία εις βάθος κριτική του λενινισμού. Μπορούσε μόνο να πάρει την αντίθετη θέση, και να αντιτάξει άλλες **μορφές** στο λενινισμό, χωρίς να αντιλαμβάνεται το **περιεχόμενο** της επανάστασης. Αυτό ήταν φυσικό αφού αυτό το περιεχόμενο δεν ήταν ξεκάθαρο. (Πρέπει ωστόσο να θυμόμαστε ότι η υπεραριστερά έκανε μία αξιολογη κριτική ορισμένων πλευρών του καπιταλισμού: του συνδικαλισμού και των «εργατικών» κομμάτων).

Αυτοί είναι οι λόγοι που το υπεραριστερό κίνημα απλώς αντικατέστησε το λενινιστικό φετιχισμό του κόμματος και της ταξικής συνείδησης με το φετιχισμό των εργατικών συμβουλίων. Θα λέγαμε ότι η υπεραριστερά δεν ξεπέρασε το λενινισμό. Οι αντιλήψεις της ήταν χρήσιμες και αναγκαίες, αλλά μόνο σε μια μεταβατική φάση. Τώρα ο λενινισμός πλησιάζει στο τέλος του επειδή η αντεπανάσταση την οποία παρήγαγε πλησιάζει επίσης στο τέλος της (αν και κανένας δε γνωρίζει πότε θα τελειώσει, για να ανοίξει ο δρόμος για μια επαναστατική περίοδο). Συνεπώς, οι υπεραριστερές ιδέες, οι οποίες δεν είναι τίποτα περισσότερο από συμπληρωματικές του λενινισμού, πρέπει και μπορούν να ξεπεραστούν. Η κριτική του λενινισμού και της υπεραριστεράς είναι τώρα δυνατή επειδή η ανάπτυξη του καπιταλισμού μας δίνει μια ιδέα του αληθινού περιεχομένου του επαναστατικού κινήματος.

Εμμένοντας στις υπεραριστερές ιδέες που παρουσιάσαμε (στο φόβο της δημιουργίας κόμματος και στην εργατική διεύθυνση), θα τις μετατρέπαμε σε απλή ιδεολογία. Όταν αυτές οι ιδέες πρωτοεμφανίστηκαν γύρω στο 1920, εξέφραζαν μια πραγματική επαναστατική πάλη και παρόλα τα «λάθη» τους διαδραμάτισαν ένα θετικό και προοδευτικό ρόλο στον αγώνα ενάντια στη σοσιαλδημοκρατία και το λενινισμό. Τα όριά τους ήταν η έκφραση της δραστηριότητας χιλιάδων επαναστατών εργατών. Αλλά τα πράγματα έχουν αλλάξει πολύ από το 1920. Μια νέα μειοψηφία επαναστατών εργατών διαμορφώνεται **αργά**, όπως αποκαλύφθηκε από τα γεγονότα του 1968 στη Γαλλία, και από άλλους αγώνες σε διάφορες χώρες. Η επαναστατική κατάσταση που ίσως εμφανιστεί σε λίγα (σε πόσα;) χρόνια ίσως να μην είναι η αρχή του τέλους για το καπιταλιστικό σύστημα, αλλά το περιεχόμενό της πρέπει να είναι εντελώς διαφορετικό από αυτό του 1920. Επομένως πρωταρχικό καθήκον μας είναι να κατανοήσουμε τις ιδέες που κληρονομήσαμε από το παρελθόν και να μελετήσουμε το επαναστατικό κίνημα της δικής μας κοινωνίας.

Σε μια επαναστατική περίοδο, ο επαναστάτης αγωνίζεται στο πλευρό του προλεταρίου χωρίς κανένα θεωρητικό ή κοινωνιολογικό πρόβλημα. Το επαναστατικό κίνημα ενοποιείται. Η **θεωρητική συνοχή** είναι μόνιμος στόχος των επαναστατών, εφόσον πάντοτε επισπεύδει τον **πρακτικό συντονισμό** των επαναστατικών προσπαθειών. Οι επαναστάτες δε διστάζουν να ενεργούν συλλογικά για να διαδώσουν την κριτική τους για την υπάρχουσα κοινωνία.

Δεν προσπαθούν να πουν στους εργάτες τι να κάνουν· αλλά δεν αποφεύγουν να παρεμβαίνουν με την πρόφαση ότι «οι εργάτες πρέπει να αποφασίζουν μόνοι τους». Διότι, από τη μια, οι εργάτες αποφασίζουν να κάνουν μόνο αυτό που τους αναγκάζει η γενική κατάσταση να κάνουν· και από την άλλη, το επαναστατικό κίνημα είναι μια οργανική δομή και η θεωρία αποτελεί γι' αυτήν αναπόσπαστο και απαραίτητο στοιχείο. Οι κομμουνιστές αντιπροσωπεύουν και υπερασπίζονται τα γενικά συμφέροντα του κινήματος. Σε όλες τις καταστάσεις δε διστάζουν να εκφράζουν το πλήρες νόημα του τι συμβαίνει και να κάνουν πρακτικές προτάσεις. Αν η έκφραση είναι σωστή και η πρόταση κατάλληλη, είναι τμήματα του αγώνα του προλεταριάτου και συμβάλουν στη δημιουργία του «κόμματος» της κομμουνιστικής επανάστασης.

1969/1974/1997

σημείωση για τον Πάνεκουκ και τον Μπορντίγκα

Παρότι και οι δύο δέχθηκαν επίθεση από τον Λένιν στο *Αριστερισμός: η παιδική αρρώστια του κομμουνισμού*, ο Πάνεκουκ θεωρούσε τον Μπορντίγκα ως ένα περίεργο είδος λενινιστή, και ο Μπορντίγκα θεωρούσε τις ιδέες του Πάνεκουκ ως ένα αηδιαστικό μίγμα μαρξισμού και αναρχοσυνδικαλισμού. Στην πραγματικότητα, κανείς τους δεν έδειξε πραγματικό ενδιαφέρον για τον άλλο και η «γερμανική» και «ιταλική» κομμουνιστική αριστερά σε μεγάλο βαθμό αγνόησαν η μια την άλλη. Ένας στόχος αυτής της σημείωσης είναι να δείξει ότι αυτό ήταν λάθος τους.

Πριν από λίγα χρόνια ελάχιστοι είχαν ακουστά τον Πάνεκουκ (1873-1960). Οι ιδέες και το παρελθόν του αναβιώνουν επειδή σήμερα επανεμφανίζονται οι συνθήκες της εποχής του —αλλά με μεγάλες διαφορές που μας αναγκάζουν να διορθώσουμε τις απόψεις του.

Ο Πάνεκουκ ήταν ολλανδός αλλά δραστηριοποιήθηκε κυρίως στη Γερμανία. Ήταν ένας από τους λίγους σοσιαλιστές στις αναπτυσσόμενες χώρες που κράτησαν ζωντανή την προ του 1914 επαναστατική παράδοση. Αλλά οδηγήθηκε σε ριζοσπαστικές θέσεις μόνο στη διάρκεια του πολέμου και μετά απ' αυτόν. Το κείμενό του *Παγκόσμια Επανάσταση και Κομμουνιστικές τακτικές* του 1920 είναι ένα από τα καλύτερα έργα εκείνης της περιόδου. Ο Πάνεκουκ κατάλαβε ότι η αποτυχία της Β' Διεθνούς δεν οφειλόταν στην αποτυχία της στρατηγικής της, αλλά ότι η ίδια της η στρατηγική απέρρεε από τη λειτουργία και τη μορφή της Β' Διεθνούς. Η Διεθνής προσαρμόστηκε σε ένα συγκεκριμένο στάδιο του καπιταλισμού, στο οποίο οι εργάτες ζητούσαν οικονομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις. Για να κάνει την επανάσταση, το προλεταριάτο έπρεπε να δημιουργήσει όργανα νέου τύπου, που θα υπερέβαιναν την παλιά διχοτόμηση κόμμα/συνδικάτο. Πάνω σ' αυτό το ζήτημα ο Πάνεκουκ δεν μπόρεσε αργότερα να αποφύγει τη σύγκρουση με την Κομμουνιστική Διεθνή. Πρώτον, επειδή οι ρώσοι ποτέ δεν κατάλαβαν πλήρως τι ήταν η Β' Διεθνής και πίστευαν στην οργάνωση των εργατών από τα πάνω, χωρίς να κατανοούν τη σύνδεση που υπήρχε ανάμεσα στην άποψη του Κάουτσκι για τη «σοσιαλιστική συνείδηση» που εισάγεται στις μάζες και την αντεπαναστατική του στάση· δεύτερον, επειδή το ρωσικό κράτος ήθελε να δημιουργηθούν μαζικά κόμματα στην Ευρώπη, ικανά ν' ασκήσουν πίεση ώστε ν' αναγνωρίσουν οι κυβερνήσεις τους τη Ρωσία. Ο Πάνεκουκ αντιπροσώπευε στη Γερμανία το πραγματικό κομμουνιστικό στοιχείο το οποίο σύντομα ηττήθηκε και διάφορα μεγάλα Κομμουνιστικά Κόμματα εμφανίστηκαν στη Δύση. Η κομμουνιστική αριστερά περιορίστηκε σε μικρές ομάδες διασπασμένες σε φράξιες.

Στις αρχές της δεκαετίας του '30, ο Πάνεκουκ και διάφοροι άλλοι προσπάθησαν να ορίσουν τον κομμουνισμό. Ήδη, από τις αρχές της δεκαετίας του '20, είχαν καταγγείλει τη Ρωσία ως καπιταλιστική. Ανέτρεξαν στη μαρξική ανάλυση της αξίας. Δήλωσαν ότι ο καπιταλισμός είναι παραγωγή για τη συσσώρευση αξίας, ενώ ο κομμουνισμός είναι παραγωγή αξιών χρήσης για την ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών. Αλλά πρέπει να υπάρχει κάποιος σχεδιασμός: χωρίς τη μεσολάβηση του χρήματος, η κοινωνία θα πρέπει να οργανώσει ένα ακριβές σύστημα λογιστικής, για να καταγράψει την ποσότητα του εργασιμού που περιέχεται σε κάθε παραγόμενο αγαθό. Η ακριβής λογιστική θα φροντίσει ώστε τίποτα να μην πηγαίνει χαμένο. Ο Πάνεκουκ και οι φίλοι του είχαν απόλυτο δίκιο που ανέτρεξαν στην αξία και ό,τι αυτή συνεπάγεται. Αλλά έκαναν λάθος ν' αναζητούν ένα ορθολογικό λογιστικό σύστημα μέτρησης του εργασιμού χρόνου. Αυτό που πρότειναν στην πραγματικότητα είναι η κυριαρχία της αξίας (αφού η αξία δεν είναι τίποτα άλλο από την ποσότητα του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας για την παραγωγή ενός αγαθού) χωρίς τη μεσολάβηση του χρήματος. Μπορεί κανείς να προσθέσει ότι σε αυτό επιτέθηκε ο Μαρξ το 1857, στις πρώτες σελίδες των *Grundrisse*. Αλλά τουλάχιστον οι γερμανοί (και οι ολλανδοί) αριστεροί κομμουνιστές έδιναν έμφαση στην καρδιά της κομμουνιστικής θεωρίας.

Στον γερμανικό εμφύλιο πόλεμο, από το 1919 έως το 1923, οι πιο δραστήριοι εργάτες είχαν δημιουργήσει νέες μορφές οργάνωσης, κυρίως αυτές που αποκαλούσαν «ενώσεις» (Unionen)¹, ή μερικές φορές «συμβούλια» (Räte), αν και ως επί το πλείστον τα εργατικά συμβούλια που υπήρχαν ήταν ρεφορμιστικά. Ο Πάνεκουκ ανέπτυξε την ιδέα ότι αυτές οι μορφές ήταν σημαντικές και μάλιστα ζωτικές για το κίνημα, αφού εναντιώνονταν στην παραδοσιακή μορφή του κόμματος. Σχετικά με αυτό το ζήτημα ο συμβουλευτικός κομμουνισμός επιτέθηκε στον κομματικό κομμουνισμό. Ο Πάνεκουκ προχώρησε και ανέπτυξε αυτή την άποψη πληρέστερα, ώσπου μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο εξέδωσε *Τα Εργατικά*

¹ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η γερμανική λέξη για την «ένωση» (Union) δεν έχει καμιά σχέση με τα συνδικάτα (που ονομάζονται Gewerkschaften στα γερμανικά). Οι «ενώσεις» στην πραγματικότητα μάχονταν τα συνδικάτα. [(σ.τ.μ.) Η επίσημη θέση της Γ' Διεθνούς ήταν η «επαναστατικοποίηση» των ρεφορμιστικών κλαδικών συνδικάτων. Το KAPD και η γερμανική αριστερά εν γένει προσπάθησαν να δημιουργήσουν ενωτικές προλεταριακές οργανώσεις που θα κάλυπταν όλους τους εργάτες στους εργασιακούς χώρους. Τέτοιες οργανώσεις ήταν η KAU (Κομμουνιστική Εργατική Ένωση) και οι προαναφερθείσες AAUD και AAUD-E. Η δεύτερη οργάνωση είχε περίπου 12.000 μέλη το 1922 και η τρίτη γύρω στα 60.000. Μεγάλη επίδραση πάνω στις Unionen είχε ασκήσει ο «επαναστατικός» συνδικαλισμός της αμερικάνικης IWW].

*Συμβούλια*², όπου αναπτύσσει μια αμιγώς συμβουλευτική ιδεολογία. Η επανάσταση περιορίζεται σε μια μαζική δημοκρατική διαδικασία και ο σοσιαλισμός σε εργατική διεύθυνση μέσω ενός συλλογικού συστήματος λογιστικής και υπολογισμού του χρόνου εργασίας: με άλλα λόγια, η αξία χωρίς τη χρηματική μορφή της. Το πρόβλημα είναι ότι, μακράν του να είναι απλώς ένα όργανο μέτρησης, η αξία είναι το αίμα του καπιταλισμού. Όσο για τους επαναστάτες, πρέπει μόνο να επικοινωνούν, να αναπτύσσουν τη θεωρία, να διαδίδουν πληροφορίες και να περιγράφουν τι κάνουν οι εργάτες. Αλλά δεν πρέπει να οργανώνονται σε μια μόνιμη πολιτική ομάδα, ούτε να προσπαθούν να χαράξουν στρατηγική ή να δρουν αναλόγως, γιατί έτσι μπορεί να γίνουν οι νέοι ηγέτες των εργατών και αργότερα η νέα άρχουσα τάξη.

Από την ανάλυση της Ρωσίας ως κρατικοκαπιταλιστικής, ο Πάνεκουκ στράφηκε στην ανάλυση αυτών που, στις δυτικές χώρες, δρουν ως αντιπρόσωποι των εργατών **μέσα** στον καπιταλισμό, πρώτα απ' όλα τα συνδικάτα.

Ο Πάνεκουκ ήταν εξοικειωμένος με τις άμεσες μορφές αντίστασης του προλεταριάτου ενάντια στο κεφάλαιο και κατανόησε το θρίαμβο της αντεπαναστάσης. Αλλά παρανόησε το γενικό πλαίσιο του κομμουνιστικού κινήματος: τη βάση του (μετατροπή του εργάτη σε εμπόρευμα), τον αγώνα του (συγκεντρωτική δράση ενάντια στο κράτος και το υπάρχον εργατικό κίνημα), τον αντικειμενικό σκοπό του (δημιουργία νέων κοινωνικών σχέσεων στα πλαίσια των οποίων **δεν θα υπάρχει η οικονομία** ως τέτοια). Έπαιξε ένα σημαντικό ρόλο στην ανασυγκρότηση του επαναστατικού κινήματος. Πρέπει να καταλάβουμε τα όρια της συνεισφοράς του και κατόπιν να την ενσωματώσουμε σε μια γενική αναδιατύπωση της ανατρεπτικής θεωρίας.

Ο Μπορντίγκα (1889-1970) έζησε σε διαφορετικές συνθήκες. Όπως ο Πάνεκουκ, που είχε πριν τον πόλεμο αγωνιστεί ενάντια στο ρεφορμισμό και μάλιστα είχε αποχωρήσει από το ολλανδικό Σοσιαλιστικό Κόμμα για να φτιάξει ένα καινούργιο, κι ο Μπορντίγκα ανήκε στην αριστερά του κόμματός του. Αλλά δεν προχώρησε όσο ο Πάνεκουκ. Κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, το ιταλικό κόμμα είχε μια σχετικά ριζοσπαστική οπτική και δεν υπήρχε καμιά πιθανότητα διάσπασης. Το κόμμα αντιτάχθηκε ακόμη και στον πόλεμο, όμως με έναν λίγο-πολύ παθητικό τρόπο.

Όταν ιδρύθηκε το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα το 1921, συγκρούστηκε με τη δεξιά του παλιού κόμματος, καθώς και με το κέντρο του. Αυτό δυσaráεστησε την Κομμουνιστική Διεθνή (Κομιντέρν). Ο Μπορντίγκα ηγείτο του κόμματος. Αρνήθηκε να λάβει μέρος στις εκλογές, όχι για λόγους αρχής αλλά τακτικής. Η κοινοβουλευτική δράση μπορεί να χρησιμοποιηθεί μερικές φορές, αλλά ποτέ όταν η αστική τάξη μπορεί να τη χρησιμοποιήσει για να εκτρέψει τους εργάτες από την ταξική πάλη. Αργότερα ο Μπορντίγκα έγραψε ότι δεν ήταν αντίθετος στη χρήση του κοινοβουλίου ως βήματος όποτε αυτό ήταν δυνατό. Π.χ., όταν πρωτοεμφανίστηκε ο φασισμός, είχε νόημα να χρησιμοποιηθεί το κοινοβούλιο ως βήμα. Αλλά το 1919, εν μέσω ενός επαναστατικού κινήματος, όταν η εξέγερση και η προετοιμασία της ήταν στην ημερήσια διάταξη, η συμμετοχή στις εκλογές σήμαινε ενίσχυση των αστικών ψεμάτων και των λανθασμένων αντιλήψεων σχετικά με τη δυνατότητα αλλαγής μέσω του κοινοβουλίου. Αυτό ήταν ένα σημαντικό ζήτημα για τον Μπορντίγκα, του οποίου η ομάδα μέσα στο σοσιαλιστικό κόμμα αποκαλείτο «αντικλογική φράξια». Η Κομμουνιστική Διεθνή διαφώνησε με αυτό. Θεωρώντας το ζήτημα τακτικής και όχι στρατηγικής, ο Μπορντίγκα αποφάσισε να υπακούσει στην Κομιντέρν, επειδή θεωρούσε πως η πειθαρχία ήταν απαραίτητη σε ένα τέτοιο κίνημα. Αλλά διατήρησε τη θέση του.

Η τακτική του ενιαίου μετώπου αποτέλεσε άλλο ένα ζήτημα διαφωνίας. Ο Μπορντίγκα θεωρούσε ότι η ίδια η έκκληση στα σοσιαλιστικά κόμματα για κοινή δράση θα δημιουργούσε σύγχυση στις μάζες και θα έκρυβε την αδιάλλακτη εναντίωση αυτών των αντεπαναστατικών κομμάτων στον κομμουνισμό. Θα βοηθούσε επίσης ορισμένα κομμουνιστικά κόμματα που δεν είχαν πραγματικά ξεκόψει από το ρεφορμισμό να αναπτύξουν καιροσκοπικές τάσεις.

Ο Μπορντίγκα αντιτάχθηκε στο σύνθημα για εργατική κυβέρνηση, που δημιουργούσε μόνο σύγχυση στη θεωρία και την πρακτική. Γι' αυτόν, η δικτατορία του προλεταριάτου ήταν αναγκαίο μέρος του επαναστατικού προγράμματος. Αντίθετα όμως από τον Πάνεκουκ, αρνήθηκε να εξηγήσει αυτές τις θέσεις βάσει του εκφυλισμού του ρωσικού κράτους και κόμματος. Πίστευε ότι η Κομιντέρν έκανε λάθος, αλλά ότι εξακολουθούσε να είναι κομμουνιστική.

Αντίθετα με την Κομμουνιστική Διεθνή, ο Μπορντίγκα υιοθέτησε μια ξεκάθαρη στάση για το φασισμό. Θεώρησε το φασισμό ως μια ακόμη μορφή αστικής κυριαρχίας, όπως η δημοκρατία, αλλά πίστευε ότι δεν μπορεί κανείς να επιλέγει μεταξύ των δύο. Αυτό το ζήτημα είναι συχνά αντικείμενο διαμάχης. Η θέση της ιταλικής αριστεράς συνήθως διαστρεβλώνεται. Οι ιστορικοί συχνά θεώρησαν τον Μπορντίγκα υπεύθυνο για την άνοδο του Μουσολίνι στην εξουσία. Κατηγορήθηκε επίσης ότι αδιαφόρησε για τα δεινά που προκάλεσε στους ανθρώπους ο φασισμός. Από την οπτική της επανάστασης, ο Μπορντίγκα δε θεωρούσε ότι ο φασισμός είναι χειρότερος από τη δημοκρατία ούτε ότι η δημοκρατία δημιουργεί καλύτερες συνθήκες για την προλεταριακή ταξική πάλη. Ακόμη και αν η δημοκρατία θεωρείτο μικρότερο κακό από το φασισμό, θα ήταν ηλίθιο και άνοηλο να την υποστηρίξει κανείς για ν' αποφύγει το φασισμό: η ιταλική (και αργότερα, η γερμανική) εμπειρία έδειξε ότι η δημοκρατία όχι μόνο είχε σταθεί ανίσχυρη μπροστά στο φασισμό, αλλά ότι τον είχε καλέσει για να τη σώσει. Φοβούμενη το προλεταριάτο, η δημοκρατία στην πραγματικότητα γέννησε το φασισμό. Η μόνη εναλλακτική λύση στο φασισμό ήταν επομένως η δικτατορία του προλεταριάτου. Άλλο ένα επιχείρημα προβλήθηκε αργότερα από την αριστερά —π.χ. τους Τροτσκιστές— για την υποστήριξη της αντιφασιστικής τακτικής. Το κεφάλαιο χρειάζεται το φασισμό: δεν μπορεί πια να είναι δημοκρατικό. Επομένως, αν αγωνιστούμε για τη δημοκρατία, αγωνιζόμαστε στην πραγματικότητα για το σοσιαλισμό. Έτσι δικαιολόγησαν τη στάση τους πολλοί αριστεροί στη διάρκεια του Δεύτερου

² (σ.τ.μ.) Ελλ. έκδ. Ελεύθερος Τύπος.

Παγκόσμιου Πολέμου. Αλλά όπως η δημοκρατία γεννά το φασισμό, έτσι και ο φασισμός γεννά τη δημοκρατία. Η ιστορία έδειξε ότι αυτό που ο Μπορντίγκα ισχυρίστηκε θεωρητικά έγινε πράξη: ο καπιταλισμός αντικαθιστά το ένα με το άλλο· η δημοκρατία και ο φασισμός διαδέχονται το ένα τ' άλλο. Μετά το 1945, δημοκρατία και φασισμός συχνά συνδυάζονται, σε μικρό ή μεγαλύτερο βαθμό.

Η Κομμουνιστική Διεθνής δεν μπορούσε φυσικά να ανεχθεί τη διαφωνία του Μπορντίγκα, και μεταξύ 1923 και 1926 αυτός έχασε τον έλεγχο του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος.³ Αν και δε συμφωνούσε απόλυτα με τον Τρότσκι, πήρε το μέρος του ενάντια στο Στάλιν. Στην Εκτελεστική Επιτροπή της Κομμουνιστικής Διεθνούς το 1926, επιτέθηκε στους ρώσους ηγέτες: αυτή ήταν μάλλον η τελευταία φορά που μέλος της Εκτελεστικής Επιτροπής επιτίθετο δημόσια στην Κομμουνιστική Διεθνή. Ωστόσο, είναι σημαντικό να σημειωθεί εδώ ότι ο Μπορντίγκα δεν ανέλυσε τη Ρωσία ως καπιταλιστική και την Κομιντέρν ως εκφυλισμένη. Στην πραγματικότητα δεν έκοψε τους δεσμούς του με το σταλινισμό παρά μόνο λίγα χρόνια αργότερα.

Ο Μπορντίγκα ήταν στη φυλακή από το 1926 έως το 1930 και τη δεκαετία του '30 έμεινε μακριά από την ενεργό δράση των πολιτικών προσφύγων. Η δεκαετία του '30 κυριαρχήθηκε από τον αντιφασισμό και τα λαϊκά μέτωπα, που οδήγησαν στην προετοιμασία ενός νέου παγκόσμιου πόλεμου. Η μικροσκοπική εξόριστη ιταλική αριστερά υποστήριξε ότι ο επόμενος πόλεμος δεν μπορούσε παρά να είναι μόνο ιμπεριαλιστικός. Θεώρησε τον αγώνα ενάντια στον φασισμό μέσω της υποστήριξης της δημοκρατίας ως υλική και ιδεολογική προετοιμασία για αυτόν τον πόλεμο.

Μετά την έναρξη του πολέμου, υπήρξαν ελάχιστα περιθώρια για κομμουνιστική δράση. Η ιταλική και η γερμανική αριστερά υιοθέτησαν και οι δύο μια διεθνιστική στάση, ενώ ο Τροτσικισμός επέλεξε να υποστηρίξει τις συμμαχικές δυνάμεις ενάντια στον Άξονα. Εκείνη την εποχή, ο Μπορντίγκα ακόμα αρνείτο να χαρακτηρίσει τη Ρωσία καπιταλιστική, ποτέ όμως δεν πίστευε —όπως έκανε ο Τρότσκι— ότι έπρεπε να υποστηριχθεί όποια πλευρά συμμαχούσε με τη Σοβιετική Ένωση. Ποτέ δεν συμφώνησε με την υπεράσπιση του «Εργατικού Κράτους». Ας μην ξεχνάμε ότι όταν η Ρωσία μαζί με τη Γερμανία εισέβαλαν το 1939 στην Πολωνία και τη διαμέλισαν, ο Τρότσκι είπε ότι αυτό ήταν ένα θετικό γεγονός, επειδή θα άλλαζε τις κοινωνικές σχέσεις στην Πολωνία προς μια σοσιαλιστική κατεύθυνση!

Το 1943, η Ιταλία άλλαξε στρατόπεδο και γεννήθηκε η Δημοκρατία, παρέχοντας ευκαιρίες για δράση. Η ιταλική αριστερά δημιούργησε ένα κόμμα. Πίστευε ότι το τέλος του πολέμου θα οδηγούσε σε ταξικούς αγώνες παρόμοιους μ' εκείνους του τέλους του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου. Το πίστευε πραγματικά αυτό ο Μπορντίγκα; Προφανώς καταλάβαινε ότι η κατάσταση ήταν εντελώς διαφορετική. Η εργατική τάξη αυτή τη φορά ήταν ολοκληρωτικά κάτω από τον έλεγχο του κεφαλαίου, που είχε καταφέρει να την συσπειρώσει κάτω από τη σημαία της δημοκρατίας. Όσο για τους ηττημένους (Γερμανία και Ιαπωνία), έμελλε να τεθούν υπό την κατοχή και τον έλεγχο των νικητών. Αλλά ο Μπορντίγκα στην πραγματικότητα δεν εναντιώθηκε στις αντιλήψεις του αισιόδοξου τμήματος της ομάδας του και διατήρησε αυτή τη στάση μέχρι το θάνατό του. Κρατήθηκε σε απόσταση από τον ακτιβισμό του «κόμματός» του και ενδιαφερόταν κυρίως για τη θεωρητική κατανόηση και ερμηνεία. Συνεπώς συνέβαλε στη δημιουργία και διαιώνιση ψευδαισθήσεων με τις οποίες διαφωνούσε. Το κόμμα του έχασε τα περισσότερα μέλη του μέσα σε λίγα χρόνια. Στο τέλος της δεκαετίας του 1940 είχε περιοριστεί σε μια μικρή ομάδα, όπως ήταν πριν τον πόλεμο.

Το έργο του Μπορντίγκα ήταν κυρίως θεωρητικό. Ένα μεγάλο τμήμα του πραγματεύεται τη Ρωσία. Έδειξε ότι η Ρωσία ήταν καπιταλιστική και ότι ο καπιταλισμός της δεν ήταν διαφορετικής φύσης από τον δυτικό. Η γερμανική αριστερά (ή υπεραριστερά) έκανε λάθος σε αυτό το ζήτημα. Για τον Μπορντίγκα, το σημαντικό δεν ήταν η γραφειοκρατία, αλλά οι θεμελιώδεις οικονομικοί νόμοι στους οποίους η γραφειοκρατία έπρεπε να υπακούει. Αυτοί οι νόμοι ήταν ίδιοι με αυτούς που περιγράφονταν στο *Κεφάλαιο*: συσσώρευση αξίας, ανταλλαγή εμπορευμάτων, πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους κτλ. Πράγματι, η ρωσική οικονομία δεν υπέφερε από υπερπαραγωγή, αλλά μόνο από υπανάπτυξη. Στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, όταν αρκετοί συμβουλευτικοί κομμουνιστές περιέγραφαν τα γραφειοκρατικά καθεστάτα ως ένα νέο και πιθανώς μελλοντικό μοντέλο της καπιταλιστικής εξέλιξης, ο Μπορντίγκα προέβλεψε ότι το Αμερικανικό δολάριο θα διείσδυε στη Ρωσία και τελικά θα γκρέμιζε τα τείχη του Κρεμλίνου.

Η υπεραριστερά πίστευε ότι η Ρωσία είχε αλλάξει τους βασικούς νόμους που περιέγραψε ο Μαρξ. Έδινε έμφαση στον έλεγχο της οικονομίας από τη γραφειοκρατία και σε αυτόν τον έλεγχο αντιπαρέθεσε το σύνθημα της εργατικής διεύθυνσης. Ο Μπορντίγκα είπε ότι δεν υπήρχε ανάγκη για ένα νέο πρόγραμμα: η εργατική διεύθυνση είναι ένα δευτερεύον ζήτημα· οι εργάτες θα μπορούσαν να διευθύνουν την οικονομία μόνο όταν καταργούνταν οι σχέσεις της αγοράς. Ασφαλώς αυτή η διαμάχη υπερέβαινε το πλαίσιο μιας ανάλυσης της Ρωσίας.

Αυτή η αντίληψη έγινε ξεκάθαρη στα τέλη της δεκαετίας του '50. Ο Μπορντίγκα έγραψε πολλές μελέτες για κάποια από τα πιο σημαντικά κείμενα του Μαρξ. Το 1960 δήλωσε ότι ολόκληρο το έργο του Μαρξ ήταν μια περιγραφή του κομμουνισμού. Αυτό είναι αναμφίβολα το πιο βαθυστόχαστο σχόλιο που έγινε για το Μαρξ. Όπως ο Πάνεκουκ είχε επιστρέψει στην ανάλυση της αξίας γύρω στο 1930, ο Μπορντίγκα επέστρεψε σε αυτήν τριάντα χρόνια αργότερα. Αλλά αυτό που ανέπτυξε ο Μπορντίγκα ήταν μια γενική αντίληψη της ανάπτυξης και της δυναμικής της ανταλλαγής από τη γέννησή της έως το θάνατό της στον κομμουνισμό.

³ Όταν ακόμη διατηρούσε την πλειοψηφία, παραιτήθηκε υπέρ του Γκράμσι για λόγους πειθαρχίας.

Εν τω μεταξύ, ο Μπορντίγκα διατήρησε τη θεωρία του για το επαναστατικό κίνημα, που περιελάμβανε μια λανθασμένη αντίληψη της εσωτερικής δυναμικής του προλεταριάτου. Θεωρούσε ότι οι εργάτες πρώτα θα συνενώνονταν στο οικονομικό επίπεδο και θα άλλαζαν τη φύση των συνδικάτων· ύστερα θα επεκτεινόταν στο πολιτικό επίπεδο, χάρη στη μεσολάβηση της επαναστατικής πρωτοπορίας. Εύκολα μπορεί κανείς να διακρίνει εδώ την επιρροή του Λένιν. Το μικρό κόμμα του Μπορντίγκα μπήκε στα ιταλικά και γαλλικά συνδικάτα (με άλλα λόγια, στα ελεγχόμενα από τα Κ.Κ. συνδικάτα) χωρίς κανένα αποτέλεσμα. Αν και ο ίδιος λίγο-πολύ διαφώνησε, δεν τοποθετήθηκε ποτέ δημόσια ενάντια σε αυτή την καταστρεπτική δραστηριότητα.

Ο Μπορντίγκα κράτησε ζωντανό τον πυρήνα της κομμουνιστικής θεωρίας, αλλά δεν μπόρεσε να απαλλαγεί από τις αντιλήψεις του Λένιν, δηλαδή από τις αντιλήψεις της Β' Διεθνούς. Επομένως, η δράση και οι ιδέες του ήταν αναγκαστικά αντιφατικές. Αλλά σήμερα δεν είναι δύσκολο να κατανοήσουμε αυτό που ήταν —και εξακολουθεί να είναι— επίκαιρο στο έργο του.

Ο Πάνεκουκ κατανόησε και εξέφρασε την αντίσταση του προλεταριάτου ενάντια στην αντεπανάσταση σε ένα άμεσο επίπεδο. Είδε τα συνδικάτα ως μονοπώλιο του μεταβλητού κεφαλαίου, παρόμοιο με τα κοινά μονοπώλια που συγκεντρώνουν σταθερό κεφάλαιο. Περιέγραψε την επανάσταση ως την κυριαρχία των μαζών πάνω στη ζωή τους, ενάντια στην παραγωγίστικη, ιεραρχική, και εθνικιστική αντίληψη του σταλινικού και σοσιαλδημοκρατικού «σοσιαλισμού» (που σε μεγάλο βαθμό την συμμερίζονται ο τροτσκισμός και ο μαοϊσμός). Αλλά δεν μπόρεσε να συλλάβει τη φύση του κεφαλαίου, ή την ουσία της αλλαγής που θα φέρει ο κομμουνισμός. Στην ακραία του μορφή, όπως εκφράστηκε από τον Πάνεκουκ προς στο τέλος της ζωής του, ο συμβουλιακός κομμουνισμός γίνεται ένα σύστημα οργάνωσης όπου τα συμβούλια έχουν τον ίδιο ρόλο που έχει το «κόμμα» στη λενινιστική αντίληψη. Αλλά θα είναι σοβαρό λάθος να ταυτίσουμε τον Πάνεκουκ με τη χειρότερή του περίοδο. Παρόλα αυτά, δεν μπορεί κανείς να αποδεχτεί τη θεωρία της εργατικής διεύθυνσης, ειδικά σε μια περίοδο που το κεφάλαιο αναζητά νέους τρόπους ενσωμάτωσης των εργατών προτείνοντας την από κοινού συμμετοχή στη διαχείρισή του.

Εδώ ακριβώς βρίσκεται η σημασία του Μπορντίγκα: θεώρησε το έργο του Μαρξ στο σύνολό του, ως μια προσπάθεια περιγραφής του κομμουνισμού. Ο κομμουνισμός υπάρχει εν δυνάμει μέσα στο προλεταριάτο. Το προλεταριάτο είναι η άρνηση αυτής της κοινωνίας. Θα εξεγερθεί τελικά ενάντια στην εμπορευματική παραγωγή απλώς για να επιβιώσει, επειδή η εμπορευματική παραγωγή είναι αναγκασμένη να το εξοντώσει, ακόμη και σωματικά. Η επανάσταση δεν είναι ούτε ζήτημα συνείδησης, ούτε ζήτημα διεύθυνσης. Αυτό διαφοροποιεί πολύ τον Μπορντίγκα από τη Β' Διεθνή, το Λένιν, και την επίσημη Κομμουνιστική Διεθνή. Αλλά ποτέ δεν κατάφερε να χαράξει μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν. Εμείς τώρα μπορούμε.

1973/1997

κριτική της Καταστασιακής Διεθνούς

Η ιδεολογία και το σύστημα της μισθωτής εργασίας

Ο καπιταλισμός μετασχηματίζει τη ζωή σε χρήμα απαραίτητο για την επιβίωση. Τείνει κανείς να κάνει οτιδήποτε για ένα σκοπό που διαφέρει απ' αυτόν που υποδηλώνει το περιεχόμενο της δραστηριότητάς του. Αυτή είναι η λογική της αλλοτρίωσης: γίνεται κανείς ένας άλλος· το σύστημα της μισθωτής εργασίας κάνει κάποιον ξένο προς ό,τι κάνει, προς ό,τι είναι, προς τους άλλους.

Βέβαια η ανθρώπινη δραστηριότητα δεν παράγει μόνο αγαθά και σχέσεις, αλλά και αναπαραστάσεις. Ο άνθρωπος δεν είναι *homo faber*: ο υποβιβασμός της ανθρώπινης ζωής στην οικονομία (από τότε που την ανέλαβε ο επίσημος μαρξισμός) χρονολογείται από την ενθρόνιση του κεφαλαίου. Κάθε δραστηριότητα είναι *συμβολική*: δημιουργεί ταυτόχρονα και προϊόντα και μια θεώρηση του κόσμου. Η χωροταξία ενός πρωτόγονου χωριού

«συνοψίζει και επιβεβαιώνει τις σχέσεις μεταξύ του Ανθρώπου και του σύμπαντος, μεταξύ της κοινωνίας και του υπερφυσικού κόσμου, μεταξύ των ζωντανών και των νεκρών» (Λεβί-Στρως).

Ο φετιχισμός του εμπορεύματος είναι απλά η μορφή που παίρνει αυτός ο συμβολισμός σε κοινωνίες που κυριαρχούνται από την ανταλλαγή.

Καθώς το κεφάλαιο τείνει να παράγει τα πάντα ως κεφάλαιο, να κατακερματίζει τα πάντα για να τ' ανασυνθέτει με τη βοήθεια των σχέσεων της αγοράς, μετατρέπει και την αναπαραγωγή σ' ένα ειδικευμένο τομέα της παραγωγής. Απογυμνωμένοι από τα μέσα της υλικής τους ύπαρξης, οι μισθωτοί είναι απογυμνωμένοι και από τα μέσα παραγωγής των ιδεών τους, που παράγονται από έναν ειδικευμένο τομέα (εξ ου και ο ρόλος των «διανοούμενων», όρος που καθιερώθηκε στη Γαλλία από το *Μανιφέστο των* (ντρεϊφουσικών) *Διανοούμενων* το 1898). Ο προλετάριος λαμβάνει αυτές τις αναπαραστάσεις (τις ιδέες, τις εικόνες, τους υπόρρητους συνειρμούς, τους μύθους) όπως λαμβάνει απ' το κεφάλαιο τις άλλες πτυχές της ζωής του. Σχηματικά μιλώντας, ο εργάτης του δέκατου ένατου αιώνα *παρήγαγε* τις ιδέες του (ακόμα και τις αντιδραστικές) στο καφενείο, στο μπαρ ή στη λέσχη, ενώ ο σημερινός εργάτης *βλέπει* τις δικές του στην τηλεόραση —μια τάση που ασφαλώς θα ήταν γελοίο να προεκταθεί σε βαθμό ώστε να υπαχθεί σ' αυτήν το σύνολο της πραγματικότητας.

Ο Μαρξ όρισε την *ιδεολογία* ως το υποκατάστατο μιας πραγματικής αλλά αδύνατης αλλαγής: η αλλαγή βιώνεται στο επίπεδο του φανταστικού. Ο σύγχρονος άνθρωπος βρίσκεται σ' αυτήν την κατάσταση σε κάθε σφαίρα της ζωής του. Δε μετασχηματίζει πλέον τίποτα παρά μόνο σε εικόνες. Ταξιδεύει για ν' ανακαλύψει εκ νέου τα στερεότυπα της ξένης χώρας· αγαπά με τέτοιο τρόπο ώστε να παίζει το ρόλο του φλογερού εραστή ή της τρυφερής ερωμένης κτλ. Έχοντας στερηθεί την εργασία (εννοούμενη ως μετασχηματισμός του περιβάλλοντος και του εαυτού) μέσω της μισθωτής εργασίας, ο προλετάριος ζει το «θέαμα» της αλλαγής.

Ο σημερινός μισθωτός δε ζει μέσα στην «αφθονία» συγκριτικά με τον εργάτη του δέκατου ένατου αιώνα που ζούσε μέσα στη «φτώχεια». Ο μισθωτός δεν καταναλώνει απλώς αντικείμενα αλλά αναπαράγει τις οικονομικές και πνευματικές δομές που τον βαρύνουν. Είναι ακριβώς γι' αυτόν το λόγο, αντίθετα με την άποψη του *Invariance*¹, που δεν μπορεί ν' απελευθερωθεί απ' αυτές τις αναπαραστάσεις παρά μόνο καταστρέφοντας την υλική τους βάση. Ζει μέσα σε μια κοινότητα σημείων που τον αναγκάζουν να συνεχίζει: υλικά (πίσταση), ιδεολογικά και ψυχολογικά (αυτή η κοινότητα είναι απ' τις λίγες που υπάρχουν). Όμως δεν καταναλώνει κανείς μόνο σημεία: οι καταναγκασμοί είναι εξίσου πολλοί, και πρώτα απ' όλα οικονομικοί (λογαριασμοί που πρέπει να πληρωθούν κτλ). Το κεφάλαιο στηρίζεται στην παραγωγή και πώληση αντικειμένων. Ότι αυτά τα αντικείμενα λειτουργούν ως *σημεία* (και μερικές φορές κυρίως ως τέτοια) είναι μεν γεγονός, αλλά αυτό δεν αναιρεί σε καμιά περίπτωση την υλικότητά τους. Μόνο οι διανοούμενοι πιστεύουν ότι ζουν σ' έναν κόσμο που αποτελείται μόνο από σημεία.²

Αληθινό και ψεύτικο

¹ (σ.τ.μ.) *Invariance*: περιοδικό που εκδίδει από το 1966 μια ομάδα γύρω από το Ζακ Καμάτ. Ο Καμάτ συνεργαζόταν με τον Μπορντίγκα και το Διεθνές Κομμουνιστικό Κόμμα αλλά μετά το Μάη του '68 στράφηκε προς μια κριτική ανάλυση της ιταλικής κομμουνιστικής αριστεράς, του έργου του Μπορντίγκα αλλά και του Μαρξ. Ενώ αρχικά το όνομα του περιοδικού αναφερόταν στο «αμετάβλητο της θεωρίας του προλεταριάτου», το 1973 δήλωνε την «αμετάβλητη επιθυμία για την εκ νέου ανακάλυψη της χαμένης ανθρώπινης κοινότητας» και κατέληξε ν' απορρίψει όχι μόνο τη θεωρία των επαναστατικών οργανώσεων, της επαναστατικής συνείδησης, της προοδευτικής ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων αλλά και της ίδιας της ταξικής πάλης.

² Ο όρος «σημείο» χρησιμοποιείται στα στρουκτουραλιστικά κείμενα και με αυτό εννοείται το σημαίνον (η αναπαράσταση) που έχει διαχωριστεί απ' το αρχικό του σημαϊνόμενο (ένα φαινόμενο στον κόσμο). Ένα «σημείο» άρα είναι μια αναπαράσταση που αναφέρεται μόνο στον εαυτό της, δηλαδή είναι «ταυτολογική» (σημ. του αμερικάνου μεταφραστή).

Ποιές είναι οι συνέπειες για το επαναστατικό κίνημα της «*λειτουργίας της κοινωνικής φαινομενικότητας στο σύγχρονο καπιταλισμό*»;³ Όπως έλεγαν ο Μαρξ και ο Ντεζάκ⁴, ο κομμουνισμός ήταν πάντα το όνειρο του κόσμου. Σήμερα το όνειρο χρησιμεύει στο να μην αλλάζει η πραγματικότητα. Κανείς δεν μπορεί ν' αρκεστεί στο να «λέει» την αλήθεια: αυτή μπορεί να υπάρξει μόνο ως πράξη, ως σχέση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου, λόγου και πράξης, έκφρασης και μετασχηματισμού, και εκδηλώνεται ως ένταση. Το «ψεύτικο» δεν είναι ένα προπέτασμα που κρύβει τη θέα. Το «αληθινό» υπάρχει μέσα στο ψεύτικο, στη *Le Monde* ή στην τηλεόραση, και το «ψεύτικο» μέσα στο αληθινό, σε κείμενα που είναι επαναστατικά ή ισχυρίζονται ότι είναι. Το ψεύτικο επιβάλλεται μέσα απ' την πρακτική του, απ' τη χρήση που κάνει της αλήθειας: το αληθινό είναι αληθινό μόνο μέσα στο μετασχηματισμό. Η επαναστατική δραστηριότητα που αρκείται στο ν' αντιπαραθέτει το λόγο της στο λόγο του ραδιοφώνου είναι σχεδόν ασήμαντη. Ας εξετάσουμε το χάσμα μεταξύ των λέξεων και της πραγματικότητας. Η Κ.Δ. απαιτούσε από τους επαναστάτες να μη θαμπώνονται από τις λέξεις. Η επαναστατική θεωρία δε γίνεται επαναστατική από μόνη της, αλλά από την ικανότητα εκείνων που την κατέχουν να τη χρησιμοποιήσουν ανατρεπτικά —όχι με μια ξαφνική αναλαμπή αλλά μ' έναν τρόπο παρουσίασης και διάχυσης που αφήνει ίχνη έστω και λίγο δραστηριότητάς του θα καταλήξει να μην ασχολείται με θεμελιώδη ζητήματα εξ αιτίας της πολεμικής ενάντια σ' αυτή ή σ' εκείνη την ομάδα. Αυτός ο τρόπος δράσης τροποποιεί το περιεχόμενο των ιδεών και των πράξεων. Σχετίζεται κανείς με το ουσιώδες μόνο μέσω καταγγελιών και γρήγορα η καταγγελία γίνεται το ουσιώδες.

Απέναντι σ' ένα πλήθος ατόμων και κειμένων με ριζοσπαστικές βλάνεις, η Κ.Δ. θέτει επιτακτικά το εξής ερώτημα: είναι αυτή η θεωρία προϊόν μιας ανατρεπτικής κοινωνικής σχέσης που αναζητά την έκφρασή της, ή μια παραγωγή ιδεών που διαδίδονται χωρίς να συμβάλλουν σε μια πρακτική ενοποίηση; Όλοι ακούνε ραδιόφωνο, αλλά το ραδιόφωνο ενοποιεί τους προλετάριους στην υπηρεσία του κεφαλαίου —μέχρι τη μέρα που αυτά τα τεχνικά μέσα καταληφθούν από επαναστάτες προλετάριους, όπου μια ωριαία εκπομπή θ' αξίζει όσο χρόνια προηγούμενης «προπαγάνδας».

Όμως, το «τέλος της ιδεολογίας» δε σημαίνει ότι θα μπορούσε να υπάρξει μια κοινωνία χωρίς ιδέες, λειτουργώντας αυτόματα σα μια μηχανή: αυτό θα προϋπέθετε μια «ρομποτοποιημένη» και άρα μη «ανθρώπινη» κοινωνία, καθώς θα ήταν στερημένη απ' την αναγκαία αντίδραση των μελών της. Έχοντας γίνει ιδεολογία με την έννοια της *Γερμανικής Ιδεολογίας*, το φαντασιακό αναπτύσσεται ακριβώς μ' αυτόν τον τρόπο. Δεν υπάρχει καμιά δικτατορία των κοινωνικών σχέσεων που μας τηλεκατευθύνει χωρίς αντίδραση και σκέψη απ' την πλευρά μας. Αυτή είναι μια πολύ μερική εικόνα της «βαρβαρότητας». Το λάθος στις περιγραφές εντελώς ολοκληρωτικών κοινωνιών (το 1984 του Όργουελ ή η ταινία THX 1138) βρίσκεται στο ότι όλες οι κοινωνίες, ακόμα και οι πιο καταπιεστικές έχουν σαν προϋπόθεση την παρέμβαση και τη δράση των ανθρώπων στη λειτουργία τους. Κάθε κοινωνία, συμπεριλαμβανομένης ιδιαίτερα της καπιταλιστικής, ζει απ' αυτές τις εντάσεις, ακόμα και αν διατρέχει τον κίνδυνο να καταστραφεί απ' αυτές. Η κριτική της ιδεολογίας δεν αρνείται το ρόλο ούτε των ιδεών ούτε της συλλογική δράση στην προπαγάνδισή τους.

Το θεωρητικό αδιέξοδο της έννοιας του «θεάματος»

Η έννοια του *θεάματος* ενώνει πολλές δεδομένες ενέργειες παρουσιάζοντας την κοινωνία —και άρα και τον επαναστατικό της μετασχηματισμό— ως δραστηριότητα. Ο καπιταλισμός δε «μυστικοποιεί» τους εργάτες. Η δράση των επαναστατών δεν απομυστικοποιεί: είναι η έκφραση ενός πραγματικού κοινωνικού κινήματος. Η επανάσταση δημιουργεί μια διαφορετική δραστηριότητα που είναι προϋπόθεση για ό,τι η κλασική επαναστατική θεωρία αποκαλούσε «πολιτικά» καθήκοντα (την καταστροφή του κράτους).

Αλλά η Κ.Δ. δεν μπόρεσε να συλλάβει μ' αυτόν τον τρόπο την έννοια που έφερε στο προσκήνιο. Επένδυσε τόσο πολύ σ' αυτήν την έννοια ώστε ανασύνθεσε το σύνολο της επαναστατικής θεωρίας γύρω από το θέαμα.

Σύμφωνα με τη θεωρία του «γραφειοκρατικού καπιταλισμού» της ομάδας *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα*, το κεφάλαιο βασιζόταν στη γραφειοκρατία. Σύμφωνα με τη θεωρία της «θεαματικής εμπορευματικής κοινωνίας», η Κ.Δ. εξήγησε τα πάντα μέσα από το θέαμα. Δε φτιάχνει κανείς μια επαναστατική θεωρία παρά μόνο συνολικά και βασίζοντάς την σε ό,τι είναι θεμελιώδες για την κοινωνική ζωή. Όχι, το ζήτημα της «*κοινωνικής φαινομενικότητας*» δεν είναι «*το κλειδί για κάθε νέο επαναστατικό εγχείρημα*».⁵

Οι παραδοσιακές επαναστατικές ομάδες δεν είδαν στα ΜΜΕ παρά μόνο νέα μέσα χειραγώγησης. Αλλά για την Κ.Δ., ο τρόπος έκφρασης των «ΜΜΕ» αντιστοιχεί σ' έναν τρόπο ζωής που δεν υπήρχε πριν 100 χρόνια. Η τηλεόραση δεν κάνει

³ Κ.Δ. τεύχος 10.

⁴ (σ.τ.μ.) Ζοζέφ Ντεζάκ: (1822-1864). Γάλλος ριζοσπάστης κομμουνιστής, απ' τους προδρόμους του αναρχοκομμουνισμού. Ο μογιατζής Ντεζάκ συμμετείχε ενεργά στην εξέγερση του 1848 και ανέλυσε τις αιτίες της αποτυχίας της απορρίπτοντας κάθε μορφή κράτους και τον προντονικό κολλεκτιβισμό. Η «οργανωμένη κοινότητα» ή η «αναρχική κοινότητα» γι' αυτόν θα ήταν η ελεύθερη παραγωγή και κατανάλωση που θα βασίζονταν στην ελεύθερη κυκλοφορία των ικανοτήτων και των αναγκών του καθένα. Στο έργο του υπάρχει μια πρόωμη άρνηση της μισθωτής εργασίας και της ανταλλακτικής αξίας που συνδυάζεται με την απόρριψη της θρησκείας, της οικογένειας και της ατομικής ιδιοκτησίας.

⁵ Κ.Δ., τ. 10.

κατήχηση, αλλά εγγράφεται σ' έναν τρόπο ύπαρξης. Η Κ.Δ. έδειξε τη σχέση ανάμεσα στη μορφή και τη βάση, ενώ ο παραδοσιακός μαρξισμός δεν είδε παρά νέα εργαλεία στην υπηρεσία του ίδιου σκοπού.

Εν τω μεταξύ, η έννοια του θεάματος όπως την επεξεργάστηκε η Κ.Δ. εμπίπτει σε ό,τι αντιλαμβάνονταν ο Μαρξ και ο Ένγκελς με τον όρο «ιδεολογία». Το βιβλίο του Ντεμπόρ *Η Κοινωνία του Θεάματος* παρουσιάζεται ως μια προσπάθεια ερμηνείας της καπιταλιστικής κοινωνίας και της επανάστασης, όμως στην πραγματικότητα εξετάζει μόνο τις μορφές τους, που είναι σημαντικά αλλά όχι καθοριστικά φαινόμενα. Περιβάλλει την περιγραφή τους με μια θεωρητικοποίηση που δίνει την εντύπωση μιας θεμελιώδους ανάλυσης, ενώ στην πραγματικότητα η μέθοδος και το θέμα που εξετάζεται παραμένουν πάντα στο επίπεδο της κοινωνικής φαινομενικότητας. Σ' αυτό το επίπεδο το βιβλίο είναι εξαιρετικό. Το πρόβλημα είναι ότι γράφτηκε (και διαβάστηκε) σα να επρόκειτο κανείς να βρει εκεί μέσα κάτι που δεν υπάρχει. Ενώ η ομάδα *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα* ανέλυσε το ζήτημα της επανάστασης μέσω της βιομηχανικής κοινωνιολογίας, η Κ.Δ. το αναλύει ξεκινώντας με ένα στοχασμό πάνω στα κοινωνικά επιφαινόμενα. Αυτό δε σημαίνει ότι *Η Κοινωνία του Θεάματος* είναι επιφανειακή. Η αντίφαση της και τελικά το θεωρητικό και πρακτικό της αδιέξοδο είναι ότι αποτελεί μια μελέτη του βάθους διαμέσου και μέσω της επιφανειακής φαινομενικότητας. Η Κ.Δ. δεν είχε καμιά ανάλυση του κεφαλαίου: το κατανοούσε αλλά μέσω των αποτελεσμάτων του. Άσκησε κριτική στο εμπόρευμα, όχι στο κεφάλαιο —ή μάλλον άσκησε κριτική στο κεφάλαιο ως εμπόρευμα κι όχι ως σύστημα αξιοποίησης που δεν περιλαμβάνει μόνο την ανταλλαγή αλλά και την παραγωγή.

Σ' όλο το βιβλίο ο Ντεμπόρ παραμένει στο επίπεδο της κυκλοφορίας ενώ απουσιάζει η αναγκαία στιγμή της παραγωγής, της παραγωγικής εργασίας. Αυτό που τρέφει το κεφάλαιο δεν είναι η κατανάλωση, όπως δίνει σε κάποιον να καταλάβει, αλλά η δημιουργία της αξίας απ' την εργασία. Ο Ντεμπόρ σωστά αποδίδει μεγάλη σημασία στη σχέση μεταξύ φαινομενικότητας και πραγματικότητας και όχι στη σχέση μεταξύ ψευδαίσθησης και πραγματικότητας, λες και η φαινομενικότητα δεν υπάρχει. Αλλά κανείς δεν μπορεί να κατανοήσει το πραγματικό πάνω στη βάση του φαινομενικού. Έτσι ο Ντεμπόρ δεν ολοκληρώνει το σχέδιό του. Δε δείχνει πως ο καπιταλισμός μετατρέπεται σε αιτία, ή ακόμα και σε *κινητήρια δύναμη*, αυτό που δεν είναι παρά το αποτέλεσμα. Η κριτική της πολιτικής οικονομίας (που δεν κάνει ο Ντεμπόρ, αρκούμενος στο να την αγνοεί όπως και οι ουτοπικοί πριν απ' αυτόν) δείχνει πως ο προλετάριος βλέπει να βρίσκεται πάνω απ' αυτόν και ενάντια του όχι μόνο το προϊόν του, αλλά η δραστηριότητά του. Στο φετιχισμό του εμπορεύματος, το εμπόρευμα φαίνεται να κινείται από μόνο του. Στο φετιχισμό του κεφαλαίου, το κεφάλαιο αποκτά μια αυτονομία που δεν κατέχει παρουσιαζόμενο σα ζωντανό ον (το *Invariance* είναι θύμα αυτής της ψευδαίσθησης): κανείς δεν ξέρει από που έρχεται, ποιος το παράγει, με ποια διαδικασία ο προλετάριος το δημιουργεί, από ποιες αντιφάσεις ζει ή ίσως πεθαίνει. Ο Ντεμπόρ μετατρέπεται το θέμα σε ουσία του καπιταλισμού αντί να δείξει πώς παράγεται απ' τον καπιταλισμό. Υποβιβάζει τον καπιταλισμό στη θεαματική του διάσταση και μόνο. Η κίνηση του κεφαλαίου γίνεται η κίνηση του θεάματος. Με τον ίδιο τρόπο το κείμενο *Βασικές Κοινοτοπίες*⁶ φτιάχνει μια ιστορία του θεάματος μέσω της θρησκείας, του μύθου, της πολιτικής, της φιλοσοφίας κτλ. Αυτή η θεωρία παραμένει περιορισμένη σ' ένα κομμάτι των πραγματικών σχέσεων και φτάνει ως το σημείο να κάνει το σύνολο των πραγματικών σχέσεων να βασίζεται πάνω σ' αυτό το κομμάτι.

Το θέμα είναι η δραστηριότητα που γίνεται παθητική. Η Κ.Δ. ανακάλυψε εκ νέου ό,τι είχε πει ο Μαρξ στα *Grundrisse* σχετικά με την εξέλιξη της εργασίας του Ανθρώπου (του αυτομετασχηματισμού του) σε μια ξένη δύναμη που τον συνθλίβει: αντιμέτωπος μ' αυτήν, δε ζει πια, απλά κοιτάζει. Η Κ.Δ. έδωσε μια νέα πνοή σ' αυτό το θέμα. Όμως το κεφάλαιο δεν είναι μόνο παθητικοποίηση. Χρειάζεται την παρέμβαση των προλεταρίων, όπως έδειξε η ομάδα *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα*.⁷ Η υπερεκτίμηση του θεάματος απ' την Κ.Δ. είναι ένδειξη ότι κάνει θεωρία πάνω στη βάση μιας κοινωνικής οπτικής που γεννήθηκε στην περιφέρεια της κοινωνίας, αλλά που η Κ.Δ. πίστευε ότι ήταν κεντρική.

Το θέαμα και η θεωρία της τέχνης

Η θεωρία του θεάματος εκφράζει την κρίση του χωρόχρονου έξω από την εργασία. Το κεφάλαιο δημιουργεί όλο και περισσότερο μια ζώνη εκτός εργασίας σύμφωνα με τη λογική της οικονομίας του: δεν επεκτείνει τον ελεύθερο χρόνο για να ελέγχει τις μάζες, αλλά γιατί υποβιβάζει τη ζωντανή εργασία σε ένα υποδεέστερο ρόλο στην παραγωγή, μειώνει τον εργάσιμο χρόνο και αυξάνει τον μη εργάσιμο χρόνο των μισθωτών.

Το κεφάλαιο δημιουργεί για τους μισθωτούς ένα χωρόχρονο που είναι αποκλεισμένος και κενός, γιατί η κατανάλωση ποτέ δεν καταφέρνει να τον γεμίσει εντελώς. Μιλώντας για χωρόχρονο σημαίνει ότι επιμένουμε στο γεγονός ότι υπάρχει μείωση τη εργάσιμης μέρας, και ότι αυτός ο απελευθερωμένος χρόνος κατέχει επίσης και ένα γεωγραφικό και κοινωνικό χώρο, ιδιαίτερα το δρόμο (δες τη σημασία που είχε η πόλη και η *περιπλάνηση* για την Κ.Δ.).

⁶ Του Ραούλ Βανεγκέμ (ελλ. έκδ. Ελεύθερος Τύπος).

⁷ Σε μια σειρά άρθρων στο *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα* έδειχναν πως η καπιταλιστική βιομηχανία χρειάζεται την ενεργητική και δημιουργική συνεργασία των εργατών για να λειτουργήσει. Το πιο εντυπωσιακό παράδειγμα αυτού του πράγματος ήταν η τακτική της βάσης των βρετανικών συνδικάτων να εργάζονται «σύμφωνα με τον κανονισμό εργασίας», όπου όλες οι εργασίες εκτελούνται ακριβώς σύμφωνα με το συμβόλαιο του συνδικάτου και τους όρους του αφεντικού. Αυτό συνήθως είχε σαν αποτέλεσμα μείωση της παραγωγής σε μια κλίμακα μέχρι και 50% (σημ. του αμερικάνου μεταφραστή).

Αυτή η κατάσταση συμπίπτει με μια διπλή κρίση της «τέχνης». Πρώτον, η τέχνη δεν έχει πια νόημα γιατί η δυτική κοινωνία δεν ξέρει που πηγαίνει. Μετά το 1914 η Δύση έχασε το νόημα και την κατεύθυνση του πολιτισμού. Ο επιστημονισμός, ο φιλελευθερισμός και οι απολογίες περί των «απελευθερωτικών» αποτελεσμάτων των παραγωγικών δυνάμεων χρεοκόπησαν, όπως και οι αντίπαλοί τους (Ρομαντισμός κτλ). Έκτοτε η τέχνη έγινε τραγική, ναρκισσιστική ή η άρνηση του εαυτού της. Σε προηγούμενες περιόδους κρίσης έψαχνε κανείς να βρει το νόημα του κόσμου: σήμερα αμφιβάλλει κανείς αν υπάρχει κάτι τέτοιο. Δεύτερον, η αποικιοποίηση της αγοράς και η μάταιη και ξέφρενη αναζήτηση μιας «κατεύθυνσης» κατατάσσει τον καλλιτέχνη στην υπηρέσια της κατανάλωσης έξω από την εργασία.

Η Κ.Δ. έχει επίγνωση της κοινωνικής της προέλευσης. Μια από τις ταινίες του Ντεμπόρ, το *Σχετικά με το πέρασμα ορισμένων προσώπων...* (του 1959)⁸, μιλά για ανθρώπους που βρίσκονται «στο περιθώριο της οικονομίας». Σ' αυτό το χώρο, όπως η ομάδα *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα* στο χώρο της επιχείρησης, η Κ.Δ. κατάλαβε ότι ο σύγχρονος καπιταλισμός έχει την τάση ν' αποκλείει τους ανθρώπους από κάθε δραστηριότητα και την ίδια στιγμή να τους εντάσσει σε μια ψευδοσυμμετοχή. Αλλά, όπως και η ομάδα *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα*, αναγάγει σε καθοριστικό κριτήριο την αντίθεση μεταξύ ενεργητικότητας και παθητικότητας. Η επαναστατική πρακτική συνίσταται στη διάλυση της *κίδιας της αρχής του θεάματος: τη μη επέμβαση*.⁹ Στο τέλος της διαδικασίας, τα *εργατικά συμβούλια* θα είναι το μέσο για να είναι κανείς ενεργός, για την κατάργηση του διαχωρισμού. Το κεφάλαιο συνεχίζει να υπάρχει με τον αποκλεισμό των ανθρώπων, με την παθητικότητά τους. Ό,τι κινείται προς την κατεύθυνση της άρνησης της παθητικότητας είναι επαναστατικό. Άρα ο επαναστάτης ορίζεται από ένα «*νέο στυλ ζωής*» που θα είναι «*παραδειγματικό*».¹⁰

Το πεδίο εκτός εργασίας βασίζεται σε δεσμούς που είναι πιο απρόβλεπτοι (βλέπε την *περιπλάνηση*) και πιο υποκειμενικοί απ' τη μισθωτή εργασία, η οποία ανήκει περισσότερο στο αναγκαίο και το αντικειμενικό. Στην παραδοσιακή οικονομία, η Κ.Δ. αντιτάσσει «*μία οικονομία της επιθυμίας*»¹¹ στην αναγκαιότητα αντιτάσσει την ελευθερία: στο μόχθο, την ευχαρίστηση: στην εργασία, την αυτοματοποίηση που θα την καταστήσει περιττή: στη θυσία, τη χαρά. Η Κ.Δ. *αντιστρέφει* τις αντιθέσεις, που πρέπει όμως να ξεπεραστούν. Ο κομμουνισμός δεν απελευθερώνει απ' την αναγκαιότητα της εργασίας, καταργεί την ίδια την «εργασία» (σαν διαχωρισμένη και αλλοτριωτική δραστηριότητα). Η Κ.Δ. ταυτίζει την επανάσταση με την *απελευθέρωση* από τους καταναγκασμούς, βασισμένη στην επιθυμία και πάνω απ' όλα στην επιθυμία για άλλους ανθρώπους, στην ανάγκη για σχέσεις. Συνδέει την «κατάσταση» με την «εργασία» με άσχημο τρόπο, πράγμα που περιορίζει την έννοια της κατάστασης. Σκέφτεται την κοινωνία και την ανατροπή της από την πλευρά των μη μισθωτών κοινωνικών στρωμάτων. Γι' αυτό αποδίδει στο παραγωγικό προλεταριάτο αυτά που είχε πει για όσους είναι εκτός μισθωτής εργασίας (συμμορίες του δρόμου, οι μαύροι των γκέτο). Επειδή αγνοούσε το κέντρο βάρους του κινήματος, η Κ.Δ. στράφηκε προς τη συμβουλιακή ιδεολογία: τα συμβούλια επιτρέπουν μια «*άμεση και ζωντανή επικοινωνία*».¹² Η επανάσταση παρουσιάστηκε σαν επέκταση της κατασκευής δι-υποκειμενικών καταστάσεων στο σύνολο της κοινωνίας.

Η κριτική της Κ.Δ. περνά μέσα απ' την αναγνώριση της «*πρωτοποριακής καλλιτεχνικής*» της πλευράς. Η προέλευσή της κοινωνιολογικά έδινε λαβή για υβριστικές και γελοίες ερμηνείες του στυλ «*ήταν μικροαστοί*». Το ζήτημα σαφώς βρίσκεται αλλού. Στην περίπτωση της Κ.Δ., παρήγαγαν θεωρία από την ίδια τους την κοινωνική εμπειρία. Η καλλιτεχνική καταγωγή της Κ.Δ. δεν αποτελεί στίγμα από μόνη της: όμως αφήνει τα σημάδια της στη θεωρία και την εξέλιξή της όταν η ομάδα εξετάζει τον κόσμο απ' την σκοπιά του συγκεκριμένου κοινωνικού στρώματος που ανήκει. Το πέρασμα σε μια επαναστατική θεωρία και δράση με γενικότερη αναφορά (οι οποίες δεν έχουν πια σα μόνο στόχο την τέχνη, την πολεοδομία κτλ) αντιστοιχεί σε μια συγκεκριμένη λογική απ' την πλευρά της Κ.Δ. Η Κ.Δ. λέει ότι κάθε νέο τεύχος του περιοδικού της μπορεί και πρέπει να επιτρέπει σε κάποιον να ξαναδιαβάσει όλα τα προηγούμενα μ' έναν καινούργιο τρόπο. Αυτό είναι πράγματι το χαρακτηριστικό μιας θεωρίας που γίνεται όλο και πιο πλούσια, που εμπλουτίζεται, και είναι το αντίθετο του *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα*. Το ζήτημα δεν είναι απ' τη μια μεριά η γενική άποψη της Κ.Δ. κι απ' την άλλη η περισσότερο ή λιγότερο κριτική σχέση με την τέχνη. Η κριτική του *διαχωρισμού* ήταν η κατευθυντήριά της γραμμή. Στην τέχνη, καθώς και στα συμβούλια, στην αυτοδιαχείριση, στην εργατική δημοκρατία και στην οργάνωση¹³ η Κ.Δ. ήθελε να καταργήσει το διαχωρισμό, να δημιουργήσει μια πραγματική κοινότητα. Ενώ η Κ.Δ. αρνείτο να «*εκφοράζει αμφιβολίες*» με το στυλ του Καρντάν, κατέληξε να υιοθετεί την προβληματική της «*συμμετοχής*» με το στυλ του Σωλιέ.¹⁴

Η Κ.Δ. και η ομάδα Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα

⁸ Το σενάριο της ταινίας υπάρχει στο *Ενάντια στον Κινηματογράφο* (ελλ. έκδ. Ακμων).

⁹ Κ.Δ., τ. 1, *IS, Το Ξεπέραςμα της Τέχνης*, σελ. 58 (εκδόσεις Ύψιλον).

¹⁰ Κ.Δ., τ. 7, *IS, Το Ξεπέραςμα της Τέχνης*, σελ. 233.

¹¹ Κ.Δ., τ. 7, *IS, Το Ξεπέραςμα της Τέχνης*, σελ. 234.

¹² *Η Κοινωνία του Θεάματος*, θέση 116 (ελλ. έκδ. Ελεύθερος Τύπος).

¹³ Βλ. το κείμενο «Ελάχιστος ορισμός των επαναστατικών οργανώσεων». *IS, Το Ξεπέραςμα της Τέχνης*, σελ. 376.

¹⁴ (σ.τ.μ.) «Σωλιέ» ήταν το πρώτο ψευδώνυμο που χρησιμοποίησε ο Καστοριάδης στην ομάδα *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα* για αρκετά χρόνια. Όταν άρχισε ν' αμφισβητεί το μαρξισμό το άλλαξε σε «Καρντάν».

Για να πετύχει τη «διαφάνεια των δι-υποκειμενικών σχέσεων», η Κ.Δ. κατέληξε στη συμβουλιική ιδεολογία που υποστήριζε η ομάδα *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα*. Το συμβούλιο είναι το μέσο για την εκ νέου ανακάλυψη της ενότητας. Ο Ντεμπόρ ήρθε σ' επαφή με την ομάδα *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα* μέσω του Canjuers και ήταν μέλος της για αρκετούς μήνες, πράγμα που δεν αναφέρθηκε ποτέ στο περιοδικό της Κ.Δ. Αντιθέτως, στο *Αληθινό Σχίσμα στη Διεθνή*, μιλώντας με αφορμή τον Καγιάτι αναφέρεται ότι αποκλείεται η περίπτωση «μιας διπλής ένταξης (και στην Κ.Δ. και σ' άλλη ομάδα), που θα προσέγγιζε αμέσως τη χειραγώγηση».¹⁵ Όπως και να έχει όμως, ο Ντεμπόρ συμμετείχε στις δραστηριότητες αυτής της ομάδας, το διάστημα που ήταν μέλος, με σημαντικότερο το ότι ήταν ένας απ' αυτούς που στάλθηκαν στο Βέλγιο στη μεγάλη απεργία του 1960. Στο τέλος μιας διεθνούς συνάντησης που οργάνωσε η ομάδα *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα*, που ήταν παραπλανητική και συγχρόνως αποκαλυπτική της έλλειψης προοπτικής και που ολοκληρώθηκε με μια επηρμένη ομιλία του Σωλιέ πάνω στα καθήκοντα της ομάδας, ο Ντεμπόρ ανακοίνωσε την παραίτησή του. Κατά ειρωνικό τρόπο, δήλωσε ότι συμφωνούσε μεν με τις μεγάλες προοπτικές που περιέγραψε ο Σωλιέ, αλλά δεν ένιωθε αντάξιος ενός τέτοιου κολοσσίου καθήκοντος.

Η Κ.Δ. στο τεύχος 6 (του 1961) υιοθέτησε την ιδέα των συμβουλίων, αν όχι της συμβουλιικής ιδεολογίας: εν πάση περιπτώσει υιοθέτησε την άποψη περί της διαίρεσης ανάμεσα σε «διευθύνοντες» και «εκτελεστές». Το εγχείρημα που ξεκίνησε η Κ.Δ στο 6ο τεύχος, και που περιείχε μεταξύ άλλων «τη χωρίς αυταπάτες μελέτη του κλασσικού εργατικού κινήματος» και του Μαρξ, δε θα πραγματοποιηθεί. Η Κ.Δ. αγνοούσε την πραγματικότητα της κομμουνιστικής αριστεράς, ιδιαίτερα τον Μπορντίγκα. Το πιο ριζοσπαστικό κομμάτι του επαναστατικού κινήματος θα παρέμενε πάντα μία βελτιωμένη εκδοχή της ομάδας *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα*. Είδε τη θεωρία μέσα απ' αυτό το φίλτρο.

Στις *Βασικές Κοινοτοπίες* ο Βανεγκέμ παρακάμπτει ελαφρά τη καρδιά το Μαρξ και ξαναγράφει την ιστορία υπό το πρίσμα του *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα* προσθέτοντας την κριτική του εμπορεύματος. Η Κ.Δ. έκανε κριτική στο *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα* αλλά μόνο ως ένα βαθμό: για την Κ.Δ., αυτή η ομάδα περιόρισε το σοσιαλισμό στην εργατική αυτοδιαχείριση, ενώ στην πραγματικότητα σημαίνει αυτοδιαχείριση των πάντων. Ο Σωλιέ περιορίστηκε στο εργοστάσιο, ενώ ο Ντεμπόρ ήθελε να αυτοδιαχειριστεί τη ζωή. Η διαδικασία που ακολουθεί ο Βανεγκέμ μοιάζει μ' αυτή του Καρντάν. Αναζητάει ένα σημείο (μια ένδειξη): όχι μόνο στην επαίσχυντη εκμετάλλευση των εργατών στο εργοστάσιο, αλλά στην αθλιότητα των κοινωνικών σχέσεων, εκεί βρίσκεται η επαναστατική σπίθα:

«Η άψυχη ιδιότητα του θεάματος και της καθημερινής ζωής είναι το μοναδικό σημάδι».

Στο *Αληθινό Σχίσμα* επίσης γίνεται αναφορά στις ενδείξεις μιας αφόρητης πραγματικότητας. Ο Βανεγκέμ είναι ενάντια στο χυδαίο μαρξισμό αλλά δεν ενσωμάτωσε το μαρξισμό στην κριτική του. Δεν αφομοίωσε ό,τι ήταν επαναστατικό στο Μαρξ και εξαλείφθηκε απ' το μαρξισμό του κατεστημένου. Στο τεύχος 9 (του 1963) η Κ.Δ. ακόμα αναγνώριζε ότι ο Καρντάν «προπορευόταν».

Οι *Βασικές Κοινοτοπίες*, όπως και η *Κοινωνία του Θεάματος*, τοποθετούνται στο επίπεδο της ιδεολογίας και των αντιφάσεων της. Ο Βανεγκέμ δείχνει πως η θρησκεία έχει μετατραπεί σε θέαμα, πράγμα που αναγκάζει την επαναστατική θεωρία να κάνει κριτική του θεάματος όπως κάποτε έπρεπε να ξεκινήσει από μια κριτική της θρησκείας και της φιλοσοφίας. Αλλά μ' αυτόν τον τρόπο κατακτιέται μόνο η (προ)υπόθεση της επαναστατικής θεωρίας: το βασικό έργο παραμένει ανολοκλήρωτο. Η Κ.Δ. αρχικά περίμενε πολλά απ' τον Λεφέβρ¹⁶ και τον Καρντάν, αλλά μετά τους απέρριψε κατηγορηματικά. Όμως αυτό που παρέμενε κοινό στην Κ.Δ. και σε αυτούς ήταν η έλλειψη μιας θεωρίας του καπιταλισμού και της κοινωνίας. Κοντά στο 1960 ανοίχτηκε σε νέους ορίζοντες, όμως δεν έκανε το αποφασιστικό βήμα. Η Κ.Δ. επιχείρησε να κατανοήσει την έννοια της αξίας (βλ. το κείμενο του Γιορν για την πολιτική οικονομία και την αξία χρήσης) αλλά δεν την αναγνώρισε ως αυτό που είναι. Η θεωρία της στερείτο κεντρικότητας και οικουμενικότητας. Αυτό την έκανε να υπερεκτιμήσει πολύ διαφορετικά κοινωνικά κινήματα χωρίς να βλέπει την καρδιά του προβλήματος.

Για παράδειγμα, το κείμενο για το Watts¹⁷ είναι ένα αναμφισβήτητο έξοχο ρηξικέλευθο θεωρητικό έργο. Υιοθετώντας με τον τρόπο της ό,τι θα μπορούσαν να είχαν πει μεταξύ τους σχετικά με την ανταλλαγή ο Μαυς και ο Μπατάιγ, η Κ.Δ. έθεσε το ζήτημα της μεταβολής αυτής καθ' αυτής της ουσίας της καπιταλιστικής κοινωνίας. Μάλιστα το άρθρο κλείνει με την υιοθέτηση της ρήσης του Μαρξ για τη σχέση του Ανθρώπου με την αληθινή κοινωνική φύση του, κάτι που είχε αρχίσει να κάνει και ο Καμάτ στο ΔΚΚ¹⁸ την ίδια εποχή.¹⁹ Αλλά καθώς η Κ.Δ. παρέμενε στο επίπεδο του εμπορεύματος, ήταν ανίκανη να διακρίνει τα διάφορα επίπεδα της κοινωνίας και να προσδιορίσει τι είναι η επανάσταση. Όταν γράφει ότι

¹⁵ Το *Αληθινό Σχίσμα στη Διεθνή*, σελ. 67 (ελλ. έκδ. Ελεύθερος Τύπος).

¹⁶ Ανρί Λεφέβρ: κάποτε υπήρξε ο πιο εκλεπτυσμένος απολογητής του γαλλικού ΚΚ από φιλοσοφική σκοπιά (βλ. το βιβλίο του *Διαλεκτικός Υλισμός*). Ο Λεφέβρ εγκατέλειψε το κόμμα και στα τέλη του '50 με αρχές '60 άρχισε να διαμορφώνει μια «κριτική θεωρία της καθημερινής ζωής». Το έργο του επηρέασε την Κ.Δ. αν και η σκοπιά του παρέμενε πάντα κυρίως ακαδημαϊκή και κοινωνιολογική. Η Κ.Δ. τον κατήγγειλε όταν δημοσίευσε ένα κείμενο για την Παρισινή Κομμούνια που σε μεγάλο βαθμό βασιζόταν σε ιδέες που έκλεψε από τις «Θέσεις» της Κ.Δ. πάνω στο ίδιο θέμα (σημ. του αμερικάνου μεταφραστή).

¹⁷ Βλ. στο τεύχος 10 (του 1966) το άρθρο με τον τίτλο, Η παρακμή και η πτώση της θεαματικής-εμπορευματοποιημένης κοινωνίας. *IS, Το Ξεπέρασμα της Τέχνης*, σελ. 327.

¹⁸ Διεθνιστικό Κομμουνιστικό Κόμμα (ιδρύθηκε το 1943).

¹⁹ Βλ. το τ. 1 του *Invariance*.

«μια εξέγερση ενάντια στο θέαμα τοποθετείται στο επίπεδο της ολότητας»²⁰, αποδεικνύει ότι μετατρέπει το θέαμα σε ολότητα. Με τον ίδιο τρόπο οι «αυτοδιαχειριστικές» της αυταπάτες την έκαναν να παραποιήσει τα γεγονότα σχετικά με την Αλγερία μετά το πραξικόπημα του Μπουμεντιέν:

*«Το μοναδικό πρόγραμμα των αλγερινών σοσιαλιστών είναι η υπεράσπιση του αυτοδιαχειριζόμενου τομέα, όχι μόνο όπως είναι, αλλά όπως θα έπρεπε να είναι».*²¹

Μ' άλλα λόγια, χωρίς επανάσταση, δηλαδή χωρίς την καταστροφή του κράτους και καιρίων αλλαγών στην κοινωνία, η Κ.Δ. πίστευε ότι θα μπορούσε να υπάρξει εργατική αυτοδιεύθυνση, και ότι οι επαναστάτες θά 'πρεπε να δουλέψουν για την επέκτασή της.

Θετική ουτοπία

Η Κ.Δ. επανέφερε στο εσωτερικό της επαναστατικής δραστηριότητας όλη τη συζήτηση γύρω από τις συνέπειες της καπιταλιστικής ανάπτυξης μετά το 1914, μια συζήτηση την οποία είχε ξεκινήσει η κομμουνιστική αριστερά και κάλυπτε μια σειρά θεμάτων όπως ο ρεφορμισμός, τα έθνη, οι πόλεμοι, η εξέλιξη του κράτους, κτλ. Η Κ.Δ. είχε διασχίσει το μονοπάτι πάνω στο οποίο βάδισε η κομμουνιστική αριστερά.

Η Κ.Δ. αντιλαμβανόταν το κομμουνιστικό κίνημα και την επανάσταση σαν την παραγωγή από τους προλετάριους νέων σχέσεων μεταξύ τους και με τα «πράγματα». Ανακάλυψε εκ νέου τη μαρξική ιδέα του κομμουνισμού ως το κίνημα μέσα στο οποίο οι άνθρωποι δημιουργούν οι ίδιοι τις σχέσεις τους. Αν εξαιρέσουμε τον Μπορντίγκα, η Κ.Δ. πρώτη επανασυνδέθηκε με την ουτοπική παράδοση. Αυτό ήταν ταυτόχρονα η δύναμη και η αμφισημία της.

Αρχικά η Κ.Δ. ήταν μια εξέγερση που επιδίωκε να επανακτήσει τα πολιτισμικά μέσα που τα μονοπωλούσαν το χρήμα και η εξουσία. Πριν απ' αυτήν οι πιο διαυγείς καλλιτέχνες θέλησαν να καταργήσουν το διαχωρισμό ανάμεσα στην τέχνη και τη ζωή· η Κ.Δ. ήταν πιο απαιτητική: επιθυμούσε την κατάργηση της διάστασης ανάμεσα στη ζωή και την επανάσταση. Ο «πειραματισμός» υπήρξε για το σουρρεαλισμό ένας απαιτητός τρόπος για να βγάλει την τέχνη απ' την απομόνωσή της απ' την πραγματικότητα: η Κ.Δ. τον εφάρμοσε για να δημιουργήσει μια θετική ουτοπία. Η αμφισημία προέρχεται απ' το γεγονός ότι η Κ.Δ. δεν ήξερε ακριβώς αν ήταν ζήτημα μιας διαφορετικής ζωής από δω και πέρα ή απλά μιας πορείας προς αυτήν την κατεύθυνση.

*«Ξέρουμε πολύ καλά πως η κουλτούρα που πολεμάμε θα εξαλειφθεί πραγματικά μόνο αν μαζί της γκρεμιστεί η ολότητα του οικονομικοκοινωνικού σχηματισμού που την στηρίζει. Αλλά χωρίς άλλη αναβολή, στόχος της καταστασιακής Διεθνούς είναι να πολεμήσει αυτήν την κουλτούρα καταμέτωπο και σ' όλο της το πλάτος μέχρι να επιβάλλει έναν αυτόνομο καταστασιακό έλεγχο κι εξοπλισμό σ' εκείνους που κρατούν στα χέρια τους τις υπάρχουσες πολιτιστικές εξουσίες. Με λίγα λόγια στόχος μας είναι να δημιουργήσουμε μια κατάσταση δυαδικής εξουσίας μέσα στην κουλτούρα... Το κέντρο μιας τέτοιας ανάπτυξης εντός της κουλτούρας θα πρέπει πρώτα απ' όλα να είναι η UNESCO αφού πρώτα η Κ.Δ. την καταλάβει: ένα νέο είδος λαϊκού πανεπιστημίου απαλλαγμένο απ' την παλιά κουλτούρα: τέλος, η κατασκευή ουτοπικών κέντρων που σε σχέση με συγκεκριμένες σημερινές εξελίξεις στο κοινωνικό πεδίο του ελεύθερου χρόνου, θα πρέπει ν' απελευθερωθούν πλήρως απ' την κυρίαρχη καθημερινή ζωή και να λειτουργούν σα προγεφυρώματα για μια νέα εισβολή στην καθημερινή ζωή».*²²

Η ιδέα μιας σταδιακής απελευθέρωσης συνδέεται μ' αυτή της αυτοδιαχείρισης που σιγά-σιγά επεκτείνεται παντού: δεν αντιλαμβάνεται την κοινωνία ως ολότητα. Επίσης θεωρεί προνομακική την «κουλτούρα», το «κέντρο του νοήματος μιας κοινωνίας χωρίς νόημα».²³

Αυτή η υπερεκτίμηση του ρόλου της κουλτούρας αργότερα θα πέρναγε στην εργατική αυτονομία: η «εξουσία των συμβουλίων» όφειλε να επεκτείνεται μέχρι την κατάληψη όλης της κοινωνίας. Αυτά τα δύο στοιχεία έχουν βαθιές ρίζες στην καταγωγή της Κ.Δ. Το πρόβλημα λοιπόν δεν ήταν ότι η Κ.Δ. παρέμεινε πολύ «καλλιτεχνική» με την μποέμικη έννοια, στερούμενη «αυστηρότητας» (λες και οι «μαρξιστές» ήταν αυστηροί) αλλά ότι εφάρμοσε την ίδια μέθοδο προσέγγισης παντού.

Τα εγχειρήματα για μια «άλλη ζωή» ήταν άφθονα στην Κ.Δ. Το τεύχος 6 της Κ.Δ. (του 1961) αναφερόταν σε μια πειραματική πόλη. Στο συνέδριο του Γκέτεμποργκ, ο Βανεγκέμ έκανε λόγο για «κατασκευή καταστασιακών βάσεων, που θα προετοιμάζουν το έδαφος της ενιαίας πολεοδομίας και της απελευθερωμένης ζωής».²⁴ Η εισήγηση (σύμφωνα με τα πρακτικά) «δε συναντά αντιρρήσεις».²⁵

²⁰ IS, *Το Ξεπέρασμα της Τέχνης*, σελ. 339.

²¹ Κ.Δ., τ. 9, του 1964.

²² Κ.Δ., τ. 5 (του 1960). IS, *Το Ξεπέρασμα της Τέχνης*, σελ. 164.

²³ ό.π., σελ. 163.

²⁴ ό.π., σελ. 251.

²⁵ ό.π., σελ. 252.

Για την Κ.Δ. φτιάχνει κανείς μια οργάνωση: όμως οι επαναστατικές ομάδες «μπορούν να θεωρούνται **διαρκής πρωτοπορία** μόνον αν δώσουν το παράδειγμα ενός καινούργιου στυλ ζωής».²⁶ Η υπερεκτίμηση της οργάνωσης και του καθήκοντος μιας διαφορετικής ζωής τώρα οδήγησαν προφανώς σε μια αυτο-υπερεκτίμηση της Κ.Δ. Ο Τρόcki δήλωσε στο τεύχος 8:

«Επιδιώκουμε μια κατάσταση όπου η ζωή θα ανανεώνεται συνεχώς απ' την τέχνη, μια κατάσταση κατασκευασμένη απ' τη φαντασία... Έχουμε ήδη κάνει αρκετά προπαρασκευαστικά πειράματα: είμαστε έτοιμοι για δράση».

Έχει σημασία το γεγονός ότι η κριτική που έγινε σ' αυτό το κείμενο στο επόμενο τεύχος δεν έθιξε αυτή την πλευρά. Ο Τρόcki θα έκανε πράξη αυτό το πρόγραμμα με τον τρόπο του στο «Σχέδιο Σίγμα»: η Κ.Δ. δεν το αποκήρυξε, αλλά μόνο δήλωσε ότι ο Τρόcki δεν εφάρμοζε το σχέδιο αυτό με την ιδιότητα του μέλους της Κ.Δ. (τ.9).

Η αμφισβησία κορυφώθηκε με το Βανεγκέμ που μάλιστα έγραψε «Μια πραγματεία σαβουάρ-βιβρ προς χρήση των νέων γενεών»²⁷ στον τωρινό κόσμο, τονίζοντας ποιες θα μπορούσαν να είναι οι κοινωνικές σχέσεις. Πρόκειται για ένα εγχειρίδιο για την καταστροφή της λογικής της αγοράς και της μισθωτής εργασίας οπουδήποτε αυτό μπορεί να γίνει ατιμώρητα. Το *Αληθινό Σχίσμα* εκφράστηκε σκληρά για το Βανεγκέμ και το βιβλίο του. Σωστά ο Ντεμπόρ και ο Σαγκουίνετι μίλησαν για «εξορκισμό»:

«Μίλησε για να μην είναι».²⁸

Σίγουρα. Όμως η κριτική είναι καθυστερημένη. Το βιβλίο του Βανεγκέμ ήταν δύσκολο να παραχθεί γιατί δεν μπορεί να βιωθεί, υπό την απειλή του να ξεπέσει απ' τη μια σ' έναν περιθωριακό ποσιμπλισμό²⁹ και από την άλλη σε μια προσταγή που είναι απραγματοποίητη και άρα ηθική. Είτε κανείς στριμώχνεται στις χαραμάδες της αστικής κοινωνίας ή ασταμάτητα της αντιπαράθετει μια διαφορετική ζωή που είναι ανίσχυρη γιατί μόνο η επανάσταση μπορεί να την κάνει πραγματικότητα. Η Κ.Δ. έβαλε το χειρότερό της εαυτό μέσα στο χειρότερό της κείμενο. Ο Βανεγκέμ ήταν η πιο αδύναμη πλευρά της Κ.Δ., αυτή που αποκαλύπτει όλες της τις αδυναμίες. Η θετική ουτοπία είναι επαναστατική σαν απαίτηση, σαν ένταση, γιατί δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί εντός αυτής της κοινωνίας· γίνεται γελοία όταν κανείς προσπαθεί να τη βιώσει σήμερα. Αντί να επιτίθεται ατομικά στο Βανεγκέμ, το *Αληθινό Σχίσμα* θα μπορούσε να είχε κάνει έναν απολογισμό της πρακτικής που δημιούργησε έναν Βανεγκέμ, όμως κάτι τέτοιο δεν έγινε (βλέπε παρακάτω).

Ο ρεφορμισμός της *καθημερινότητας* μεταφέρθηκε κατόπιν στο επίπεδο της *εργασίας*: να φτάνεις αργοπορημένη στη δουλειά, έγραφε ο Ratgeb³⁰, είναι η αρχή της κριτικής της μισθωτής εργασίας. Δεν επιδιώκουμε να ειρωνευτούμε τον Βανεγκέμ, το δυστυχή θεωρητικό μιας τέχνης της ζωής, της «ριζοσπαστικότητας». Το *μπρίο* του καταφέρνει απλά και μόνο να γεμίσει την *Πραγματεία* με μια κούφια εκζήτηση που προκαλεί το μειδίαμα. Το *Αληθινό Σχίσμα* χλευάζει κακόβουλα τη συμπεριφορά του Βανεγκέμ το Μάη του '68, όταν έφυγε για τις προγραμματισμένες του διακοπές αν και τα «γεγονότα» είχαν αρχίσει (επέστρεψε γρήγορα). Αυτή η προσωπική αντίφαση αντανακλούσε τη θεωρητική και πρακτική αντίφαση που χαρακτήριζε την Κ.Δ. απ' τις απαρχές της. Όπως κάθε ηθική, η θέση του Βανεγκέμ ήταν ανίσχυρη και αναγκαστικά συνετρίβη όταν ήρθε σ' επαφή με την πραγματικότητα. *Καταγγέλλοντας* τη συμπεριφορά του η Κ.Δ. επιδόθηκε και αυτή σε μια ηθικολογική πρακτική: κατέκρινε πράξεις χωρίς να εξετάζει τα αίτιά τους. Αυτή η αποκάλυψη του παρελθόντος του Βανεγκέμ, είτε ενοχλεί ή διασκεδάει τους ριζοσπάστες, έχει και κάτι το δυσάρεστο. Αν η ασυνέπεια του Βανεγκέμ του 1968 είχε σημασία, τότε η Κ.Δ. έπρεπε να είχε βγάλει συμπεράσματα απ' αυτήν, όπως δεν έχασε την ευκαιρία να κάνει σ' ένα σωρό άλλες περιπτώσεις, και δε θα έπρεπε να περιμένει 4 χρόνια για να τη σχολιάσει. Αν η παράλειψη του Βανεγκέμ δεν είχε σημασία, τότε δεν υπήρχε λόγος να συζητιέται, ακόμα και αφού έφυγε από την Κ.Δ. Στην πραγματικότητα η Κ.Δ., για να χρησιμοποιήσουμε την ίδια της την έκφραση, *εξόρκισε* την αδυναμία της ηθικής της καταγγέλλοντας τα άτομα που απέτυχαν να σταθούν στο ύψος αυτής της ηθικής, και έτσι έσωσε με μιας και την ηθική και αυτήν την ίδια ως Κ.Δ. Ο Βανεγκέμ έγινε ο αποδιοπομπαίος τράγος ενός ανέφικτου ουτοπισμού.

Υλισμός και ιδεαλισμός στην ΚΔ

²⁶ ό.π., σελ. 233.

²⁷ *Η επανάσταση της καθημερινής ζωής*, ελλ. έκδοση Άκμων.

²⁸ *Το Αληθινό Σχίσμα στη Διεθνή*, σελ. 115.

²⁹ (σ.τ.μ.) Ποσιμπλισμός: ο όρος προέρχεται απ' τη Γαλλία του τέλους του δέκατου ένατου αιώνα. Όταν στις εκλογές του Οκτωβρίου του 1881 η Μαρξιστική Ομοσπονδία του Κόμματος των Σοσιαλιστών Εργατών Γαλλίας συνετρίβη, μια ομάδα εντός της άρχισε να υποστηρίζει μια πιο πραγματιστική, ρεφορμιστική πολιτική για την Ομοσπονδία. Η εγκατάλειψη της τακτικής του «όλα αμέσως» και η υιοθέτηση σταδίων για την ικανοποίηση των άμεσων αιτημάτων, αυτών που είναι εφικτό (possible) να πραγματοποιηθούν θα γεννούσε τη λέξη *ποσιμπλισμό* (και *ποσιμπλιστές*). Αντίστοιχα, θα βάφτιζε *ιμποσιμπλιστές* όσους συνέχιζαν να θεωρούν τον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό ως αλληλοαποκλειόμενα συστήματα και να παραμένουν υπέρμαχοι του επαναστατικού «μαξιμαλιστικού προγράμματος».

³⁰ (σ.τ.μ.) «Ratgeb»: ψευδώνυμο που χρησιμοποίησε ο Βανεγκέμ στο βιβλίο του *Από την άγρια απεργία στη γενικευμένη αυτοδιεύθυνση* (ελλ. έκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη). Ο Ratgeb υπήρξε ένας διάσημος ζωγράφος του δέκατου έκτου αιώνα ο οποίος τάχθηκε στο πλευρό των χωρικών του Μύντσερ, αλλά σε αντίθεση με τον Ντύρερ, διαμελίστηκε μετά την ήττα των χωρικών επειδή η καταγωγή του ήταν ταπεινή.

Εναντία στη μιλιτάντικη³¹ ηθικολογία, η Κ.Δ. εκθείαζε μια άλλη ηθική: αυτή της αυτονομίας των ατόμων τόσο μέσα στην κοινωνική ομάδα όσο και την επαναστατική ομάδα. Όμως, μόνο μια δραστηριότητα εντός ενός κοινωνικού κινήματος επιτρέπει την αυτονομία μέσω μιας αποτελεσματικής πρακτικής. Διαφορετικά η απαίτηση για αυτονομία καταλήγει να δημιουργεί μια ελίτ εκείνων που ξέρουν πως να γίνουν αυτόνομοι. Όποιος μιλά για ελιτισμό μιλά και για οπαδούς. Η Κ.Δ. επέδειξε μεγάλο οργανωτικό ιδεαλισμό, όπως έκανε και ο Μπορντίγκα (που θεωρούσε τον επαναστάτη ως «αποτοξινωμένο»), αν και η Κ.Δ. το χειρίστηκε διαφορετικά. Κατέφυγε σε μια άμεση πρακτική ηθική, που φανερώνει την αντίφασή της. Κάθε ηθική βάζει πάνω από τις δεδομένες κοινωνικές σχέσεις την υποχρέωση να συμπεριφέρεται κανείς μ' έναν τρόπο που πάει κόντρα σ' αυτές τις σχέσεις. Στην προκειμένη περίπτωση, η ηθική της Κ.Δ. απαιτούσε σεβασμό στον αυθορμητισμό.

Ο ιδεαλισμός της Κ.Δ. περιορίζεται στην αντίληψη της κοινωνίας ως δι-υποκειμενικότητας, ως αλληλεπίδρασης των ανθρώπινων σχέσεων στο πεδίο του άμεσου, παραβλέποντας την ολότητα: όμως η κοινωνία είναι επίσης και η παραγωγή των ίδιων της των υλικών συνθηκών, και οι άμεσες σχέσεις αποκρυσταλλώνονται σε θεσμούς, με το κράτος επικεφαλής. Η «δημιουργία συγκεκριμένων καταστάσεων» είναι μόνο μια πλευρά του επαναστατικού κινήματος. Θεωρητικοποιώντας την, η Κ.Δ. πράγματι εκκινά από τις πραγματικές συνθήκες της ύπαρξης, αλλά τις υποβιβάζει σε δι-υποκειμενικές σχέσεις. Αυτή είναι η σκοπιά του υποκειμένου που προσπαθεί να ανακαλύψει εκ νέου τον εαυτό του, και όχι μια σκοπιά που συμπεριλαμβάνει και το υποκείμενο και το αντικείμενο. Είναι το «υποκείμενο», απογυμνωμένο από την «αναπαράστασή» του. Η συστηματοποίηση αυτής της αντίθεσης στην *Κοινωνία του Θεάματος* επαναλαμβάνει την ιδεαλιστική αντίθεση, που χαρακτηρίζεται από το ότι ξεχνά τις *αντικειμενικοποιήσεις* του Ανθρώπου (εργασία, οικειοποίηση του κόσμου, ένωση του Ανθρώπου και της φύσης). Η αντίθεση υποκειμένου-αντικείμενου είναι η κατευθυντήρια γραμμή της δυτικής φιλοσοφίας, διαμορφωμένη μέσα σ' έναν κόσμο του οποίου το νόημα διαφεύγει του Ανθρώπου λίγο-λίγο. Ήδη ο Ντεκάρτ αντιπαρέβαλλε την πρόοδο των μαθηματικών στη στασιμότητα της μεταφυσικής. Ο Άνθρωπος της εμπορευματικής κοινωνίας ψάχνει για το ρόλο του.

Η Κ.Δ. δεν ενδιαφερόταν για την *παραγωγή*. Κατηγορούσε το Μαρξ ότι παραήταν οικονομιστής, αλλά η ίδια δεν έκανε κριτική της πολιτικής οικονομίας. Η κοινωνία είναι ένα *σύνολο* σχέσεων που επιβάλλονται καθώς αντικειμενικοποιούνται, δημιουργώντας υλικά ή κοινωνικά αντικείμενα (θεσμούς): η επανάσταση καταστρέφει τον καπιταλισμό με μια ανθρώπινη πράξη στο επίπεδο των αντικειμενικοποιήσεών της (σύστημα παραγωγής, τάξεις, κράτος) απ' αυτούς ακριβώς που βρίσκονται στο κέντρο αυτών των σχέσεων.

Ο Ντεμπόρ είναι για το Φρόιντ ό,τι ο Μαρξ για το Χέγκελ: θεμελιώνει μια υλιστική θεωρία των προσωπικών σχέσεων, κάτι που αποτελεί αντίφαση. Αντί να εκκινά απ' το *σύνολο* των κοινωνικών σχέσεων, η έννοια της «κατασκευής καταστάσεων» απομονώνει τη σχέση μεταξύ υποκειμένων απ' την ολότητα των σχέσεων. Με τον ίδιο τρόπο που, για τον Ντεμπόρ, το θέαμα εξηγεί τα πάντα για τον καπιταλισμό, η επανάσταση εμφανίζεται σαν η κατασκευή καταστάσεων που επεκτείνονται στο σύνολο της κοινωνίας. Η Κ.Δ. δεν κατανόησε τις *μεσολαβήσεις* στις οποίες βασίζεται η κοινωνία: και πρώτιστα ανάμεσά τους την εργασία, τη «θεμελιώδη ανάγκη» (Ουίλιαμ Μόρις) του Ανθρώπου. Σα συνέπεια, δε διέκρινε ξεκάθαρα τις μεσολαβήσεις στη βάση των οποίων μπορεί να γίνει η επανάσταση. Για να βγει απ' τη δυσκολία μεγαλοποίησε τη μεσολάβηση της *οργάνωσης*. Οι συμβουλευτικές, δημοκρατικές και αυτοδιευθυντιστικές θέσεις της εξηγούνται απ' την άγνοιά της γύρω απ' την κοινωνική δυναμική.

Η Κ.Δ. επέμενε σε οργανωτικές μορφές για να καλύψει την ανεπάρκεια του περιεχομένου που της διέφευγε. Εφαρμόζοντας την «αντιστροφή της γενικής» όπως ο Μαρξ στα πρώτα του έργα, ξαναέστησε τα πράγματα στα πόδια τους: αντέστρεψε τους όρους της ιδεολογίας για να κατανοήσει τον κόσμο όπως είναι στην πραγματικότητα. Όμως μια πραγματική κατανόηση θα ήταν κάτι παραπάνω από μια αντιστροφή: ο Μαρξ δεν αρκέστηκε ν' αναποδογυρίσει το Χέγκελ και τους νεαρούς Χεγκελιανούς.

Η Κ.Δ. αντιλήφθηκε το κεφάλαιο μόνο στη μορφή του εμπορεύματος, αγνοώντας το συνολικό κύκλο. Απ' το *Κεφάλαιο*, ο Ντεμπόρ κρατά μόνο την πρώτη πρόταση, χωρίς να την κατανοεί: το κεφάλαιο *εμφανίζεται* σα συσσώρευση εμπορευμάτων, αλλά είναι κάτι πολύ περισσότερο. Η Κ.Δ. αντιλήφθηκε την επανάσταση σαν αμφισβήτηση περισσότερο των σχέσεων διανομής (βλ. την εξέγερση του Watts) παρά των σχέσεων παραγωγής. Ήξερε τι ήταν το εμπόρευμα αλλά όχι η υπεραξία.

Η Κ.Δ. έδειξε ότι η κομμουνιστική επανάσταση δεν μπορούσε να είναι μόνο μια άμεση επίθεση εναντίον του εμπορεύματος. Αυτή της η συμβολή ήταν αποφασιστική. Αν και η Ιταλική Αριστερά είχε περιγράψει τον κομμουνισμό σαν την καταστροφή της αγοράς και είχε ήδη απορρίψει την ιδεολογία των παραγωγικών δυνάμεων³² δεν είχε καταλάβει την

³¹ Η λέξη *μιλιτάντης* (αγωνιστής) έχει άλλο νόημα στα γαλλικά και άλλο στ' αγγλικά. Η λέξη έχει την ίδια προέλευση απ' τη λέξη «στρατιωτικός». Και στις δύο γλώσσες μεταφέρει την ιδέα να παλεύεις για έναν σκοπό. Όμως στ' αγγλικά σημαίνει μαχητικός, «επιθετικά ενεργητικός» (σύμφωνα με το λεξικό Webster, του 1993). Στα γαλλικά είχε παλιά θετική έννοια (οι «μιλιτάντες» ήταν υποτίθεται αφοσιωμένοι στρατιώτες του εργατικού κινήματος), μέχρι που η Κ.Δ. τη συνέδεσε με μια αρνητική αφοσίωση αυτοθυσίας σε ένα σκοπό: έτσι χρησιμοποιούμε τον όρο εδώ.

³² Δηλ. την ιδεολογία που εξυμνεί την ανάπτυξή τους σαν αυτοσκοπό (σημ. του αμερικανού μεταφραστή).

τρομερά ανατρεπτική δύναμη συγκεκριμένων κομμουνιστικών μέτρων.³³ Σύμφωνα μάλιστα με τον Μπορντίγκα, η κομμουνιστικοποίηση ακολουθεί την κατάληψη της «πολιτικής εξουσίας». Η Κ.Δ. θεωρούσε ότι η επαναστατική διαδικασία βρίσκεται στο επίπεδο των ανθρώπινων σχέσεων. Όμως το κράτος δεν μπορεί να καταστραφεί ούτε σε καθαρά στρατιωτικό επίπεδο, ούτε αποκλειστικά με τη διάλυση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων που το στηρίζουν.

Η Κ.Δ. κατέληξε στο αντίστροφο λάθος απ' αυτό που έκανε ο Μπορντίγκα. Ο τελευταίος υποβίβασε την επανάσταση στην εφαρμογή ενός *προγράμματος*: η πρώτη την περιόρισε στην ανατροπή των *άμεσων* σχέσεων. Ούτε ο Μπορντίγκα ούτε η Κ.Δ. αντίληφθηκαν το πρόβλημα στο σύνολό του. Ο ένας συνέλαβε μια ολότητα απ' την οποία έλειπαν τα συγκεκριμένα μέτρα και οι συγκεκριμένες σχέσεις που την *απαρτίζουν*: η άλλη, μια ολότητα χωρίς ενότητα ή σκοπό, άρα ένα άθροισμα ιδιαίτερων σημείων που σιγά-σιγά επεκτείνονται. Ανίκανοι να καταλάβουν θεωρητικά τη διαδικασία στο σύνολό της, κατέφυγαν και οι δύο στην οργάνωση σα γιατρικό για να διασφαλίσουν την ενότητα της διαδικασίας —το κόμμα για τον Μπορντίγκα, τα συμβούλια για την Κ.Δ. Στην πράξη, ενώ ο Μπορντίγκα αποπροσωποποιούσε τα επαναστατικά κινήματα σε βαθμό υπερβολής, η Κ.Δ. ήταν μια επιβεβαίωση του ατόμου σε βαθμό ελιτισμού. Αν και αγνοούσε πλήρως τον Μπορντίγκα, η Κ.Δ. επιτρέπει ν' αναπνυχθεί περαιτέρω η άποψη του Μπορντίγκα για την επανάσταση μέσω μιας σύνθεσης με τη δική της.

Η ίδια η Κ.Δ. δεν μπόρεσε να πραγματοποιήσει αυτή τη σύνθεση, κάτι που προϋποθέτει μια συνολική άποψη του τι είναι κοινωνία. Εφήρμοξε το θετικό ουτοπισμό με μόνο στόχο την αποκάλυψη, και αναμφίβολα αυτό ήταν το θεωρητικό της κώλυμα.

*«Αυτό που πρέπει να συμβεί... στα κέντρα της άνισα μοιρασμένης αλλά ζωτικής εμπειρίας είναι μια απομυστικοποίηση».*³⁴

Υπήρχε μια κοινωνία «του θεάματος», μια κοινωνία «ψευδούς συνείδησης», σε αντίθεση με τον υποτίθεται κλασσικό καπιταλισμό του δέκατου ένατου αιώνα: το ζήτημα ήταν να της δοθεί μια χρονική συνείδηση του εαυτού της. Η Κ.Δ. ποτέ δε διαχωρίστηκε απ' τον ιδεαλισμό του Λούκατς, όπως δείχνει η μόνη κριτική στην Κ.Δ. που έχει εμφανιστεί μέχρι τώρα: *Supplement au no. 301 de la Nouvelle Gazette Rhenane*.³⁵ Ο Λούκατς γνώριζε (με τη βοήθεια του Χέγκελ και του Μαρξ) ότι ο καπιταλισμός είναι η απώλεια της ενότητας, ο κατακερματισμός της συνείδησης. Αλλά αντί να συμπεράνει απ' αυτό ότι οι προλετάριοι θα επανασυνθέσουν μια ενωτική άποψη του κόσμου μέσω της ανατρεπτικής τους δράσης (που θα καταλήξει στην επανάσταση), θεώρησε ότι για να γίνει αυτή η ανατροπή πρέπει *πρώτα* να επανανοποιηθεί και να ανακαλυφτεί εκ νέου η συνείδηση. Καθώς αυτό είναι αδύνατο, κατέφυγε κι αυτός στη μαγεία και θεωρητικοποίησε την ανάγκη συγκεκριμενοποίησης της συνείδησης, που πρέπει να ενσαρκωθεί σε *οργάνωση* για να γίνει δυνατή η επανάσταση. Αυτή η οργανωμένη συνείδηση είναι το «κόμμα». Αντιλαμβάνεται κανείς αμέσως ότι, η δικαιολόγηση του κόμματος είναι για τον Λούκατς δευτερεύουσα: το πρωτεύον είναι ο ιδεαλισμός της συνείδησης, η προτεραιότητα που αποδίδεται στη συνείδηση, με το κόμμα να είναι μόνο η εκδήλωσή της. Το ουσιαδές στη θεωρία του είναι ότι η συνείδηση πρέπει να ενσαρκωθεί σε οργάνωση. Η Κ.Δ. υιοθετεί άκριτα τη θεωρία του Λούκατς για τη συνείδηση αλλά αντικαθιστά το «κόμμα» με την Κ.Δ. απ' τη μια και τα Συμβούλια απ' την άλλη. Για την Κ.Δ., όπως και για τον Λούκατς, η διαφορά ανάμεσα στην «τάξη καθ' εαυτήν» και στην «τάξη δι' εαυτήν» είναι ότι η δεύτερη κατέχει ταξική συνείδηση. Ότι αυτή η συνείδηση δε θα της δοθεί από ένα κόμμα, αλλά θα ξεπηδήσει αυθόρμητα απ' την οργάνωση των εργατών σε συμβούλια, είναι εντελώς δευτερεύον. Η Κ.Δ. θεώρησε τον εαυτό της μια οργάνωση προορισμένη να αποκαλύψει την αλήθεια: έκανε την αποκάλυψη αρχή της δράσης της. Αυτό εξηγεί την υπερβολική σημασία που έδινε η Κ.Δ. το 1968 στην τάση για «πλήρη δημοκρατία». Η δημοκρατία είναι ο καταλληλότερος τόπος για να φωτιστούν οι συνειδήσεις. Όλα συνοψίζονται στον ορισμό της Κ.Δ. για τον προλετάριο ως κάποιον που *«δεν έχει κανέναν έλεγχο πάνω στη ζωή του και που το ξέρει»*.

Η τέχνη σήμερα είναι εθελούσια αλλοτρίωση: στην τέχνη, η συστηματική πρακτική της επινόησης κάνει πιο ορατή την *πλαστικότητα* της ζωής. Εγκλωβιζόμενη στην ιδέα της περι «θεάματος», η Κ.Δ. παρέμεινε δέσμια της καταγωγής της. Η *Κοινωνία του Θεάματος* είναι ήδη ένα «κλειστό» βιβλίο. Η θεωρία της φαινομενικότητας στρέφεται ενάντια στον εαυτό της. Μπορεί μάλιστα να βρει κανείς σ' αυτό την καταγωγή των προσφιλών σήμερα ιδεών για το κεφάλαιο ως *αναπαράσταση*. Το κεφάλαιο «*γίνεται εικόνα... το συμπυκνωμένο αποτέλεσμα της κοινωνικής εργασίας... γίνεται ορατό και υπάγει το σύνολο της πραγματικότητας στη φαινομενικότητα*».

Η Κ.Δ. γεννήθηκε την ίδια στιγμή που γεννήθηκαν όλες οι απόψεις σχετικά με την «επικοινωνία» και τη γλώσσα και σ' αντίδραση προς αυτές, όμως έτεινε κυρίως να θέτει το ίδιο πρόβλημα με διαφορετικούς όρους. Η Κ.Δ. διαμορφώθηκε ως κριτική της επικοινωνίας, και ποτέ δεν ξέφυγε απ' αυτή της την προέλευση: το συμβούλιο *πραγματώνει* μια «αληθινή» επικοινωνία. Εν τούτοις, αντίθετα με τον Μπαρτ και το συνάφι του, η Κ.Δ. αρνήθηκε την αυτοαναφορικότητα του σημείου. Δε θέλησε να μελετήσει τη φαινομενική πραγματικότητα (τη μελέτη των «μυθολογιών» ή του «εποικοδομήματος», του τόσο αγαπητού στον Γκράμσι) αλλά την πραγματικότητα ως φαινομενικότητα. Ο Μαρξ έγραψε το 1847:

³³ Όπως την ανατρεπτική σημασία της μαζικής άρνησης πληρωμής και της ελεύθερης διανομής αγαθών και υπηρεσιών που εφαρμόστηκαν από το ιταλικό κίνημα αυτομείωσης. Φυσικά σε μια ώριμη επαναστατική κατάσταση αυτό θα επεκτεινόταν και θα συμπεριλάμβανε την άμεση κομμουνιστικοποίηση καιρίων παραγωγικών μέσων και για την εξασφάλιση της επιβίωσης του προλεταριακού κινήματος και για την υπονόμευση των προσόδων των εναπομεινουσών καπιταλιστικών δυνάμεων (σημ. του αμερικάνου μεταφραστή).

³⁴ Κ.Δ. τ. 7.

³⁵ Εκδόθηκε το 1975 απ' τις εκδόσεις de l' Oubli στο Παρίσι.

«Ανθρώπινη δραστηριότητα=εμπόρευμα. Η εκδήλωση της ζωής, της ενεργούς ζωής, εμφανίζεται ως απλό μέσο: η φαινομενικότητα, διαχωρισμένη απ' αυτή τη δραστηριότητα, γίνεται αντιληπτή ως αυτοσκοπός».

Η ίδια η Κ.Δ. υπέκυψε στο φετιχισμό με το να καθηλωθεί σε μορφές: εμπόρευμα, υποκείμενο, οργάνωση, συνείδηση. Όμως, αντίθετα μ' αυτούς που σήμερα επαναλαμβάνουν τις ιδέες της διατηρώντας μόνο τα φανταχτερά τμήματα και τα λάθη, η Κ.Δ. δε συνήθιζε να συγχέει τη γλώσσα με την κοινωνία. Αυτό που για την Κ.Δ. ήταν μια *αντίφαση*, για το μοντερνισμό έγινε λόγος *ύπαρξης (raison d' etre)* .

Κανένas θεωρητικός απολογισμός

Τίποτα δεν είναι ευκολότερο από έναν λανθασμένο απολογισμό. Μπορεί κανείς ακόμη και να τον ξανακάνει, σαν την περίφημη αυτοκριτική, κάθε φορά που αλλάζει απόψεις. Αποκηρύσσει το παλιό σύστημα σκέψης για να μπει στο καινούργιο, αλλά δεν αλλάζει τον τρόπο ύπαρξής του. Ο «θεωρητικός απολογισμός» στην πραγματικότητα μπορεί να είναι η πιο δόλια πρακτική ενώ εμφανίζεται σαν η πιο έντιμη. Το *Αληθινό Σχίσμα* καταφέρνει να μη μιλά για την Κ.Δ. και το τέλος της, εν πάση περιπτώσει να μην έρχεται αντιμέτωπο με τις απόψεις της —με μια λέξη, μιλά γι' αυτήν μη-θεωρητικά. Καταγγέλλοντας (αναμφίβολα με ειλικρίνεια) τη θριαμβολογία και την αυταρέσκεια αναφορικά με την Κ.Δ. και μέσα στην Κ.Δ., αλλά χωρίς θεωρητική κριτική, το βιβλίο καταλήγει να παρουσιάζει την Κ.Δ. σαν ένα πρότυπο. Οι Ντεμπόρ και Σανγκουνέτι δεν μπαίνουν στα ουσιώδη παρά μόνο με τους φιλοκαταστασιακούς, οι οποίοι τους έδωσαν το ερέθισμα για να κάνουν μερικές καλές παρατηρήσεις, αλλά μόνο στο επίπεδο των υποκειμενικών σχέσεων, των *συμπεριφορών*. Η θεωρία πάντα αντικρίζεται απ' την σκοπιά των συμπεριφορών που την ενσαρκώνουν: σίγουρα είναι μια σημαντική διάσταση, αλλά όχι η αποκλειστική.

Δεν υπάρχει αυτοανάλυση της Κ.Δ. Η Κ.Δ. ήρθε το 1968 αναγγέλλει την επιστροφή της επανάστασης: τώρα η Κ.Δ. θα εξαφανιστεί για ν' αναγεννηθεί παντού. Αυτή η διαυγής μετριοφροσύνη αποκρύπτει δύο ουσιώδη σημεία: οι συγγραφείς επιχειρηματολογούν λες και η οπτική της Κ.Δ. ήταν ολόσωστη· δεν αναρωτιούνται μήπως υπήρχε σχέση ανάμεσα στη στείριότητα της Κ.Δ. μετά το 1968 (δες την αλληλογραφία της *Συζήτησης Προσανατολισμού*) και την ανεπάρκεια αυτής της οπτικής. Ακόμα και για τους φιλοκαταστασιακούς, οι Ντεμπόρ και Σανγκουνέτι δε θεμελιώνουν καμιά λογική συσχέτιση μεταξύ της Κ.Δ. και των οπαδών της. Η Κ.Δ. υπήρξε επαναστατική χάρη σε μια θεωρία βασισμένη σε συμπεριφορές (πράγμα που αργότερα θα γινόταν τροχοπέδη στην εξέλιξή της). Μετά την περίοδο της επαναστατικής δράσης, οι φιλοκαταστασιακοί δε διατήρησαν *τίποτα άλλο* εκτός απ' τη συμπεριφορά. Δεν μπορεί κανείς να κρίνει έναν ηγέτη μόνο απ' τους οπαδούς του: όμως, εν μέρει, έχει τους οπαδούς που ο ίδιος έχει προσελκύσει. Η Κ.Δ. αποδέχθηκε ακούσια το ρόλο του ηγέτη, μέσα από τις ίδιες της τις απόψεις. Δεν πρότεινε άμεσα έναν τρόπο ζωής (*σαβουάρ-βιβρ*) αλλά, *παρουσιάζοντας* τις ιδέες της σαν ένα «εγχειρίδιο τρόπου ζωής» (*σαβουάρ-βιβρ*), ώθησε τους αναγνώστες της σε μια τέχνη του ζειν. Το *Αληθινό Σχίσμα* καταγράφει την ιδεολογική χρήση που επιφυλάχθηκε στην Κ.Δ., τη μετατροπή της σε θέαμα, όπως λέει το βιβλίο, απ' τους μισούς αναγνώστες του περιοδικού της. Αυτό ήταν εν μέρει αναπόφευκτο (βλ. παρακάτω για την επαναφομοίωση), εν μέρει όμως οφειλόταν και στην ίδια της τη φύση. Κάθε ριζοσπαστική θεωρία ή κίνημα επαναφομοιώνεται λόγω των αδυναμιών του: ο Μαρξ λόγω της μελέτης της οικονομίας καθ' αυτήν και των ριζοσπαστικών-ρεφορμιστικών του τάσεων· η Γερμανική Αριστερά λόγω της συμβουλευτικής ιδεολογίας, κτλ. Οι επαναστάτες παραμένουν επαναστάτες όταν επωφελούνται απ' αυτές τις επαναφομοιώσεις, *εξαιείφοντας* τους περιορισμούς τους ώστε να προχωρούν προς μια μεγαλύτερη ολοκλήρωση. Το *Αληθινό Σχίσμα* είναι επίσης ένα σχίσμα στο μυαλό των συγγραφέων του. Κάνουν κριτική στο Βανεγκέμ λες και οι ιδέες του ήταν ξένες στην Κ.Δ. Διαβάζοντας τον Ντεμπόρ και το Σανγκουνέτι νομίζει κανείς ότι η Κ.Δ. δεν είχε καμιά ευθύνη για την «*Πραγματεία σαβουάρ-βιβρ προς χρήση των νέων γενεών*»: νομίζει κανείς ότι η αδυναμία του Βανεγκέμ ανήκει εξ ολοκλήρου σ' αυτόν. Είτε το ένα ισχύει ή το άλλο: είτε η Κ.Δ. όντως είχε υπόψη τα λάθη του —αλλά τότε γιατί δεν ανέφερε τίποτα γι' αυτά;— ή τα αγνοούσε. Η Κ.Δ. εγκαινιάζει εδώ μια πρακτική οργάνωσης (που η ομάδα *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα* θα χαρακτήριζε «γραφειοκρατική»): δε μαθαίνει κανείς για τις παρεκκλίσεις των μελών παρά μόνο μετά τη διαγραφή τους. Η οργάνωση διατηρεί την καθαρότητά της: τα λάθη των μελών της δεν την επηρεάζουν. Τα προβλήματα ξεκινούν από τις ανεπάρκειες των μελών, ποτέ από τα πάνω, και όχι από την οργάνωση. Καθώς η μεγαλομανία που τελικά επέδειξαν οι ηγέτες δεν εξηγεί τα πάντα, είναι κανείς υποχρεωμένος να δει μέσα σ' αυτή τη συμπεριφορά την ένδειξη μιας μυστικοποιημένης συνειδητοποίησης του αδιεξόδου της ομάδας, και ενός μαγικού τρόπου σωτηρίας της. Ο Ντεμπόρ ήταν η Κ.Δ. Τη διέλυσε: αυτό θα ήταν ένδειξη μιας ξεκάθαρης και έντιμης συμπεριφοράς αν δεν την είχε την ίδια στιγμή καταστήσει αθάνατη. Διέλυσε την Κ.Δ. για να την κάνει τέλεια, τόσο λίγο ανοιχτή στην κριτική όσο λίγο ήταν ο ίδιος ικανός να την κριτικάρει.

Με τον ίδιο τρόπο, η ταινία του *Η Κοινωνία του Θεάματος* είναι ένας εξαιρετικός τρόπος να καταστήσει αθάνατο το βιβλίο του. Η στασιμότητα πάει χέρι-χέρι με την απουσία απολογισμού. Ο Ντεμπόρ δε διδάχτηκε τίποτα. Το βιβλίο ήταν μια ελλιπής θεωρητικοποίηση: η ταινία την παγίωσε. Αυτή η αγκύλωση είναι ακόμα πιο χτυπητή σ' αυτά που προστέθηκαν για την επανέκδοση της ταινίας το 1976. Ο Ντεμπόρ απαντά σε μια σειρά κριτικών για την ταινία, αλλά δε λέει ούτε λέξη για διάφορα άτομα (κάποια απ' αυτά με πολύ διαφορετικές απόψεις απ' τις δικές μας) που έκριναν την ταινία αυστηρά από

επαναστατική σκοπιά. Προτιμά να επιτίθεται στο Νουβέλ Ομπζερβατέρ.³⁶ Όλο και περισσότερο το πρόβλημά του είναι να υπερασπιστεί το παρελθόν του και εξ αιτίας αυτής του της ανάγκης είναι καθηλωμένος, γιατί το μόνο που μπορεί να κάνει είναι να το επανερμηνεύει. Η Κ.Δ. δεν του ανήκει πια. Το επαναστατικό κίνημα θα την οικειοποιηθεί παρά τους καταστασιακούς.

Μια άσκηση ύφους

Αν και κατά τα άλλα σοβαρό, το βιβλίο του Σανγκουνέτι *Μια Φιλαλήθης Έκθεση*³⁷ είναι εν τούτοις ένα δείγμα της αποτυχίας του. Δε θα κρίνουμε το βιβλίο απ' το κοινό του, που το εκτίμησε σαν ένα καλό αστείο εις βάρος της αστικής τάξης. Αυτοί οι αναγνώστες ακρούνται να επαναλαμβάνουν ότι οι καπιταλιστές είναι κρετίνοι, ακόμα και αξιοκαταφρόνητοι, σε σύγκριση με τις «πραγματικές» άρχουσες τάξεις του παρελθόντος· αν θέλαμε, λένε, θα μπορούσαμε να είμαστε πολύ μεγαλύτεροι και καλύτεροι αστοί. Ο ελιτισμός και η περιφρόνηση προς τον καπιταλισμό είναι αρκετά χλευαστικές σαν αντιδράσεις, αλλά καθησυχαστικές όταν η επανάσταση δε φαίνεται πια να είναι μια απόλυτη βεβαιότητα. Αλλά η αυταρέσκεια στην καταγγελία της αστικής παρακμής απέχει πολύ απ' το να είναι ανατρεπτική. Τη μοιράζονται και εκείνοι που (όπως ο Σορέλ) περιφρονούν την αστική τάξη ενώ θέλουν να σώσουν τον καπιταλισμό. Η καλλιέργεια αυτής της συμπεριφοράς είναι άρα γελοία για όποιον έχει και τις ελάχιστες επαναστατικές βλέψεις. Ας παραδεχτούμε πάντως ότι ο Σανγκουνέτι κατάφερε να σκοράρει.

Το πρόβλημα με το οποίο δεν ασχολήθηκε σχεδόν κανείς απ' τους σχολιαστές (και ευλόγως) είναι αν θέτει μια επαναστατική προοπτική. Αν όχι, απλά κατάφερε να ρίξει ένα πυροτέχνημα μέσα στην αστική πολιτική και στο κομματικό παιχνίδι. Η απόδειξη φαίνεται στην πράξη. Η ανάλυση που κάνει των παρελθοντικών γεγονότων είναι *λανθασμένη*, το ίδιο και η επαναστατική προοπτική που προτείνει.

Πρώτα απ' όλα, δεν υπήρξε κανένας «κοινωνικός πόλεμος» στην Ιταλία το 1969, ούτε στην Πορτογαλία το 1975. Το Μάη του '68 στη Γαλλία ξεπήδησε μια τεράστια αυθόρμητη οργάνωση των εργατών: σ' ολόκληρη τη χώρα, και σε εκατοντάδες μεγάλες επιχειρήσεις, οι προλετάριοι συμμετείχαν την ίδια στιγμή στην «προλεταριακή εμπειρία», στη σύγκρουση με το κράτος και τα συνδικάτα, και κατάλαβαν στην πράξη ότι ο εργατικός ρεφορμισμός εξυπηρετεί μόνο το κεφάλαιο. Αυτή η εμπειρία δε θα σβήσει. Ήταν ένα αναπόφευκτο ρήγμα, και μάλιστα μόνιμο ακόμα και αν το τραύμα φαίνεται τώρα να έχει επούλωθεί.

Όμως η Κ.Δ. νόμιζε ότι αυτό το ρήγμα ήταν η ίδια η επανάσταση. Το 1968 πραγμάτωσε γι' αυτήν ό,τι το 1956 για την ομάδα *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα*: την πρακτική επαλήθευση της θεωρίας της. Όμως στην πραγματικότητα ήταν η επιβεβαίωση των ορίων της και η αρχή της σύγχυσης της. Το *Αληθινό Σχίσμα* δηλώνει ότι το κίνημα των καταλήψεων είχε καταστασιακές ιδέες: αυτό όμως δείχνει τα όρια των καταστασιακών ιδεών τη στιγμή που ξέρουμε ότι σχεδόν όλοι οι απεργοί άφησαν τον έλεγχο της απεργίας στα συνδικάτα —εκτός κι αν κανείς μυθοποιεί το κίνημα των καταλήψεων. Αυτή η αγνόηση του κράτους απ' την πλευρά του κινήματος δεν ήταν ξεπέραςμα του Γιακωβινισμού αλλά απόρροιά του, όπως ήταν και στην Παρισινή Κομμούνα: η μη καταστροφή του κράτους, ο απλός εκδημοκρατισμός του, συμβάδιζε το 1871 με την προσπάθεια μερικών ανθρώπων να δημιουργήσουν μια δικτατορία στα πρότυπα του 1793. Είναι αλήθεια ότι —εξετάζοντας το 1871 ή το 1968— θά 'πρεπε κανείς να αναδεικνύει τη δύναμη και όχι την αδυναμία του κομμουνιστικού κινήματος, την ύπαρξή του και όχι την απουσία του. Διαφορετικά οι επαναστάτες αναπτύσσουν μόνο έναν αφ' υψηλού πεσσιμισμό και μια αφηρημένη άρνηση του οτιδήποτε δεν είναι «η επανάσταση». Αλλά το επαναστατικό κίνημα είναι τέτοιο μόνο αν κριτικάρει τον εαυτό του, εμμένοντας σε μια παγκόσμια προοπτική, σ' ό,τι έλειπε από τα περασμένα προλεταριακά κινήματα. Δεν κεφαλαιοποιεί το παρελθόν. Το κράτος και η αντεπανάσταση είναι που χρησιμοποιούν τα όρια των περασμένων κινήματων και φτιάχνουν το πρόγραμμά τους απ' αυτά. Ο θεωρητικός κομμουνισμός ασκεί κριτική στις προηγούμενες εμπειρίες, αλλά επίσης κάνει και τη διάκριση μεταξύ προλεταριακών εφόδων όπως στη Γερμανία το 1918-21 και επιθέσεων που το κεφάλαιο έφερε αμέσως σε τέλμα όπως το 1871 και στην Ισπανία το 1936. Δεν αρκείται να περιγράψει τη θετική δράση, αλλά επίσης υποδεικνύει τις ρήξεις που έπρεπε αυτή να προκαλέσει για να κάνει την επανάσταση. Η Κ.Δ. έκανε το αντίθετο. Πολύ περισσότερο, αρχίζοντας το 1968, θεωρητικοποίησε μια επερχόμενη επανάσταση. Αλλά πάνω απ' όλα αρνήθηκε το ζήτημα του κράτους.

*«Όταν οι εργαζόμενοι μπορούν να μαζεύονται ελεύθερα και χωρίς ενδιάμεσους για να συζητήσουν τα πραγματικά τους προβλήματα, το κράτος αρχίζει να διαλύεται».*³⁸

Καθαρός αναρχισμός. Μακράν του να θέλει να καταλύσει το κράτος, όπως θα περίμενε κανείς, ο αναρχισμός χαρακτηρίζεται ακριβέστερα απ' την αδιαφορία του προς αυτό. Αντίθετα μ' εκείνον το «Μαρξισμό» που βάζει πρώτα και πάνω απ' όλα την αναγκαιότητα της «κατάληψης της εξουσίας», ο αναρχισμός στην πραγματικότητα *παραβλέπει* το ζήτημα της κρατικής εξουσίας. Η επανάσταση ξεδιπλώνεται, οι επιτροπές και οι συνελεύσεις σχηματίζονται παράλληλα με το

³⁶ (σ.τ.μ.) «Εγκυρο» αριστερό εβδομαδιαίο περιοδικό στο οποίο αρθρογραφούν προσωπικότητες από όλο το φάσμα της γαλλικής διανόησης.

³⁷ (σ.τ.μ.) Στα ελληνικά κυκλοφόρησε με τον τίτλο *Σχετικά με την ιταλική κρίση*, εκδ. Άκμων.

³⁸ *Το Αληθινό Σχίσμα*, θέση 19.

κράτος που, απογυμνωμένο από την εξουσία του, καταρρέει από μόνο του. Βασισμένος σε μια υλιστική αντίληψη της κοινωνίας, ο επαναστατικός μαρξισμός θεωρεί ότι το κεφάλαιο δεν είναι μόνο μια κοινωνική δύναμη που έχει επεκταθεί παντού, αλλά ότι επίσης βρίσκεται συγκεντρωμένο σε θεσμούς (και πρώτα απ' όλα στις ένοπλες δυνάμεις) που έχουν μια σχετική αυτονομία, και που ποτέ δε πεθαίνουν από μόνοι τους. Η επανάσταση θα θριαμβεύσει μόνο όταν θα ορθώσει ενάντια τους μια δράση ταυτόχρονα γενικευμένη και συγκεντρωμένη. Ο στρατιωτικός αγώνας βασίζεται στον κοινωνικό μετασχηματισμό, αλλά έχει το δικό του ειδικό ρόλο. Η Κ.Δ. απ' την πλευρά της υποχώρησε προς τον αναρχισμό και υπερτίμησε τη σημασία των εργατικών συνελεύσεων (το 1968, η *Εργατική Εξουσία (Pouvoir Ouvrier)* και η *Ομάδα Επαφών για τη Δράση των Εργαζομένων (Groupe de Liaison pour l' Action des Travailleurs)* καλούσαν κι αυτές κυρίως σε δημοκρατικές εργατικές συνελεύσεις).

Ομοίως, το να λέει κανείς ότι στην Πορτογαλία η πίεση των εργατών εμπόδισε τη δημιουργία ενός σύγχρονου καπιταλιστικού κράτους, σημαίνει το να έχει την οπτική μόνο του κράτους, του κεφαλαίου. Έχει πρόβλημα το κεφάλαιο ν' αναπτυχθεί στην Πορτογαλία, να δημιουργήσει ένα νέο και ισχυρό πόλο συσσωρευσης εκεί; Δεν ήταν ο στόχος της «επανάστασης των γαρυφάλων» να καναλιζάρει τις συγχισμένες λαϊκές και προλεταριακές βλέψεις προς ψευδείς μεταρρυθμίσεις, έτσι ώστε το προλεταριάτο να παραμείνει ήσυχος; Η αποστολή εξετελέσθη. Δεν επρόκειτο για μισή νίκη του προλεταριάτου, αλλά για μια σχεδόν ολοκληρωτική ήττα, όπου η «προλεταριακή εμπειρία» ήταν σχεδόν ανύπαρκτη, γιατί δεν υπήρξε, τρόπος του λέγειν, καμιά άμεση σύγκρουση, καμιά συσπείρωση των προλεταρίων γύρω από μια θέση αντίθετη στον καπιταλισμό. Ποτέ δε σταμάτησαν να υποστηρίζουν το εκδημοκρατισμένο κράτος, ακόμα κατά καιρούς και ενάντια στα κόμματα, που τα κατηγορούσαν για «προδοσία».

Ούτε στην Ιταλία του 1969, ούτε στην Πορτογαλία του 1974-75 υπήρξε «κοινωνικός πόλεμος». Γιατί τι είναι ο κοινωνικός πόλεμος αν όχι μια μετωπική σύγκρουση ανάμεσα σε τάξεις, που αμφισβητεί τις βάσεις της κοινωνίας —τη μισθωτή εργασία, την ανταλλαγή, το κράτος; Δεν υπήρξε ούτε καν η απαρχή μιας σύγκρουσης ανάμεσα σε τάξεις, και ανάμεσα στο προλεταριάτο και το κράτος στην Ιταλία και την Πορτογαλία. Το 1969, τα απεργιακά κινήματα μερικές φορές μετατράπηκαν σε εξεγέρσεις αλλά δεν είναι κάθε εξέγερση η αρχή της επανάστασης. Οι συγκρούσεις γύρω απ' τις διεκδικήσεις μπόρεσαν να γίνουν βίαιες και ακόμα να προκαλέσουν την έναρξη ενός αγώνα ενάντια στις δυνάμεις της Τάξης. Όμως ο βαθμός βίας δεν αποτελεί ένδειξη του περιεχομένου του αγώνα. Στις συγκρούσεις με την αστυνομία οι εργάτες συνέχισαν να πιστεύουν σε μια αριστερή κυβέρνηση. Ζητούσαν ένα «πραγματικά δημοκρατικό κράτος» ενάντια στις συντηρητικές δυνάμεις που υποτίθεται κυριαρχούσαν σ' αυτό. Το να εξηγεί κανείς την αποτυχία του «κοινωνικού πόλεμου» εξαιτίας της παρουσίας του ΚΚ είναι τόσο σοβαρό, όσο το ν' αποδίδει κανείς τα πάντα στην απουσία του κόμματος. Θά 'πρεπε να ρωτά κανείς αν η Γερμανική επανάσταση απέτυχε το 1919 εξ αιτίας του SPD και των συνδικάτων; Ή θά 'πρεπε καλύτερα να ρωτά κανείς γιατί υπήρχαν το SPD και τα συνδικάτα, γιατί οι εργάτες συνέχιζαν να τα υποστηρίζουν; Πρέπει κανείς να ξεκινά από το εσωτερικό του προλεταριάτου.

Ασφαλώς είναι παρήγορο να βλέπουμε ότι ένα βιβλίο που παρουσιάζει το ΚΚ σαν έναν απ' τους στυλοβάτες του καπιταλισμού, έχει ευρεία κυκλοφορία. Όμως αυτή η επιτυχία είναι διφορούμενη. Αν το κεφάλαιο δεν έχει πια μια συνολική σκέψη, ή μάλιστα καθόλου πια διανοητές (πράγμα που σε κάθε περίπτωση είναι λάθος), τότε η Κ.Δ. σκέφτεται αρκετά καλά για λογαριασμό του, αλλά άσχημα για το προλεταριάτο, όπως θα δούμε. Ο Σανγκουνέτι καταλήγει να σκέφτεται με καπιταλιστικούς όρους. Στην πραγματικότητα, έχει κατασκευάσει μια ανάλυση όμοια μ' αυτή που θα έκανε ένας καπιταλιστής που έχει αφομοιώσει το χυδαίο μαρξισμό. Η αστική τάξη είναι αυτή που μιλάει για επανάσταση όπου δεν υπάρχει καμιά. Γι' αυτήν τα κατελιημμένα εργοστάσια και τα οδοφράγματα είναι η αρχή μιας επανάστασης. Ο επαναστατικός μαρξισμός δεν παίρνει τη φαινομενικότητα για πραγματικότητα και τη στιγμή για το σύνολο. Η «βαρύτητα» του μαρξισμού είναι προτιμότερη από μια ελαφρότητα χωρίς περιεχόμενο. Αλλά ας αφήσουμε τους αναγνώστες να διαλέξουν ανάλογα με το τι τους ενδιαφέρει να διαβάσουν.

Η Κ.Δ. κατάφερε να κάνει μια άσκηση ύφους: η τελική ετυμολογία για μια ομάδα που χλεύασε τη λατρεία του ύφους σε έναν κόσμο χωρίς ύφος. Κατέληξαν στο τέλος να το παίζουν καπιταλιστές, με την πλήρη έννοια της λέξης. Η ευφύια της Κ.Δ. παραμένει αλώβητη, αλλά δεν της έχει μείνει τίποτα άλλο παρά ευφύια. Η Κ.Δ. δίνει καλές συμβουλές στους καπιταλιστές, αλλά κακές στους προλεταρίους, στους οποίους δεν προτείνει τίποτα άλλο παρά συμβουλευτική ιδεολογία.

Το βιβλίο *Μια Φιλαλήθης Εκθεση* περιέχει δύο ιδέες: 1) η συμμετοχή του ΚΚ στην κυβέρνηση είναι απαραίτητη στον ιταλικό καπιταλισμό· 2) η επανάσταση είναι τα εργατικά συμβούλια. Η δεύτερη ιδέα είναι λάθος, η πρώτη σωστή· την εξέφρασαν και καπιταλιστές σαν τον Ανιέλλι. Με μια λέξη, ο Σανγκουνέτι καταφέρνει να συλλάβει την ολότητα σαν αστός και τίποτα περισσότερο. Θέλησε να εμφανιστεί σαν πεφωτισμένος αστός: τα κατάφερε πάρα πολύ καλά. Νίκησε τον εαυτό του στο ίδιο του το παιχνίδι.³⁹

³⁹ (σ.τ.μ.) Εδώ είμαστε αναγκασμένοι να επισημάνουμε κάποιες διαφωνίες μας με το συγγραφέα. Ακόμα κι αν δεχτούμε ότι ο Σανγκουνέτι ήταν υπεραισιόδοξος σχετικά με την προοπτική της προλεταριακής εφόδου των δεκαετιών '60-'70 στην Ιταλία και την Πορτογαλία, απ' την άλλη δεν την υποτιμάμε —τουλάχιστον όχι όσο ο Ντωβέ— έχοντας υπόψη μας τη λυσσαλέα και τεράστιας έκτασης και έντασης αναδιάρθρωση που ανέλαβαν τα αφεντικά ως απάντηση —και που κρατάει μέχρι σήμερα. Αυτό που παραβλέπει όμως εντελώς ο Ντωβέ —κι ήταν ένας κεντρικός στόχος του Σανγκουνέτι— είναι η αποκάλυψη της στρατηγικής της έντασης του ιταλικού κράτους, δηλ. της τεχνητής τρομοκρατίας, του θεάματος του κράτους που απειλείται, σκηνοθετημένου απ' το ίδιο. Την αρχή, που έγινε με

Επαναφομοίωση

Την ίδια εποχή ο Χαϊμέ Σεμπρούν, ο συγγραφέας του *Ο Κοινωνικός Πόλεμος στην Πορτογαλία* δημοσίευσε μια *Επιτομή Επαναφομοίωσης*. Να τι είχε πει κάποτε η Κ.Δ. για την «επαναφομοίωση»:

«Είναι απόλυτα φυσικό που οι εχθροί μας καταφέρνουν να μας χρησιμοποιούν εν μέρει... όπως και το προλεταριάτο, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι είναι αδύνατο να μας εκμεταλλευτούν μέσα στις σημερινές συνθήκες». ⁴⁰ «Οι ζωντανές έννοιες υφίστανται **την ίδια ακριβώς στιγμή** τις πιο αληθινές και τις πιο ψεύτικες χρήσεις... γιατί ο αγώνας της κριτικής πραγματικότητας ενάντια στο απολογητικό θέαμα μας οδηγεί σ' έναν αγώνα γύρω από τις λέξεις, ένα αγώνα τόσο πιο σκληρό όσο πιο κεντρικές είναι οι λέξεις. Δεν είναι μια εξουσιαστική εκκαθάριση αλλά η συνοχή της χρήσης μιας έννοιας στη θεωρία και την πρακτική ζωή αυτή που αποκαλύπτει την αλήθεια». ⁴¹

Η αντεπανάσταση δεν υιοθετεί τις επαναστατικές ιδέες επειδή είναι μοχθηρή ή χειραγωγική, πόσο μάλλον φτωχή σε ιδέες, αλλά επειδή οι επαναστατικές ιδέες ασχολούνται με *πραγματικά* προβλήματα με τα οποία έρχεται αντιμέτωπη η αντεπανάσταση. Είναι γελοίο να καταπιάνεται κανείς με την καταγγελία της χρήσης των επαναστατικών θεμάτων ή εννοιών που κάνει ο εχθρός. Σήμερα, όλοι οι όροι, όλες οι έννοιες έχουν διαστρεβλωθεί. Το ανατρεπτικό κίνημα θα τις επανοικειοποιηθεί μόνο μέσω της δικής του πρακτικής και θεωρητικής ανάπτυξης.

Από το τέλος του δέκατου ένατου αιώνα ο καπιταλισμός και το εργατικό κίνημα έχουν δημιουργήσει ένα περιθωριακό στρώμα στοχαστών που παίρνουν τις επαναστατικές ιδέες απλώς και μόνο για να τις αδειάσουν απ' το ανατρεπτικό τους περιεχόμενο και να τις προσαρμόσουν στο κεφάλαιο. Η αστική τάξη έχει απ' τη φύση της μια περιορισμένη άποψη του κόσμου. Πρέπει να καταφεύγει στην άποψη της τάξης, του προλεταριάτου, που είναι ο φορέας ενός άλλου σχεδίου. Αυτό το φαινόμενο έχει επεκταθεί από τότε που έχει αναγνωριστεί επίσημα ότι ο μαρξισμός έχει δημόσια χρησιμότητα. Κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου, το κεφάλαιο αντλούσε απ' αυτόν την αίσθηση της *ενότητας* όλων των σχέσεων και της σημασίας της οικονομίας (με την έννοια που ο Λούκατς σωστά είπε ότι ο καπιταλισμός παράγει μια κατακερματισμένη άποψη της πραγματικότητας). Αλλά στο βαθμό που ο καπιταλισμός αρχίζει να κυριαρχεί στο σύνολο της ζωής, αυτή η άποψη —γενικά μιλώντας, αυτή του παλιομοδίτικου οικονομίστικου χυδαίου μαρξισμού— είναι ανεπαρκής για την πολυπλοκότητά του και την επέκταση των συγκρούσεων σε όλα του τα επίπεδα. Στη δεύτερη περίοδο, σ' αυτήν που ζούμε σήμερα, ο νετερμινιστικός ορθόδοξος μαρξισμός έχει απορριφθεί απ' την ίδια την αστική τάξη. Στα πανεπιστήμια είχε πλάκα να σηκώνει κανείς τους ώμους αδιάφορα προς το *Κεφάλαιο* πριν 50 χρόνια: γύρω στο 1960 έγινε αποδεκτό να βρίσκει κανείς σ' αυτό «ενδιαφέρουσες ιδέες», ιδιαίτερα μάλιστα επειδή αυτές «εφαρμόζονταν» στην ΕΣΣΔ... Για να είναι κανείς μοντέρνος σήμερα, αρκεί να πει ότι το *Κεφάλαιο* ανήκει στην ορθολογιστική και αναγωγιστική παράδοση της δυτικής φιλοσοφίας απ' τον Ντεκάρτ ή ακόμα απ' τον Αριστοτέλη. Ο νέος επίσημος μαρξισμός δεν είναι *άξονας*: αντίθετα, ο καθένας βάζει λίγο απ' αυτόν παντού. Χρησιμεύει στο να θυμίζει τον «κοινωνικό» χαρακτήρα κάθε πρακτικής: η «επαναφομοίωση» της Κ.Δ. είναι μόνο μια ιδιαίτερη περίπτωση.

Ένα απ' τα φυσικά κανάλια αυτής της εξέλιξης είναι το πανεπιστήμιο, καθώς ο μηχανισμός του οποίου είναι μέρος χρηματοδοτεί ένα μεγάλο μέρος της έρευνας πάνω στον εκμοντερνισμό του κεφαλαίου. Η επίσημη «επαναστατική» σκέψη είναι η ανιχνευτική περιπόλος του κεφαλαίου. Χιλιάδες διορισμένοι υπάλληλοι κριτικάρουν τον καπιταλισμό από κάθε πλευρά.

Ο μοντερνισμός εκφράζει την κοινωνική κρίση της οποίας η κρίση του προλεταριάτου είναι μόνο μία πλευρά. Από τα *όρια* που το ανατρεπτικό κίνημα συναντά σε κάθε βήμα, ο μοντερνισμός φτιάχνει *τους στόχους του*. Χρησιμεύει ιδιαίτερα για να δικαιολογεί τον άμεσο ρεφορμισμό στο κοινωνικό επίπεδο. Στην πραγματικότητα, ο παραδοσιακός ρεφορμισμός της εργατικής τάξης δε χρειάζεται πια δικαιολόγηση εφ' όσον έχει γίνει κανόνας. Ο ρεφορμισμός των συνθηθιών και της καθημερινής ζωής χρειάζεται ακόμα θεωρητικοποίηση, τόσο ενάντια στο επαναστατικό κίνημα απ' όπου προέρχεται, όσο και ενάντια στις καθυστερημένες καπιταλιστικές φράξιες που απορρίπτουν ελευθερίες που εν τούτοις είναι ακίνδυνες για το κεφάλαιο. Ο μοντερνισμός άρα αναπτύσσεται γιατί βοηθά το κεφάλαιο ν' απελευθερωθεί απ' τα δεσμά που περιορίζουν την καπιταλιστική ελευθερία (sic). Ο ρεφορμισμός της καθημερινής ζωής είναι ακόμα σε ανοδική φάση, όπως ήταν πριν από εβδομήντα χρόνια ο οικονομικός ρεφορμισμός και ο ρεφορμισμός της εργατικής τάξης.

Το κοινό χαρακτηριστικό κάθε μοντερνισμού είναι να χρησιμοποιεί την επαναστατική θεωρία κατά το ήμισυ· βασικά η προσέγγισή του είναι αυτή του «μαρξισμού» ενάντια στο Μαρξ. Το αξιωμα του είναι ν' απαιτεί, όχι την επανάσταση, αλλά την απελευθέρωση από συγκεκριμένους περιορισμούς. Θέλει τη μέγιστη ελευθερία εντός της υπάρχουσας κοινωνίας. Η κριτική του θα είναι πάντα αυτή του εμπορεύματος και όχι του κεφαλαίου, της πολιτικής και όχι του κράτους, του

τη βομβιστική επίθεση στην Πιάτσα Φοντάνα, ακολούθησαν και άλλες χοντροκομμένες τρομοκρατικές επιθέσεις, οργανωμένες απ' τις ιταλικές μυστικές υπηρεσίες σε αντιπερισπασμό προς τον πραγματικό εχθρό του κράτους, τον εσωτερικό. Οφείλουμε ν' αναγνωρίσουμε ότι πρώτοι οι ιταλοί καταστασιακοί αποκάλυψαν —και μάλιστα έγκαιρα, το 1969— τη χρήση της τρομοκρατίας απ' το κράτος.

⁴⁰ Κ.Δ., τ. 9, *IS*, *Το Ξεπέρασμα της Τέχνης*, σελ. 301.

⁴¹ Κ.Δ., τ. 10.

ολοκληρωτισμού και όχι της δημοκρατίας. Είναι τυχαίο που ο ιστορικός του αντιπρόσωπος, ο Μαρκούζε, προήλθε από μια Γερμανία που εξαναγκάστηκε ν' απομακρυνθεί από τις ριζοσπαστικές επιδιώξεις που εκφράστηκαν το 1917-21;

Είναι κατανοητό να καταγγέλλει κανείς τις αλλοιώσεις στην επαναστατική θεωρία για να κάνει τα πράγματα εντελώς ξεκάθαρα —με τον όρο, όμως, ότι πρόκειται για κάτι περισσότερο από απλά μια *καταγγελία*. Στο βιβλίο του Σεμπρούν δεν υπάρχει ούτε στάλα θεωρίας.

Ας πάρουμε δύο παραδείγματα. Στην κριτική του G. Guegan⁴² ο Σεμπρούν δείχνει τι θεωρεί σημαντικό. Γιατί επιτίθεται σφοδρά σ' αυτό το πρόσωπο; Να διαχωρίζεις τον εαυτό σου, ακόμα και με σκληρή γλώσσα, δεν έχει νόημα παρά μόνο αν τον τοποθετείς κάπου ψηλότερα. Ο Σεμπρούν μιλά για τη ζωή του Guegan σε αρκετές σελίδες. Όμως αν είναι στ' αλήθεια αναγκαίο να μιλήσει κανείς για τον Guegan, υπάρχει κάτι που πρέπει να ξεκαθαριστεί σχετικά με τα *Cahiers du Futur* (Σημειωματάρια το Μέλλοντος), το έντυπο που εξέδιδε. Αν το πρώτο τεύχος ήταν αχρείαστα αλαζονικό, το δεύτερο, αφιερωμένο στην αντεπανάσταση, είναι ιδιαίτερα απεχθές. Παρουσιάζει το γεγονός ότι η αντεπανάσταση τρέφεται απ' την επανάσταση σαν παράδοξο, ευχαριστιέται να τονίζει το μπέρδεμα χωρίς να εξηγεί τίποτα, σαν κάτι απολαυστικό ανάμεσα σε αυτάρεσκα νοσηρές ζωγραφιές, και δημιουργεί σύγχυση. Προσθέτει ακόμα λίγη ιδεολογία σ' αυτόν τον (σκόπιμο;) χλευασμό κάθε επαναστατικής δραστηριότητας, ο οποίος καλλιεργεί ένα αίσθημα ανωτερότητας σ' αυτούς που έχουν καταλάβει διότι βρίσκονταν εκεί: «Να που οδηγεί η επανάσταση...» (διάβαζε: «Να τι ήμουν όταν ήμουν μιλιτάντης...»). Μπορεί κανείς μόνο να φανταστεί τι θα είχε ίσως γράψει η Κ.Δ. γι' αυτό στην ακμή της.

Ο Σεμπρούν δείχνει επίσης πώς ο Καστοριάδης καινοτόμησε αναλαμβάνοντας το καθήκον να «επαναφομοιώσει» τα ίδια του τα παλιά επαναστατικά κείμενα και μοχθώντας να τα κάνει αδύνατον να διαβαστούν φορτώνοντάς τα με προλόγους και υποσημειώσεις. Με μια πρώτη ματιά αυτό είναι διασκεδαστικό, αλλά όχι και τόσο άμα γνωρίζει κανείς τι οφείλει η Κ.Δ. στην ομάδα *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα*. Ο Σεμπρούν δείχνει μάλιστα και συγκατάβαση για τη «μαρξιστική» περίοδο του Σωλιέ. Αυτή η υπεραριστερή ομάδα ήταν πράγματι εντελώς στεγνή, όμως όχι αρκετά για να εμποδίσει τον Ντεμπόρ να γίνει μέλος της. Είτε μας αρέσει, είτε όχι αυτό είναι πλαστογραφηση: διασκεδάζει τον αναγνώστη ενώ τον κάνει να ξεχνά τι οφείλει η χρεοκοπία της Κ.Δ. στο Σωλιέ, πριν χρεοκοπήσει ο ίδιος.

Σ' αυτές τις δύο περιπτώσεις όπως και σ' άλλες, τα άτομα κρίνονται απ' τη συμπεριφορά τους κι όχι απ' τη θεωρητική τους εξέλιξη, απ' την οποία θα μπορούσε κανείς να ωφεληθεί. Ο Σεμπρούν μας παρουσιάζει μια πινακοθήκη ηθικών πορτραίτων. Δεν αναλύει, κρίνει. Διαπομπεύει κάποιους μαλάκες που έκλεψαν απ' την Κ.Δ. Κριτικάροντας αυτές τις συμπεριφορές, δεν είναι και ο ίδιος τίποτα άλλο από μια συμπεριφορά.

Όπως κάθε ηθικίστικη πρακτική, οδηγεί και αυτή σε κάποια τερατογνήματα. Το πιο εξόφθαλο είναι η επιδείνωση της *πρακτικής της οργάνωσης* που έχει ήδη αναφερθεί σε σχέση με το *Αληθινό Σχίσμα*. Ως νέος σωματοφύλακας του Ντεμπόρ, ο Σεμπρούν ξεκαθαρίζει τους λογαριασμούς με πρώην μέλη της Κ.Δ. Διαβάζοντας αυτά τα έργα, ο αμύητος θα νομίζει ότι η Κ.Δ. δεν ήταν ποτέ τίποτα το ιδιαίτερο. Απασχολημένος με την αυτοκαταστροφή του, ο Ντεμπόρ εξαπολύει τώρα ένα σεκταρισμό που αποκαλύπτει το φόβο του για τον κόσμο. Το ύφος του Σεμπρούν άρα μπορεί να προσβάλλει μόνο οτιδήποτε μπαίνει στην ακτίνα του και δεν είναι ο Ντεμπόρ. Έτσι ο Σεμπρούν γίνεται ο ίδιος το σύμβολο της οροθέτησης. Δεν ξέρει ούτε πώς να επιδοκιμάσει ούτε πώς να χλευάσει. Απ' τη ριζοσπαστική κριτική δε διατήρησε παρά μόνο την περιφρόνηση.

Θέαμα

Η Κ.Δ. πάντα έτρεφε μεγάλη εκτίμηση για το σήμα κατατεθέν της και διαφήμιζε η ίδια τον εαυτό της. Μια από τις μεγαλύτερες αδυναμίες της ήταν να θέλει να παρουσιάζεται χωρίς αδυναμίες, χωρίς λάθη, λες και είχε γίνει ο Σούπερμαν. Σήμερα δεν είναι τίποτα περισσότερο απ' αυτήν την εικόνα. Ως κριτική των παραδοσιακών ομάδων και του μιλιταντισμού, η Κ.Δ. το έπαιζε Διεθνής, μετατρέποντας την πολιτική σε χλευασμό. Η απόρριψη του ψευτοσοβαρού μιλιτάντη που το μόνο που πραγματώνει είναι το πνεύμα της μοναστικής ζωής, σήμερα χρησιμεύει για να παρακάμπτει σοβαρά προβλήματα. Ο Βουαγιέ ήταν συστηματικά χλευαστικός οσότου κατέληξε και ο ίδιος άξιος χλευασμού. Η απόδειξη ότι η Κ.Δ. τελείωσε είναι ότι συνεχίζει μ' αυτή τη μορφή. Ως κριτική του θεάματος, η Κ.Δ. επιδεικνύει τη χρεοκοπία της με το να γίνεται η ίδια θεαματική και καταλήγει να είναι το αντίθετο απ' αυτό που προοριζόταν.

Γι' αυτό το λόγο, η Κ.Δ. συνεχίζει να χαίρει της εκτίμησης ενός κοινού που χρειάζεται απελπισμένα μια ριζοσπαστικότητα απ' την οποία διατηρεί μόνο το γράμμα και τα σύμβολα. Προερχόμενη από μια κριτική της τέχνης, η Κ.Δ. καταντά να χρησιμοποιείται (σε πείσμα του ίδιου της του εαυτού και εξ αιτίας του) σαν λογοτεχνικό έργο. Βρίσκει κανείς ευχαρίστηση στο να διαβάζει την Κ.Δ. ή τους απογόνους της, ή τους κλασσικούς που αυτή εκτιμούσε, όπως άλλοι βρίσκουν ευχαρίστηση στο να ακούνε Doors. Την περίοδο που η Κ.Δ. ήταν πραγματικά ερευνητική και αυτο-ερευνητική, όταν η πρακτική του χλευασμού περιέβαλλε μια πραγματική θεωρητική και ανθρώπινη πρόοδο, όταν το χιούμορ δε χρησίμευε απλά σαν μάσκα, το ύφος της Κ.Δ. ήταν πολύ λιγότερο αβίαστο και ευλύγιστο από αυτό των σύγχρονων κειμένων. Το πλούσιο σε

⁴² Ο Guegan ήταν ο διευθυντής (και ο πραγματικός ιδρυτής) των εκδόσεων Champ Libre μέχρι που απολύθηκε το 1975. Τώρα είναι διάσημος στους λογοτεχνικούς και πρωτοποριακούς κύκλους (σημ. του αμερικάνου μεταφραστή).

περιεχόμενο κείμενο αντιστέκεται στο συγγραφέα του καθώς και τους αναγνώστες του. Το κείμενο που δεν είναι τίποτα άλλο από ύφος ρέει στρωτά.

Η Κ.Δ. συνέβαλε στο επαναστατικό κοινό καλό και οι αδυναμίες της έχουν γίνει τροφή για ένα κοινό τεράτων, που δεν είναι ούτε εργαζόμενοι ούτε διανοούμενοι, και που δεν κάνουν τίποτα. Στερημένοι από πρακτική, πάθος και συχνά ανάγκες, δεν έχουν τίποτα μεταξύ τους παρά *ψυχολογικά* προβλήματα. Όταν οι άνθρωποι συναντιούνται χωρίς να κάνουν τίποτα, δεν έχουν τίποτα κοινό παρά μόνο την υποκειμενικότητά τους. Η Κ.Δ. τους είναι απαραίτητη στο έργο της διαβάζουν την προκατασκευασμένη θεωρητική δικαίωση του ενδιαφέροντός τους γι' αυτές τις σχέσεις. Η Κ.Δ. τους δίνει την εντύπωση ότι η ουσιαστική πραγματικότητα βρίσκεται στις άμεσες δι-υποκειμενικές σχέσεις, και ότι η επαναστατική δράση συνίσταται στην ανάπτυξη μιας *ριζοσπαστικότητας* σ' αυτό το επίπεδο, ιδιαίτερα στην αποφυγή της μισθωτής εργασίας, που συμπίπτει με την ύπαρξή τους ως *declassés*. Το μυστικό αυτής της ριζοσπαστικότητας συνίσταται στο ν' απορρίπτει ό,τι υπάρχει (συμπεριλαμβανομένου και του επαναστατικού κινήματος) ώστε να του αντιπαραθέσει ό,τι βρίσκεται πολύ μακριά του (ακόμα και αν αυτό δεν έχει τίποτα το επαναστατικό). Αυτή η καθαρή εναντίωση δεν έχει τίποτα το επαναστατικό πέρα από τις λέξεις. Το *life-style* τους είναι τόσο περιοριστικοί όσο κι αυτοί του «αστικού» κόσμου. Πολύ συχνά, οι αστικές αξίες αντιστρέφονται και γίνονται απολογία του να μη δουλεύεις, να ζεις περιθωριακά, του οτιδήποτε φαίνεται παραβατικό. Ο αριστερισμός απολογείται για το προλεταριάτο σαν αυτό να είναι κάτι θετικό σ' αυτήν την κοινωνία: οι φιλοκαταστασιακοί αυτοεκθειάζονται (ως προλετάριοι) σαν καθαρή άρνηση. Όσο γι' αυτούς που έχουν κάποια θεωρητική αξία, το σύνθημά τους είναι πάντα η «κριτική της Κ.Δ.», μια κριτική αδύνατη γι' αυτούς γιατί θα ήταν ταυτόχρονα κριτική του «χώρου» τους.

Το δυνατό σημείο της Κ.Δ. δεν ήταν η θεωρία της αλλά το ότι βοήθησε να επισημανθούν οι θεωρητικές και πρακτικές αναγκαιότητες στις οποίες η θεωρία της μόνο εν μέρει μπόρεσε ν' ανταποκριθεί. Η Κ.Δ. ήταν η κατάφαση της επανάστασης. Η άνοδος της συνέπεσε με μια περίοδο που μπορούσε κανείς να νομίζει ότι η επανάσταση θα ερχόταν σύντομα. Δεν είχε τα εφόδια για να επιβιώσει και μετά απ' αυτήν την περίοδο. Κατάφερε να κάνει την αυτοκριτική ενός κοινωνικού στρώματος ανέκτανου να κάνει μόνο του την επανάσταση, καταγγέλλοντας τις ίδιες του τις βλέψεις (όπως για παράδειγμα αυτές αντιπροσωπεύονται στον αριστερισμό, που θέλει τους εργάτες να καθοδηγούνται από «συνειδητοποιημένους» «αποστάτες» της αστικής τάξης).

Ριζοσπαστική υποκειμενικότητα

Σε σχέση με τον κλασικό επαναστατικό μαρξισμό (καλό παράδειγμα του οποίου ήταν ο Σωλιέ), η Κ.Δ. είχε την ίδια λειτουργία, και τα ίδια όρια, που είχε ο Φόυερπαχ σε σχέση με το Χεγκελιανισμό. Για να ξεφύγει απ' την τυραννική διαλεκτική της αλλοτρίωσης/πραγμοποίησης, ο Φόυερπαχ κατασκεύασε ένα ανθρωπολογικό όραμα τοποθετώντας τον Άνθρωπο, και ιδιαίτερα την αγάπη και τις αισθήσεις, στο κέντρο του κόσμου. Για να ξεφύγει απ' τον οικονομισμό και το φετιχισμό του εργοστασίου (*usinisme*) της υπεραριστεράς, η Κ.Δ. επεξεργάστηκε ένα όραμα όπου οι ανθρώπινες σχέσεις βρίσκονταν στο κέντρο, όραμα που είναι σε συμφωνία με την «πραγματικότητα», είναι υλιστικό, αν αποδίδεται σ' αυτές τις σχέσεις η πλήρης τους βαρύτητα ώστε να συμπεριλαμβάνουν και την παραγωγή, την εργασία. Η ανθρωπολογία του Φόυερπαχ άνοιξε το δρόμο για το θεωρητικό κομμουνισμό, σαν αυτόν που κατάφερε να συνθέσει ο Μαρξ στην εποχή του με τα *Χειρόγραφα του 1844*. Με τον ίδιο τρόπο, η θεωρία των «καταστάσεων» έχει ενσωματωθεί σ' ένα όραμα του κομμουνισμού που η Κ.Δ. ήταν ανίκανη να έχει, όπως αυτό που παρουσιάζεται σήμερα στο *Un monde sans argent*.⁴³

Για τον ίδιο λόγο, ο Ντεμπόρ διάβασε το Μαρξ υπό το φως του Καρντάν, θεωρώντας ότι ο «ώριμος» Μαρξ είχε βουλιάξει στην πολιτική οικονομία, πράγμα που είναι λάθος. Το όραμα του Ντεμπόρ για τον κομμουνισμό είναι στενό σε σχέση με το συνολικό πρόβλημα. Η Κ.Δ. δεν εξέτασε το ανθρώπινο είδος και τη συμφιλίωσή του με τη Φύση. Περιορίστηκε σε ένα πολύ δυτικό, βιομηχανικό αστικό σύμπαν. Προσδιόρισε την αυτοματοποίηση σε λάθος πλαίσιο. Μίλησε για την «καθυπόταξη της φύσης», πράγμα που επίσης μαρτυρά την επιρροή της ομάδας *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα*. Όταν εξέταζε τις υλικές συνθήκες, σε σχέση με την οργάνωση του χώρου, ακόμα και αυτό ήταν γι' αυτήν ζήτημα «σχέσεων μεταξύ ανθρώπων». Η ομάδα *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα* ήταν περιορισμένη στην επιχείρηση, η Κ.Δ. στην υποκειμενικότητα. Προχώρησε όσο πιο πολύ μπορούσε, μένοντας όμως στην αρχική της τροχιά. Ο θεωρητικός κομμουνισμός είναι κάτι περισσότερο από επαναστατική ανθρωπολογία. Τα *Χειρόγραφα του 1844* αφομοίωσαν το όραμα του Φόυερπαχ επανατοποθετώντας τον Άνθρωπο εντός της ολότητας των σχέσεών του.

Η Κ.Δ. όφειλε πολλά στα κείμενα του νεαρού Μαρξ, αλλά δεν μπόρεσε να δει μια σημαντική τους διάσταση. Ενώ άλλοι κομμουνιστές απέρριπταν την πολιτική οικονομία σε δικαιολόγηση του καπιταλισμού, ο Μαρξ την υπερέβη. Η κατανόηση του προλεταριάτου προϋποθέτει μια κριτική της πολιτικής οικονομίας. Η Κ.Δ. είχε πολύ περισσότερα κοινά με τον Μόζες Χες και τον Βίλχελμ Βάιτλινγκ, το Φόυερπαχ και το Στίρνερ: εξέφρασαν όλοι τους μια *στιγμή* της ανάδυσης του προλεταριάτου. Η περίοδος που τους γέννησε (1830-1848) μοιάζει σε μεγάλο βαθμό μ' αυτήν που ζούμε σήμερα.

⁴³ Le communisme: un monde sans argent (ο κομμουνισμός: ένας κόσμος χωρίς χρήμα), 3 τόμοι, απ' την Organisation des Jeunes Travailleurs Revolutionnaires, Παρίσι, 1975 (σημ. του αμερικάνου μεταφραστή).

Προτείνοντας μια ριζοσπαστική υποκειμενικότητα ενάντια σ' έναν κόσμο εμπορευμάτων και πραγματοποιημένων σχέσεων, η Κ.Δ. εξέφρασε μια αναγκαιότητα που ήταν μεν θεμελιακή, όμως έπρεπε να ξεπεραστεί. Ο Μπέκερ, ένας φίλος του Βάϊτλινγκ, έγραψε το 1844:

«Θέλουμε να ζήσουμε, ν' απολαύσουμε, να κατανοήσουμε τα πάντα... Ο κομμουνισμός ασχολείται με την ύλη μόνο και μόνο για να την κυριεύσει και να την υποτάξει στο νου και στο πνεύμα».

Πολλές απ' τις συζητήσεις σήμερα αναπαράγουν αυτές τις προ του 1848 διαμάχες. Όπως το *Invariance* σήμερα, ο Φόϋερμπαχ μετέτρεψε την *ανθρωπότητα* σε ένα *ον* που επιτρέπει το σπάσιμο της απομόνωσης:

«Η απομόνωση υποδηλώνει μια στενή και περιορισμένη ζωή, ενώ η κοινότητα, σ' αντιδιαστολή, υποδηλώνει μια απεριόριστη και ελεύθερη ζωή».

Αν και ο Φόϋερμπαχ θεωρητικοποίησε εννοιολογικά τη σχέση μεταξύ Ανθρώπου και Φύσης (κατηγορώντας το Χέγκελ για το ότι την είχε παραβλέψει) μετέτρεψε το ανθρώπινο είδος σε ένα *ον* πέρα και πάνω από την κοινωνική ζωή: «*Η ενότητα του Εγώ και του Εσύ είναι ο Θεός*». Τα *Χειρόγραφα του 1844* έδωσαν στις *αισθήσεις* τη θέση που τους ταιριάζει στην ανθρώπινη δραστηριότητα. Αντίθετα ο Φόϋερμπαχ έκανε την *αισθητικότητα* (sic) το πρωταρχικό πρόβλημα:

«Η νέα φιλοσοφία βασίζεται πάνω στην αλήθεια των αισθημάτων. Στην αγάπη, και γενικότερα, στα αισθήματά του, κάθε άνθρωπος επιβεβαιώνει την αλήθεια της νέας φιλοσοφίας».

Η θεωρητική αναγέννηση γύρω στο 1968 αναζωογόνησε την παλιά έννοια εντός των ίδιων ορίων. Ο Στίρνερ αντιπαρέθεσε τη «θέληση» του ατόμου στο μοραλισμό του Χεξ και στην καταγγελία του εγωισμού απ' τον Βάϊτλινγκ, όπως και η Κ.Δ. αντιπαρέθεσε την επαναστατική χαρά στη μιλιτάντική αυτοθυσία. Η επιμονή πάνω στην υποκειμενικότητα αποτελεί απόδειξη του γεγονότος ότι οι προλετάριοι δεν έχουν ακόμα καταφέρει ν' *αντικειμενικοποιήσουν* μια επαναστατική πρακτική. Όταν η επανάσταση παραμένει στο επίπεδο της *επιθυμίας*, είναι δελεαστικό να κάνει την επιθυμία άξονα της επανάστασης.

1979

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ ΚΔ

Το 2000, η «κοινωνία του θεάματος» έχει πια γίνει σλόγκαν της μόδας, όχι τόσο διάσημο όσο ήταν παλιά η «ταξική πάλη», αλλά πιο αποδεκτό κοινωνικά. Συν τοις άλλοις, η Κ.Δ. έχει επισκιαστεί τώρα απ' την κεντρική της μορφή, τον Γκυ Ντεμπόρ, που σήμερα παρουσιάζεται σαν ο τελευταίος ρομαντικός επαναστάτης. Στο Βερολίνο όπως και στην Αθήνα, πρέπει κανείς να πάει πέρα απ' την καταστασιακή μόδα για να εκτιμήσει τη συνεισφορά της Κ.Δ. στην επανάσταση. Παρομοίως, πρέπει κανείς να σκίσει το «μαρξιστικό» πέπλο για να καταλάβει τι είπε πραγματικά ο Μαρξ —και τι σημαίνει ακόμα για μας.

Η Κ.Δ. έδειξε ότι δεν υπάρχει επανάσταση χωρίς μια άμεση γενικευμένη κομμουνιστικοποίηση του συνόλου της ζωής και ότι αυτός ο μετασηματισμός είναι ένας απ' τους όρους για την καταστροφή της κρατικής εξουσίας. Επανάσταση σημαίνει το τέλος όλων των διαχωρισμών, και πρώτα απ' όλα αυτού του διαχωρισμού που αναπαράγει όλους τους άλλους: της εργασίας, ως δραστηριότητας ξεκομμένης απ' την υπόλοιπη ζωή. Η *απαλλαγή απ' τη μισθωτή εργασία* σημαίνει την αποεμπορευματοποίηση του τρόπου που τρώμε, που κοιμόμαστε, που μαθαίνουμε και ξεχνάμε, που μετακινούμαστε από το ένα μέρος στο άλλο, ανάβουμε το φως στο υπνοδωμάτιο, σχετιζόμαστε με τη βελανιδιά στο δρόμο κτλ.

Είναι όλα αυτά κοινοτοπίες; Όμως δεν ήταν πάντα και δεν είναι ακόμα για όλους.

Αρκεί να διαβάσουμε τις *Αρχές της Κομμουνιστικής παραγωγής και Διανομής* που γράφτηκε το 1935 απ' τη γερμανο-ολλανδική Αριστερά, για ν' αντιληφθούμε το εύρος της εξέλιξης. Όσο για τον Μπορντίγκα και τους επιγόνους του, πάντα θεωρούσαν τον κομμουνισμό ως ένα **Πρόγραμμα** που θα μπει σ' εφαρμογή **μετά** την κατάληψη της εξουσίας. Ας θυμηθούμε απλά για τι γινόταν λόγος το 1960, όταν οι ριζοσπάστες συζητούσαν γύρω απ' την «εργατική εξουσία» και καθόριζαν την κοινωνική αλλαγή ως μια ουσιαστικά πολιτική διαδικασία.

Η επανάσταση είναι κομμουνιστικοποίηση. Αυτό είναι τόσο σημαντικό, όσο ήταν για παράδειγμα η απόρριψη των συνδικάτων μετά το 1918. Μ' αυτό δεν ισχυριζόμαστε ότι η επαναστατική θεωρία θά 'πρεπε ν' αλλάζει κάθε τριάντα χρόνια, αλλά ότι μια αρκετά μεγάλη προλεταριακή μειοψηφία απέρριψε τα συνδικάτα μετά το 1914 και μια άλλη δραστήρια μειοψηφία στόχευσε στην κριτική της καθημερινής ζωής τις δεκαετίες του '60 και '70. Η Κ.Δ. ξεπέρασε τα όρια της οικονομίας, της παραγωγής, του χώρου δουλειάς (εργαστηρίου) και του εργατισμού γιατί, τότε, απ' το Watts ως το Τορίνο, οι προλετάριοι πράγματι αμφισβητούσαν το σύστημα εργασίας και τις δραστηριότητες εκτός δουλειάς. Όμως σπανίως οι ίδιες ομάδες ανθρώπων επιτίθονταν και στα δύο πεδία: οι μαύροι εξεγείρονταν ενάντια στην εμπορευματοποίηση της ζωής στο γκέτο, ενώ μαύροι και λευκοί εργάτες εξεγείρονταν ενάντια στον υποβιβασμό τους σε τελευταίο τροχό της αμάξης, όμως τα δύο κινήματα δεν κατάφεραν να συναντηθούν. Στο χώρο δουλειάς οι εργάτες απ' τη μία απέρριπταν τη δουλειά και απ' την άλλη ζητούσαν μεγαλύτερα μεροκάματα: η ίδια η μισθωτή εργασία ποτέ δεν καταργήθηκε. Όμως υπήρξαν προσπάθειες αμφισβήτησης του συστήματος στο σύνολό του, π.χ. στην Ιταλία, και η Κ.Δ. ήταν ένας απ' τους τρόπους με τους οποίους εκφράστηκαν αυτές οι απόπειρες.

Σ' αυτό το σημείο είναι που οι καταστασιακοί ακόμα μας διαφωτίζουν. Σ' αυτό όμως επίσης προσφέρονται για κριτική.

Τα όρια της Κ.Δ. βρίσκονται στο δυνατό της σημείο: μια κριτική του εμπορεύματος που ξαναγύρναγε στα βασικά χωρίς να φτάνει ακριβώς στη βάση.

Η Κ.Δ. και αρνήθηκε και αγκάλιασε τη συμβουλευτική αριστερά. Όπως και η ομάδα *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα*, αντιμετώπισε το κεφάλαιο σα διαχείριση που στερεί τους προλετάριους από οποιοδήποτε έλεγχο πάνω στή ζωή τους, και συμπέρανε ότι ήταν απαραίτητο να βρεθεί ένας κοινωνικός μηχανισμός που να δίνει τη δυνατότητα στον καθένα να συμμετέχει στη διαχείριση της ζωής του. Η θεωρία του «γραφειοκρατικού καπιταλισμού» της ομάδας *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα* έδινε μεγαλύτερη σημασία στη **γραφειοκρατία** απ' ό,τι στο κεφάλαιο. Παρόμοια, σύμφωνα με τη θεωρία της Κ.Δ. για τη «θεαματική κοινωνία» το **θέαμα** ήταν πιο σημαντικό στον καπιταλισμό απ' ό,τι το ίδιο το κεφάλαιο. Τα τελευταία γραφτά του Ντεμπόρ ουσιαστικά επαναδιατύπωσαν τον καπιταλισμό σαν πλήρως ενσωματωμένο θέαμα, όμως το σφάλμα υπήρχε ήδη στην *Κοινωνία του Θεάματος* το 1967 όπου το μερικό παρερμηνεύθηκε ως συνολικό.

Το θέαμα δε γεννιέται από μόνο του. Είναι ριζωμένο στις σχέσεις παραγωγής, και μπορεί να κατανοηθεί μόνο μέσα από μια κατανόηση του κεφαλαίου, όχι αντίστροφα. Είναι η διαίρεση της εργασίας που μεταμορφώνει τον εργάτη σε θεατή της εργασίας του, του προϊόντος του, τελικά της ζωής του. Το θέαμα είναι η ύπαρξή μας αλλοτριωμένη σε εικόνες που τρέφονται απ' αυτήν, το αυτονομημένο προϊόν των κοινωνικών μας πράξεων. Ξεκινά από μας και αποσπάται από μας μέσω της παγκόσμιας αναπαράστασης των εμπορευμάτων. Γίνεται εξωτερικό ως προς τη ζωή μας γιατί η ζωή μας αναπαράγει διαρκώς την εξωτερικότητά του.

Η έμφαση στο θέαμα οδήγησε σε μια πάλη για μια μη θεαματική κοινωνία: στην σκέψη των καταστασιακών, η εργατική δημοκρατία λειτουργεί σαν αντίδοτο στη θέαση, σαν η καλύτερη δυνατή μορφή κατασκευής καταστάσεων. Η Κ.Δ. αναζητούσε μια αυθεντική δημοκρατία, μια δομή όπου οι προλετάριοι δεν θα ήταν πια θεατές. Έψαχνε για ένα μέσο (τη δημοκρατία), έναν τόπο (το συμβούλιο) και έναν τρόπο ζωής (τη γενικευμένη αυτοδιεύθυνση) που θα έδινε τη δυνατότητα στους ανθρώπους να σπάσουν τα δεσμά της παθητικότητας.

Δεν υπάρχει αντίφαση ανάμεσα στην Ντεμπορική και Βανεγκεμική εκδοχή της Κ.Δ. Η συμβουλευτική ιδεολογία και η ριζοσπαστική υποκειμενικότητα τονίζουν και οι δύο την αυτενέργεια, είτε αυτή προέρχεται απ' την εργατική συλλογικότητα είτε απ' το άτομο.

«Πιστεύω ότι όλοι οι φίλοι μου και εγώ θα ήμασταν ικανοποιημένοι να δουλεύουμε ανώνυμα στο Υπουργείο της Σχόλης, για μια κυβέρνηση που επιτέλους θα ενδιαφέρεται ν' αλλάξει τη ζωή (...)», Ντεμπόρ, *Potlach*, v. 29, 1957.

Στην αρχή οι καταστασιακοί πίστευαν ότι ήταν δυνατόν να πειραματιστεί κανείς άμεσα με νέους τρόπους ζωής. Σύντομα διαπίστωσαν ότι τέτοια πειράματα απαιτούσαν μια συνολική συλλογική επανοικειοποίηση των συνθηκών ύπαρξης. Άρχισαν με μια επίθεση ενάντια στο θέαμα ως παθητικότητα και έφτασαν στην επιβεβαίωση του κομμουνισμού ως ενεργητικής δραστηριότητας. Αυτό είναι ένα θεμελιώδες σημείο απ' το οποίο δεν μπορούμε να υπαναχωρήσουμε. Αλλά μέσα σ' όλη τη διαδικασία αυτής της (εκ νέου)ανακάλυψης, το λάθος ήταν η υπόθεση ότι πρέπει να υπάρχει **μια χρήση της ζωής**, υπόθεση που λογικά οδηγούσε στην αναζήτηση μιας ολότελα διαφορετικής χρήσης.

Αυτή η αναζήτηση μιας διαφορετικής χρήσης της ζωής ταυτόχρονα τροφοδότησε και ακρωτηρίασε την κριτική της Κ.Δ. στο милитαντισμό.

Ήταν απαραίτητο ν' αποκαλυφτεί η πολιτική δράση ως διαχωρισμένη δραστηριότητα όπου το άτομο αγωνίζεται για έναν σκοπό αποσπασμένο από τη δική του ζωή, καταστέλλει τις επιθυμίες του και θυσιάζεται για ένα στόχο ξένο προς τα συναισθήματα και τις ανάγκες του. Έχουμε όλοι δει παραδείγματα αφοσίωσης σε μια ομάδα και/ή σε μια κοσμοθεωρία που καταλήγει στο να γίνεται το άτομο αδιάφορο απέναντι στα πραγματικά γεγονότα και ανίκανο να κάνει ανατρεπτικές πράξεις όταν αυτές είναι εφικτές.

Όμως μόνο η αλληλεπίδραση πραγματικών σχέσεων μπορεί να εμποδίσει την εκδήλωση προσωπικών αδυναμιών και αλλοτριωμένης αυταπάτης. Αντίθετα, η Κ.Δ. απαιτούσε συνολική ριζοσπαστικότητα και συνέπεια σε 24ωρη βάση, αντικαθιστώντας τη милитάντικη ηθική με τη ριζοσπαστική, πράγμα εξίσου ανεφάρμοστο. Η εξήγηση της ίδιας της Κ.Δ. για το θάνατό της μετά το '68 είναι θλιβερή: γιατί σχεδόν κανένα μέλος της δεν αποδείχτηκε αντάξιο της κατάστασης; Μόνο ο Γκυ Ντεμπόρ ήταν; Ίσως το κύριο σφάλμα του Ντεμπόρ ήταν να δρα (και να γράφει) λες και δεν ήταν δυνατό ποτέ να κάνει σφάλμα.

Ήταν ανατρεπτικό να γελοιοποιείς τη милитάντικη ψευτομετριοφροσύνη με το να αυτοαποκαλείσαι Διεθνής και να στρέφεις το θέαμα ενάντια στον εαυτό του όπως το σκάνδαλο του Στρασβούργου το 1966. Όμως το τέχνασμα στράφηκε εναντίον τους όταν οι καταστασιακοί προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν διαφημιστικές τεχνικές ενάντια στο διαφημιστικό σύστημα. Το σλόγκαν τους «Σταματήστε το σόου» εκφυλίστηκε στο να γίνουν οι ίδιοι ένα σόου και τελικά να κάνουν επίδειξη.

Δεν είναι τυχαίο ότι η Κ.Δ. απολάμβανε να παραθέτει αποσπάσματα του Μακιαβέλλι και του Κλαούζεβιτς. Πράγματι, οι καταστασιακοί πίστευαν ότι κάποια τεχνική, με την προϋπόθεση ότι θα εφαρμοζόταν με οξυδέρκεια και στυλ, θα μπορούσε να δώσει τη δυνατότητα σε μια ομάδα έξυπνων νεαρών να νικήσει τα ΜΜΕ στο ίδιο τους το παιχνίδι και να επηρεάσει την κοινή γνώμη μ' έναν επαναστατικό τρόπο. Αυτό από μόνο του αποδεικνύει μια παρανόηση της θεαματικής κοινωνίας.

Πριν και κατά τη διάρκεια του '68, η Κ.Δ. είχε συχνά βρει τη σωστή **συμπεριφορά** απέναντι σε πραγματικότητες που πρέπει να γελοιοποιηθούν πριν μπορέσουμε να τις επαναστατικοποιήσουμε: την πολιτική, την εργασιακή ηθική, το σεβασμό στην κουλτούρα, την αριστερή καλή θέληση κ.ο.κ. Αργότερα, καθώς η καταστασιακή δραστηριότητα ξεθώριαζε δεν έμειναν και πολλά πέρα από μια συμπεριφορά, και σύντομα ούτε καν η σωστή, καθώς παραδόθηκε στην αυτοαξιοποίηση, στο φетиχισμό των συμβουλίων, στη σαγήνη από την κρυφή πλευρά των διεθνών υποθέσεων, καθώς και σε λανθασμένες αναλύσεις της Ιταλίας και της Πορτογαλίας.

Η Κ.Δ. ανήγγειλε την έλευση της επανάστασης. Αυτό που ήρθε είχε πολλά απ' τα χαρακτηριστικά που είχε προαναγγείλει η Κ.Δ. Τα συνθήματα στους δρόμους στο Παρίσι το '68 ή στη Μπολώνια το '77 απηχούσαν τα άρθρα που πριν είχαν δημοσιευτεί στην επιθεώρηση της Κ.Δ. με το γυαλιστερό εξώφυλλο. Όμως, δεν ήταν επανάσταση. Η Κ.Δ. ισχυρίστηκε ότι είχε γίνει. Η γενικευμένη δημοκρατία (και πάνω απ' όλα, η εργατική δημοκρατία) ήταν το ανατρεπτικό **όνειρο** του τέλους του '60-αρχών του '70: αντί να το αντιληφθούν ως το όριο αυτής της περιόδου, οι καταστασιακοί το ερμήνευσαν σα δικαίωση της απαίτησης για τη δημιουργία συμβουλίων. Δεν κατάφεραν να δουν ότι η αυτόνομη αυτοδιαχείριση των εργοστασιακών αγώνων μπορεί να είναι μόνο ένα μέσο, ποτέ ένας στόχος καθ' εαυτόν ή μια αρχή.

Η **αυτονομία** συνόψισε το πνεύμα της εποχής: η απελευθέρωση απ' το σύστημα, όχι η διάλυσή του.

Μια μελλοντική επανάσταση δε θα είναι τόσο η συσπείρωση του προλεταριάτου σε μπλοκ, όσο η αποσύνθεση αυτού που μέρα με τη μέρα αναπαράγει τους προλετάρους ως προλετάρους. Αυτή η διαδικασία σημαίνει συνάντηση και οργάνωση στο χώρο δουλειάς, αλλά και μετασχηματισμό του: σημαίνει τόσο να βγαίνει κανείς απ' αυτόν όσο και να συναντιέται εκεί μ' άλλους. Η κομμουνιστικοποίηση δε θα μοιάζει με το Σαν Φρανσίσκο του 1966 ούτε θα επαναλάβει τις παλιές καθιστικές διαμαρτυρίες στα εργοστάσια σε πολύ ευρύτερη κλίμακα.

Η Κ.Δ. κατέληξε να προσθέσει τη συμβουλευτική ιδεολογία στις αυταπάτες περί επαναστατικού «σαβουάρ-βιβρ», δηλ. σ' ένα ανατρεπτικό life-style. Ήθελε έναν κόσμο όπου η ανθρώπινη δραστηριότητα θα ισοδυναμούσε με διαρκή ευχαρίστηση και παρουσίασε το τέλος της εργασίας σαν αρχή της ατέλειωτης διασκέδασης και χαράς. Ποτέ δεν ξέφυγε εντελώς από μια τεχνικίστικη προοδευτική άποψη περί μιας αφρονιάς που προκύπτει από την αυτοματοποίηση.

Απ' τις πολύ λίγες ομάδες που είχαν κοινωνική απήχηση στο ανατρεπτικό κύμα στα μέσα του '60, η Κ.Δ. προσέγγισε τον κομμουνισμό καλύτερα από τον καθένα εκείνη την εποχή. Υπήρχε ένα ιστορικά αξεπέραστο ασυμβίβαστο ανάμεσα στο «Κάτω η δουλειά!» και στο «Εξουσία στους εργάτες!». Η Κ.Δ. βρισκόταν στο επίκεντρο αυτής της αντίφασης.

Ιούνιος 2000

Βία και κοινωνικό κίνημα

1973: ο εμφύλιος πόλεμος στην Ισπανία

Στις 16 Σεπτεμβρίου 1973 δύο ισπανοί επαναστάτες πιάστηκαν από την αστυνομία μετά την επίθεση εναντίον μιας τράπεζας κοντά στα γαλλικά σύνορα. Επακολούθησε ένα κύμα συλλήψεων στη Βαρκελώνη. Κατά τη διάρκεια μιας από αυτές, στις 24 Σεπτεμβρίου, ένα μέλος της πολιτικής αστυνομίας (BPS) σκοτώθηκε, ενώ ο δράστης του φόνου τραυματίστηκε βαρεια. Η αστυνομία και ο ισπανικός τύπος θέλουν να γίνει πιστευτό πως πρόκειται για μια συμμορία γκάνγκστερς. Υπάρχουν τουλάχιστον 12 κατηγορούμενοι, από τους οποίους οι 3 αντιμετωπίζουν την ποινή του θανάτου.

Στην πραγματικότητα η επίθεση εναντίον της τράπεζας εντασσόταν σε μια ολόκληρη σειρά ένοπλων ενεργειών, που άρχισαν πριν από μερικά χρόνια από διάφορες άτυπες αυτόνομες ομάδες στην περιοχή της Βαρκελώνης. Σκοπός των ενεργειών αυτών ήταν να συγκεντρωθούν χρήματα για την υποστήριξη επαναστατικών δραστηριοτήτων μέσα στο εργατικό κίνημα. Άλλωστε ορισμένες ομάδες υπέγραφαν τις ενέργειές τους σαν «Αυτόνομες Ομάδες Αγώνα» (Grupos Autonomos de Combat), δείχνοντας με την κοινή υπογραφή το κοινό περιεχόμενο διαφόρων ενεργειών, χωρίς ωστόσο να αποτελούν μια ενιαία και δομημένη οργάνωση. Οι ενέργειες αυτές δεν απέβλεπαν σε ένα **πολιτικό** σκοπό, με την έννοια της πολιτικής που συνίσταται στην άσκηση επιρροής πάνω στους άλλους, στη συσπείρωση και οργάνωση, στον σχηματισμό μιας αναγνωρισμένης εξουσίας που αναζητά μια θέση στην κοινωνία. Οι απαλλοτριώσεις δεν μετέτρεπαν τους δράστες τους σε βεντέτες, δεν φιλοδοξούσαν να αιχμαλωτίσουν τη φαντασία, αλλά απλούστατα προμήθευαν τα οικονομικά μέσα της δράσης σε μια χώρα όπου συχνά χρειάζονται σε μεγάλες ποσότητες. Π.χ., η παρανομία κάνει δύσκολη και δαπανηρή τη δημοσίευση και τη μεταφορά κειμένων. Όποιος τους κατηγορεί για τις πράξεις τους βρίσκεται πιο πίσω και από τον Πруντόν, ο οποίος ήξερε ότι ιδιοκτησία=κλοπή. Φυσικά η κλοπή δεν είναι η καταστροφή της ιδιοκτησίας. Όμως είναι ένα μέσο —περιορισμένο αλλά χρήσιμο σε μερικές περιπτώσεις— για την οργάνωση του αγώνα ενάντια στον κόσμο της ιδιοκτησίας. Δεν έχει νόημα να εκφέρονται κρίσεις «υπέρ» ή «κατά» μεθόδων που η χρήση τους είναι ζήτημα περιστάσεων, άρα σε τελική ανάλυση ζήτημα κοινωνικών συνθηκών. Οι ενέργειες αυτές δεν μπορεί να γίνονται ανεξαρτήτως τόπου και χρόνου. Δεν είναι τυχαίο ότι στις αρχές του αιώνα ρώσοι επαναστάτες κατέφυγαν σε τέτοιες μεθόδους σε μια κοινωνία που χαρακτηριζόταν από τη βίαιη καταστολή, σε ένα κράτος που —όπως και το ισπανικό σήμερα— δε δίσταζε να αιματοκυλίσει άοπλους εργάτες.

Η υλιστική αντίληψη της βίας αποκλείει κάθε **θέση αρχής**, είτε υπέρ των μεθόδων αυτών είτε εναντίον τους. Δεν αντιστρέφει τις αξίες της αστικής κοινωνίας για να μετατρέψει την τρομοκρατία σε απόλυτο καλό, ούτε όμως την καταδικάζει σαν απόλυτο κακό.

Ο επαναστάτης δεν κλέβει για να δώσει στους φτωχούς, όπως έκαναν οι γάλλοι μαοϊκοί όταν μοίραζαν στους μετανάστες κλεμμένο χαβιάρι. Κλέβει για να ικανοποιήσει μια —κοινωνική— ανάγκη της επανάστασης. Βέβαια στο βαθμό που εξηγεί την πράξη του (πράγμα που έκαναν κατά κανόνα οι ισπανοί σύντροφοι απευθυνόμενοι στους παρευρισκόμενους για να εκθέσουν τους λόγους της απαλλοτρίωσης), τότε αυτή αποκτά μια νέα διάσταση. Αποκαλύπτει την ύπαρξη ενός άλλου κοινωνικού κινήματος, μιας διαφορετικής δυναμικής μέσα στους κόλπους της κοινωνίας, και αυτή η αποκάλυψη είναι ανατρεπτική. Όμως αυτό είναι ένα παρεπόμενο, ένα δευτερεύον αποτέλεσμα. Όσοι καταφεύγουν στην ένοπλη βία με κύριο σκοπό να κερδίσουν τα πνεύματα ή τις καρδιές για να ασκηθεί πίεση που θα επιτρέψει την επίσημη αναγνώρισή τους, είτε αποτυγχάνουν είτε επιβάλλονται σα νέα εξουσία (παράδειγμα: οι παλαιστίνιοι κομάντος στην πρώτη περίπτωση, ο IRA στη δεύτερη.)

Στην πραγματικότητα το κεφάλαιο είναι αυτό που από την ίδια του τη φύση **απαλλοτριώνει**, αποξενώνοντας τα άτομα από το περιβάλλον τους σε όλα τα επίπεδα. Στερεί από τους ανθρώπους, ακόμα και από τα πράγματα (βλέπε τη μολυσμένη φύση), το είναι τους για να κατορθώσει να τους ενσωματώσει τους μετατρέπει σε αντικείμενά του, σε τέρατά του —εφόσον δεν είναι ούτε ο εαυτός τους ούτε αμιγή γρανάζια του κεφαλαίου— που δε γνωρίζουν παρά μόνο μια κατακερματισμένη κοινωνία και ζωή. Είναι λοιπόν απόλυτα φυσιολογικό όσοι ορθώνονται εναντίον του κεφαλαίου να προβαίνουν σε επανοικειοποιήσεις κάθε είδους: υλικές, ψυχολογικές, θεωρητικές... και επίσης χρηματικές. Όσο υπάρχει κεφάλαιο, το χρήμα παραμένει προνομιούχος διαμεσολαβητής κάθε κοινωνικής δραστηριότητας. Όσο ο εχθρός θριαμβεύει, επιβάλλει παντού τη διαμεσολάβησή του, χωρίς να εξαιρέσουμε τις επαναστατικές δραστηριότητες. Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα ριζοσπαστικά άτομα ή ομάδες οδηγούνται αναπόφευκτα στη βίαιη οικειοποίηση ποσών αξίας, μολονότι ο σκοπός τους και ακόμα περισσότερο, η ίδια η λογική και το είναι τους, κατευθύνονται ενάντια στην αξία σ' όλες τις μορφές. Αυτό θα εκπλήξει και θα σκανδαλίσει μόνο όσους δεν χρειάζονται μέσα για τη δράση επειδή απλούστατα δεν δρουν ή ακόμα όσους διαθέτουν ένα γραφειοκρατικό μηχανισμό (τροτσκιστές και επίσημες αναρχικές ομάδες), και όσους διαθέτουν την υποστήριξη ενός **κράτους** (όπως το ισπανικό Κομμουνιστικό Κόμμα που υποστηρίζεται από τη Ρωσία).

Παράλληλα, στο εργατικό κίνημα της Βαρκελώνης διαμορφωνόταν ένα αποτελεσματικό δίκτυο σχέσεων, ιδιαίτερα με τις προλεταριακές βιβλιοθήκες και με την ενεργό συμμετοχή στους αυτόνομους εργατικούς αγώνες. Θα έπρεπε να υπενθυμίσουμε ότι μετά τη διπλή ήττα του προλεταριάτου (που συνεντρίβη από τις συνδυασμένες επιθέσεις του φασισμού και του αντιφασισμού), εμφανίστηκαν γύρω στα 1962-65 οι Εργατικές Επιτροπές ως επακόλουθο των άγριων απεργιών που

ξεκίνησαν από τα ανθρακωρυχεία των Αστουριών. Το 1966-68 όλα τα παραδοσιακά κόμματα και οργανώσεις δραστηροποιήθηκαν μέσα στις Εργατικές Επιτροπές (μάλιστα το Κ.Κ. διείσδυσε και στο κρατικό συνδικάτο C.N.S.), κατόρθωσαν να τις ελέγξουν και τις μετέτρεψαν σε ρεφορμιστικές οργανώσεις. Μεταξύ του 1968 και του 1970, ο αντίκτυπος του γαλλικού και του ιταλικού κινήματος, σε συνδυασμό με την ισπανική κατάσταση, προκάλεσε μέσα στους κόλπους των Επιτροπών μια σειρά ιδεολογικών διαμαχών, διασπάσεων και εν γένει εξελίξεων προς την κατευθυνση της άκρας αριστεράς. Κατόπιν, το 1970-3, παρατηρείται μια άνοδος των εργατικών αγώνων που αρνούνται τους γραφειοκρατικούς και ιεραρχικούς ελέγχους (κάψιμο προκηρύξεων, εκδίωξη πολιτικών στελεχών [militants] από τις εργατικές συγκεντρώσεις, κλπ). Σε αυτό ακριβώς το φαινόμενο επιτίθεται το κράτος εξομοιώνοντας όλους τους συλληφθέντες και κατηγορούμενους, τους οποίους επιδιώκει ταυτόχρονα να εξοντώσει και να δυσφημίσει (ο ένας στόχος διευκολύνει τον άλλο). Αποσκοπεί στην καταστροφή μιας από τις εκδηλώσεις της αυτόνομης δράσης του ισπανικού προλεταριάτου.

Αντιτιθέμενες αποφασιστικά σ' όλες τις μορφές ρεφορμισμού και δημοκρατικού αντιφασισμού, αυτές οι ομαδοποιήσεις έβαλαν σε πρώτο πλάνο το κομμουνιστικό πρόγραμμα της κατάρτησης της μισθωτής εργασίας και της ανταλλαγής. Είναι χαρακτηριστικό ότι μετέφρασαν και κυκλοφόρησαν μια σειρά γαλλικών κειμένων, όπως τη μελέτη του Jean Barrot για τη ρώσικη επανάσταση, τον πρόλογο του βιβλίου *Η Συμμορία Μπάαντερ-Μάινχοφ*¹, ένα άρθρο της *Negation*, και το κείμενο του Βερίου για την Ιρλανδία στο *Temps Modernes*. Ακόμα έδειχναν ζωνηρό ενδιαφέρον για την ανάγνωση του Πάνεκουκ και του Μπορντίγκα, χωρίς να είναι ούτε πανεκουκιστές ούτε μπορντιγκιστές.

Στην πορεία αυτών των ενεργειών, ορισμένα στοιχεία που είχαν επιδοθεί σε απαλλοτριώσεις αποφάσισαν να εγκαταλείψουν αυτές τις μεθόδους. Οι απαλλοτριώσεις αποδείχτηκαν βέβαια χρήσιμες στην αρχή του κινήματος (χωρίς να ισχυριζόμαστε ότι το δημιούργησαν από μόνες τους), όμως στη συνέχεια έγιναν άσκοπες και επικίνδυνες. Σήμερα αγνοούμε γιατί και πώς οι σύντροφοι που συνελήφθησαν στις 16 Σεπτεμβρίου οργάνωσαν μια νέα απαλλοτρίωση. Επομένως επιφυλασσόμαστε να διαμορφώσουμε γνώμη για το θέμα μέχρι να γίνουν γνωστά περισσότερα στοιχεία. Πάντως είναι βέβαιο ότι το κράτος επιδιώκει με την ευκαιρία αυτή να εκμηδενίσει τους καρπούς του συνόλου των δραστηριοτήτων: 1) παρουσιάζοντας τις πράξεις ένοπλης βίας σαν γκανγκστερισμό αλλά κυρίως 2) εξομοιώνοντας τα ριζοσπαστικότερα στοιχεία του εργατικού κινήματος που δεν είχαν καμμία συμμετοχή σ' αυτές τις ενέργειες με τους πραγματικούς δράστες τους. Πρέπει να κάνουμε ότι μας είναι δυνατόν για να λάμψει η αλήθεια πάνω σ' αυτά τα δύο σημεία, χωρίς να συγχέουμε το ένα με το άλλο.

Η επαναστατική βία δεν είναι ένα μέσο που αποφασίζεται να χρησιμοποιηθεί επειδή άλλα μέσα αποδείχτηκαν αναποτελεσματικά. Ούτε είναι άμυνα απέναντι σε μια επίθεση, λες και θα έπρεπε πάντα να δικαιολογούμε μια βίαιη ενέργεια παρουσιάζοντας τον εαυτό μας σαν «αμυνόμενο». Οι θεωρίες της **αμυντικής** βίας παίζουν το παιχνίδι του εχθρού. Η βία δεν είναι ούτε ένα απλό όργανο. Χρησιμοποιείται (σα βία υλική, ψυχολογική, κλπ) για την επίτευξη κάποιου στόχου. Μ' αυτήν την έννοια ανήκει σε κάθε κοινωνία, ακόμα και στην κομμουνιστική, η οποία θα εμπεριέχει συγκρούσεις εφόσον κάθε σχέση συνεπάγεται μια συγκρούση. Ούτε η αρμονία ούτε η αναρχία υπάρχουν σε απόλυτη και στατική κατάσταση, η μια ρυθμίζει την άλλη. Στην κομμουνιστική κοινωνία τα άτομα και οι ομάδες —που θα έχουν στο εξής την ικανότητα να μετασχηματίζουν αδιάκοπα τη ζωή τους— θα έχουν συγκρούσεις και ταυτόχρονα τα μέσα να τις ρυθμίζουν δίχως να βλέπουν και να ακρωτηριάζουν τους άλλους ή τον εαυτό τους. Το ίδιο το περιεχόμενο της «βίας» παίρνει έτσι μια έννοια τόσο καινούρια, ώστε εδώ χρησιμοποιούμε τον όρο μόνο συμβατικά: πρόκειται ακόμα για τη γλώσσα του παλιού κόσμου.

Βίαιη είναι η κοινωνία λόγω της αντιφατικής φύσης του κεφαλαίου. Ακόμα και σε περιόδους ευημερίας και ειρήνης το κεφάλαιο καταστρέφει αγαθά και ανθρώπους, αφήνει αχρησιμοποίητες ορισμένες παραγωγικές δυνάμεις, προκαλεί λιμούς. Είναι γνωστό ότι το αυτοκίνητο μετά το 1945 σκότωσε περισσότερους γάλλους απ' όσους ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος. Η βία είναι επίσης ιδεολογική: εξαναγκάζει στη χρήση μιας συγκεκριμένης γλώσσας, εξαλείφει το παρελθόν ενός τόπου, επιβάλλει σεξουαλικές πρακτικές. Το κεφάλαιο πραγματοποιεί ακόμα και τη **δολοφονία των νεκρών**, δηλαδή της παρελθοντικής εργασίας που συσώρευσαν οι περασμένες γενιές, όταν παραμελεί ή καταστρέφει την υλική υποδομή που δεν μπορεί ή δε θέλει να συντηρήσει. Η ίδια η λειτουργία του κεφαλαίου φθείρει και συνθλίβει τα σώματα και τα πνεύματα. Το κλομπ αποτελεί εξαίρεση. Το αστυνομικό κράτος δεν είναι παρά μέρος και προϊόν τμήμα ενός πολύ γενικότερου φαινομένου.

Η συλλογική αντίδραση εναντίον του κεφαλαίου συμπεριλαμβάνει τη βία ως μέσο για την καταστροφή των καταπιεστικών σχέσεων. Ή μάλλον κάτι περισσότερο: η απομόνωση διαλύεται με μια συλλογική πρακτική που είναι, μεταξύ άλλων, βίαιη. Στην επανάσταση η ανθρωπινή κοινότητα επανασυγκροτείται μέσα στη βία. Η βία είναι ένα μέσο για την αλλαγή των σχέσεων παραγωγής και η χρησιμοποίησή της προς αυτή την κατεύθυνση είναι έργο συλλογικό. Έτσι η βία γίνεται ένας θετικός τρόπος άρνησης της κοινωνικής οργάνωσης, από τη στιγμή που στρέφεται εναντίον των θεμελίων της.

Ορισμένα άτομα ή ομάδες αναγκάζονται να οργανώσουν τη συλλογική χρήση της βίας για να επιβάλλουν την ικανοποίηση των αιτημάτων τους. Στη σημερινή Γαλλία, σπάνια τίθεται το πρόβλημα της χρησιμοποίησης της βίας στις ριζοσπαστικές δραστηριότητες. Γίνεται όμως ζήτημα ζωτικής σημασίας όταν ο αγώνας κατά του κράτους, της αριστεράς και των αριστεριστών παίρνει διαστάσεις ανοιχτής σύγκρουσης και χρειάζεται να επιβληθεί έμπρακτα για να μπορέσεις να εκφραστείς και να αναπτύξεις ορισμένες δραστηριότητες. Στην Ισπανία οι κοινωνικές σχέσεις προξενούν μια πολύ

¹ Το βιβλίο αυτό εκδόθηκε στα ελληνικά απ' τη Διεθνή Βιβλιοθήκη το 1975.

πιεστικότερη ανάγκη προσφυγής στη βία, συμπεριλαμβανομένης της ένοπλης: έτσι τίθενται πολύ πιο άμεσα ορισμένα στρατιωτικά καθήκοντα. Όμως, και σ' αυτήν ακόμα την περίπτωση, η βία είναι απόρροια κοινωνικών αναγκών που δεν μπορούν να ικανοποιηθούν διαφορετικά και όχι της λογικής στρατιωτικών σχηματισμών αποκομμένων από την κοινωνική ζωή και αποτελούμενων από άτομα που κατανόησαν την ανάγκη προσφυγής στην ένοπλη βία και στη συνέχεια οργανώθηκαν και στρατολόγησαν γι' αυτόν το σκοπό.

Το κίνημα είναι υποχρεωμένο να καταφύγει στη βία, και στην οργάνωση αυτής της βίας, για ν' ανταποκριθεί σε συγκεκριμένες ανάγκες. Βέβαια σ' αυτόν τον τομέα ο απόλυτος αυτοσχεδιασμός οδηγεί στην αποτυχία. Αλλά και μια μόνιμη και ειδική οργανωτική μορφή δε θα έχει καλύτερα αποτελέσματα. Η «προετοιμασία» για τη χρήση της βίας δεν είναι έργο ομάδων οργανωμένων μ' αυτήν ακριβώς την προοπτική: είναι ζήτημα κοινωνικών **δεσμών** και **μέσων** που υφίστανται μέσα στο προλεταριάτο και μέσω αυτού. Το προλεταριάτο δεν είναι μόνο αυτοί που «δεν έχουν αποθέματα» (sans reserves), η άρνηση αυτής της κοινωνίας: για ν' αρνηθεί τη συνθήκη του, χρησιμοποιεί τα μέσα που του προσφέρει η «προλεταριακή εμπειρία», η λειτουργία και ύπαρξή του, σαν συλλογικός εργάτης, συνδυασμένη εργασία (kombiniert), από κοινού εργασία (gemeinschaftlich) πράγματα, που ξεετάζονται στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου*. Βρίσκει στο ίδιο του το είναι τα στοιχεία του προγράμματός του αλλά και τα μέσα για την πραγματοποίησή του. Σε κοινωνικό επίπεδο, η ένοπλη δράση διεξάγεται κυρίως μέσω του δικτύου των σχέσεων που συνεπάγεται η ίδια η ύπαρξη του προλεταριάτου. Η «προετοιμασία της εξέγερσης» είναι κυρίως ζήτημα θεωρίας, συμμετοχής στους κοινωνικούς αγώνες, συμβολής στην πρόοδο ορισμένων ιδεών, δημιουργίας σχέσεων και επαφών, κλπ. Δεν υπάρχει καμιά ανάγκη συγκρότησης ειδικών στρατιωτικών ομάδων με ετικέτα και με μια οργάνωση στραμμένη στη χρησιμοποίηση της βίας. Κάθε συγκεκριμένη ενέργεια μπορεί να πραγματοποιείται με την συνεργασία ατόμων και άτυπων ομάδων και πρέπει να κρίνεται με βάση το περιεχόμενό της. Η χρήση της ετικέτας υποδηλώνει μια οργάνωση ένοπλης βίας που έχει ως στόχο ευθύς εξαρχής την ίδια τη βία και όχι μια κοινωνική δραστηριότητα που συνδέεται με πραγματικές ανάγκες. Η γκεβαρική λογική της «εστίας» του ανταρτοπόλεμου συνίσταται ακριβώς στη δημιουργία ενός στρατιωτικού πόλου ελλείψει ενός κοινωνικού κινήματος. Όταν μια ομάδα θεωρεί τον εαυτό της πυρήνα του μελλοντικού επαναστατικού «στρατού», δρά έξω από το προλεταριάτο (δηλαδή: εναντίον του) τείνοντας έτσι να μετασχηματισθεί σε μικρο-εξουσία, σ' ένα είδος προπλάσματος κράτους που φιλοδοξεί ν' αντικαταστήσει τον παλιό κρατικό μηχανισμό.

Στην Ισπανία υπάρχει άμεση σχέση ανάμεσα στην επαναστατική δράση και τη «στρατιωτική» υποδομή, γιατί οποιαδήποτε δραστηριότητα συγκρούεται από την πρώτη στιγμή με τη στρατιωτική βία του κράτους (καταστολή των απεργιών, των συγκεντρώσεων, της κυκλοφορίας κειμένων, κλπ.). Αλλά **τι** είδους υποδομή; Κατά τη γνώμη μας η υποδομή αυτή πρέπει να είναι το όργανο που επιτρέπει την πραγματοποίηση των **υπολοίπων** δραστηριοτήτων, και είναι αυτές ακριβώς που παίζουν αποφασιστικό ρόλο. Όταν λ.χ. εκδίδεται μια προσούρα το πρόβλημα είναι να κυκλοφορήσει, και όχι να διατηρηθεί μια στρατιωτική δομή που είναι ίσως αναγκαία για την εισαγωγή της προσούρας από το εξωτερικό. Η επαναστατική οργάνωση οργανώνει τα συγκεκριμένα καθήκοντα που αποτελούν το λόγο ύπαρξής της και όχι τον ίδιο της τον εαυτό. Δεν επιζητεί να κεφαλαιοποιήσει τους αγώνες για να τους καταχωρήσει στο ενεργητικό της: αντίθετα, φροντίζει ώστε όλο και περισσότερο η δραστηριότητά της να ανήκει θεωρητικά και υλικά σε όλους και ευνοεί τις πρωτοβουλίες που δεν πηγάζουν από αυτήν και ξεφεύγουν από τον **έλεγχό** της. Οι πολιτικές οργανώσεις κάνουν ακριβώς το αντίθετο. Ας προστεθεί ότι ο πρώτος τρόπος λειτουργίας αποδεικνύεται πολύ πιο αποτελεσματικός απέναντι στην καταστολή.

Μπορούν να υπάρχουν ομάδες μάχης, αλλά μόνο ως μέσον της ταξικής πάλης. Σκοπός είναι η αποτελεσματικότερη δυνατή έκφραση των ανατρεπτικών προοπτικών μέσα στους κοινωνικούς αγώνες —ενδεχομένως και ένοπλη δράση— και όχι η ύπαρξη καλοοργανωμένων και πανέτοιμων στρατιωτικών ομάδων. Στην τελευταία περίπτωση οι ομάδες που συγκροτήθηκαν έξω από το προλεταριάτο θα παραμείνουν εξωτερικές προς αυτό. Η οργάνωση για την οργάνωση από τη μια, και η οργάνωση συγκεκριμένων δραστηριοτήτων από την άλλη, συνεπάγονται τελείως διαφορετικές σχέσεις με το κοινωνικό κίνημα και την εργατική τάξη.

Η πρακτική των ισπανών επαναστατών δεν απέβλεπε στο σχηματισμό ενός στρατιωτικού μηχανισμού ούτε στην τρομοκρατία εναντίον ατόμων ή κτιρίων που αντιπροσωπεύουν την κατεστημένη τάξη πραγμάτων, αλλά στην εκπλήρωση μιας περιορισμένης υλικής λειτουργίας. Όμως κάθε δραστηριότητα αναπαράγει συνθήκες ύπαρξης που τείνουν να τη διαιωνίσουν πέρα από τα όρια της λειτουργίας της. Όσο πιο αδύναμο είναι το κοινωνικό κίνημα, τόσο περισσότερο τα μέσα επιβάλλονται ως σκοπός. Έτσι και η οργάνωση ένοπλης δραστηριότητας σε συνθήκες παρανομίας τείνει να δημιουργήσει ένα φαύλο κύκλο: νέες χρηματικές ανάγκες, νέες ληστείες, κλπ. Μόνος τρόπος να ξεφύγει κανείς απ' αυτήν τη δυναμική είναι να έχει μια ξεκάθαρη αντίληψη των στόχων του κινήματος. Είναι πολύ σημαντικότερο να δημιουργηθούν ομάδες εργατών και να προβαίνουν σε απαλλοτριώσεις αν το κρίνουν σκόπιμο, παρά να οργανωθεί ένας στρατιωτικός μηχανισμός. Το σημαντικό δεν είναι ο συγκεντρωτισμός ή η αυτονομία της ομάδας: σημασία έχει το περιεχόμενο της δραστηριότητάς της. Εάν ορίζεται ως μόνιμη και εξειδικευμένη οργάνωση, χάνει κάθε επαφή με τις πραγματικές κοινωνικές σχέσεις. Υπάρχει το προλεταριάτο που αγωνίζεται, άτομα που οργανώνονται και ενίοτε προβαίνουν σε απαλλοτριώσεις· όχι μια στρατιωτική οργάνωση από την οποία απορρέουν όλα τα υπόλοιπα. Όποτε χρειάζεται, το κοινωνικό κίνημα καταφεύγει στη βία. Και τότε, όσοι δεν τη χρησιμοποιούν, την εξηγούν και τη δικαιολογούν θεωρητικά.

Ο κίνδυνος θα ήταν να αναδημιουργήσουμε, με το πρόσχημα πρακτικών αναγκαιοτήτων, ένα νέο τύπο **επαγγελματία επαναστάτη**, που θα διακρινόταν από το προλεταριάτο όχι εισάγοντας σε αυτό τη συνείδηση, αλλά εκπληρώνοντας ένα έργο που το προλεταριάτο, «αφημένο στις δικές του δυνάμεις», θα ήταν ανίκανο να επιτελέσει. Έτσι θα ανασυγκροτούσαμε το

«λενινισμό», υποκαθιστώντας τη βίαιη δράση του προλεταριάτου (στο οποίο ανήκουμε) με τη δραστηριότητα ομάδων (συγκεντρωτικών ή αυτόνομων, ελάχιστη σημασία έχει) που αποτελούνται από ειδικούς της βίας. Η ιστορία του κινήματος δείχνει ότι οι ομάδες μάχης που οργανώνονται έξω από το προλεταριάτο καταλήγουν, ανεξάρτητα από ό,τι θετικό τις διέκρινε αρχικά, να αυτονομηθούν από την ταξική πάλη, στρατολογώντας άλλωστε ανθρώπους πολύ διαφορετικούς από τους επαναστάτες προλετάρους και δρώντας για λογαριασμό τους: για το χρήμα, για την αυτοπροβολή ή απλώς για την επιβίωσή τους. Αυτό συνέβη και με τους μπολσεβίκους. Η κατανόηση αυτού του φαινομένου αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για μια εις βάθος κριτική του «λενινισμού».

Η εξέγερση καταστρέφει ανθρώπους και αγαθά, αλλά με σκοπό να καταστρέψει μια κοινωνική σχέση σε όποιο βαθμό μπορεί. Βία και καταστροφή δεν είναι ταυτόσημα. Βία πρώτα απ' όλα είναι να θέτεις υπό την κατοχή σου πράγματα διά της ισχύος. Η επαναστατική βία είναι η συλλογική οικειοποίηση. Ενώ το κεφάλαιο πρέπει να καταστρέψει για να θριαμβεύσει, ο κομμουνισμός σημαίνει αντίθετα την κυριαρχία των ατόμων πάνω στη ζωή τους. Τόσο οι «θετικιστικές» ή «ορθολογιστικές» όσο και οι ανθρωπιστικές αντιλήψεις παρακάμπτουν το ζήτημα.

Οι αριστεριστές επιμένουν στην «κατάκτηση της εξουσίας», ενώ το ζήτημα είναι η κατάκτηση της δυνατότητας να **δράσουμε**, να μεταμορφώσουμε τον κόσμο και τους εαυτούς μας. Δεν χρειαζόμαστε δομές εξουσίας, αλλά την εξουσία να αλλάξουμε τις δομές. Επίσης, μιλάνε για οπλισμό του προλεταριάτου και ένοπλο αγώνα χωρίς να τα συνδέουν με το **κομμουνιστικό** κίνημα. Ο εμφύλιος πόλεμος παίζει το παιχνίδι του κεφαλαίου όταν δε στρέφεται εναντίον του. Το ζήτημα δεν είναι να οπλισθούν οι εργάτες και να πολεμήσουν, αλλά να χρησιμοποιήσουν τα δικά τους όπλα ενάντια στις εμπορευματικές σχέσεις, ενάντια στο κράτος. Ο εμφύλιος πόλεμος δεν είναι το απόλυτο καλό απέναντι στο απόλυτο κακό του ιμπεριαλιστικού πολέμου. Ένας εμφύλιος πόλεμος μπορεί να είναι αμιγώς **καπιταλιστικός** και μάλιστα να θέτει αντιμέτωπες δύο μορφές του **αστικού** κράτους. Το κριτήριο πρέπει να είναι οι σχέσεις παραγωγής και ο στρατός: όσο θριαμβεύουν οι εμπορευματικές σχέσεις και η στρατιωτική βία που τις υπερασπίζει, δεν υπάρχει κίνημα προς την κατεύθυνση του κομμουνισμού. Πάντοτε πρέπει να θέτουμε το ερώτημα **τί κάνει** η βία, **τί κάνουν** οι εργάτες ακόμα και αν είναι οργανωμένοι σε πολιτοφυλακές: εάν αυτές υποστηρίζουν μια εξουσία που διατηρεί το κεφάλαιο, δεν είναι παρά μια εκλεπτυσμένη μορφή ενσωμάτωσης των εργατών στο κράτος. Ο πόλεμος της Ισπανίας έθεσε αντιμέτωπες δύο μορφές ανάπτυξης του κεφαλαίου, διαφορετικές αλλά εξίσου αντι-κομμουνιστικές. Μόλις οι εργατικές πολιτοφυλακές, που σχηματίστηκαν ενάντια στο πραξικόπημα του Φράνκο, αποδέχτηκαν να ενσωματωθούν στο δημοκρατικό Κράτος, συνθηκολόγησαν και προετοίμασαν τη **διπλή** ήττα: απέναντι στην Δημοκρατία (συντριβή του προλεταριάτου της Βαρκελώνης το Μάη του 1937) και απέναντι στους εθνικιστές. Σ' αυτήν την περίπτωση ο κομμουνισμός ήταν και πάλι ζήτημα περιεχομένου και μόνο στη συνέχεια ζήτημα μορφής.

Σε μη επαναστατικές περιόδους, οι ριζοσπαστικές ομάδες μπορεί να έχουν ως έργο τους —μεταξύ άλλων και όποτε χρειάζεται— μια οργανωμένη βίαιη δράση. Όμως δεν μπορούν να δρουν σαν την ένοπλη φράξια, σαν το στρατιωτικό τμήμα του προλεταριάτου. Τα μέλη τους παραμένουν προλετάριοι σαν όλους τους άλλους, που οδηγούνται προς στιγμήν —ίσως και για χρόνια— να εισέλθουν σε μια φάση ενόπλου αγώνα που συνεπάγεται ένα βαθμό παρανομίας. Ο κίνδυνος είναι να θεωρήσουν τον εαυτό τους σα μια διαχωρισμένη ομάδα, προορισμένη να χρησιμοποιεί τη βία επ' αόριστον. Εάν ορισθούν και συμπεριφέρονται σαν **ειδικοί** της βίας, θα αποκτήσουν ένα μονοπώλιο και θα αποκοπούν από τις πραγματικές κοινωνικές ανάγκες που διέπουν το ανατρεπτικό κίνημα. Μάλιστα θα τείνουν να μην εκφράζουν ούτε τις δικές τους ανάγκες. Σε σχέση με το υπόλοιπο προλεταριάτο, θα μετατραπούν σε μια νέα εξουσία που αποβλέπει στην αναγνώρισή της, ως μηχανισμό αρχικά στρατιωτικό και κατόπιν πολιτικό.

Ο όρος «τρομοκρατία» μπορεί να νοηθεί ευρέως ως χρήση του τρόμου: μ' αυτή την έννοια το κεφάλαιο είναι μόνιμος τρομοκρατικό. Με τη στενή έννοια, σαν εξειδικευμένη πρακτική ή ενίοτε στρατηγική, είναι η εφαρμογή της βίας στα νευραλγικά σημεία της κοινωνίας. Όταν δεν αποτελεί συστατικό στοιχείο ενός κοινωνικού κινήματος οδηγεί σε μια βία αποκομμένη από τις κοινωνικές σχέσεις. Στις χώρες όπου η καταστολή είναι βάνουση και όπου η εργατική τάξη είναι ατομικοποιημένη, υπάρχει μια δυναμική της τρομοκρατίας των πολέων που σύντομα εμφανίζεται σα σύγκρουση δύο μηχανισμών: φυσικά το κράτος αναδεικνύεται νικητής. Παρόμοια, όπως οι εργάτες συχνά θεωρούν τους πολιτικούς αγώνες σαν ένα κόσμο που βρίσκεται υπεράνω αυτών, έτσι παρακολουθούν και τη σύγκρουση τρομοκρατών και κρατους μετρώντας τα πλήγματα. Στην καλύτερη περίπτωση αισθάνονται ηθική αλληλεγγύη. Μάλιστα μπορούμε να αναρωτηθούμε εάν αυτή η σύγκρουση δε βοηθάει να διατηρείται το κοινωνικό ζήτημα σε δεύτερο πλάνο.

Το μέσο ενδέχεται να μετατραπεί σε σκοπό: κάτι που δεν ισχύει αποκλειστικά για τη βία. Η θεωρία, λ.χ., ένα μέσο για να κατανοούμε και να δρούμε αποτελεσματικότερα, μπορεί να μετατραπεί σε υποκατάστατο της δράσης. Όμως, στην περίπτωση της βίας οι συνέπειες είναι πολύ πιο σοβαρές. Εάν η εξέγερση είναι μια «τέχνη», κανείς δεν μπορεί να παίζει με τον ένοπλο αγώνα. Όποια κι αν είναι η κοινωνική σημασία ορισμένων ενεργειών δεν τίθεται το ζήτημα να τις «καταδικάσουμε» (αυτό είναι υπόθεση των δικαστών), δεν μπορούμε να τις υποστηρίξουμε ούτε καν να τις αντιμετωπίσουμε σα θετικό γεγονός. Το κεφάλαιο επιθυμεί την **αυτοκαταστροφή** των ριζοσπαστικών μειονοτήτων. Οδηγεί ορισμένους επαναστάτες στη συναίσθηση ότι δεν μπορούν πια να το ανεχθούν: ένας τρόπος εξουδετέρωσής τους είναι να τους εξωθήσει να πάρουν τα όπλα εναντίον του. Εδώ δεν αναφερόμαστε στις «προβοκάτσιες» (που είναι πολύ συχνότερες από ότι συνήθως πιστεύεται), αλλά σε κοινωνικές πιέσεις. Σε μια τέτοια περίπτωση δεν μπορούμε να πούμε ότι ορισμένοι σύντροφοι υποχρεώθηκαν να δράσουν έτσι, κι αυτό είναι όλο. Γιατί μια λειτουργία του κοινωνικού κινήματος, καθώς επίσης και των επαναστατικών ομάδων, είναι να οργανώνουν την αντίσταση εναντίον αυτών των πιέσεων. Βέβαια η θεωρία δε ρυθμίζει τα

πάντα. Δεν κάνουμε κάτι επειδή το κατανοούμε. Πάντως η θεωρία αποτελεί μέρος της πρακτικής, και αυτό δεν μπορούμε να το αγνοήσουμε. Όσοι επιδοκιμάζουν ή αρνούνται να κριτικάρουν την οποιαδήποτε βίαιη ενέργεια, πέφτουν στην παγίδα του κεφαλαίου. Μια καθολική αλληλεγγύη δεν αποκλείει ποτέ την κριτική.

Υπάρχουν δύο αυταπάτες: πιστεύεται ότι η βία, επειδή έχει πιο άμεση σχέση με την πραγματικότητα, επιδρά πάνω της περισσότερο από ό,τι λογουχάρη τα κείμενα. Όμως η βία, ακριβώς όπως και τα κείμενα, μπορεί να λειτουργήσει σαν υποκατάστατο μιας άλλης πρακτικής. Είμαστε επαναστάτες από τη στιγμή που προσπαθούμε να ανατρέψουμε αυτό που έχουμε μπροστά μας και τα υπόλοιπα. Ο Μπάαντερ επιζητούσε να αφυπνίσει το γερμανικό προλεταριάτο, βρέθηκε όμως απομονωμένος, όχι αριθμητικά αλλά **κοινωνικά**. Στο σημείο αυτό πρέπει να καταρρίψουμε την άλλη αυταπάτη, σχετικά με τη βία των «μαζών». Το κριτήριο δεν είναι ποτέ αριθμητικό. Μια ολιγάριθμη μειονότητα μπορεί να πραγματοποιήσει θετικές βίαιες ενέργειες, εφόσον εντάσσεται σ' ένα κοινωνικό κίνημα (πράγμα που άλλωστε ισχύει και για τις μη βίαιες ενέργειες). Η ανατρεπτική δράση δε χρειάζεται να βρει καταφύγιο στους κόλπους των μαζών ούτε επιζητεί να τις ταρακουνήσει με παραδειγματικές ενέργειες. Οποσδήποτε οι ομάδες που αντιπαραθέτουν στη «μειοψηφική βία» τη «βία των μαζών», με τον όρο μάζες εννοούν τους μηχανισμούς που τις οργανώνουν, τα μεγάλα κόμματα και συνδικάτα.

Όσο αντιφατικότερη γίνεται η κοινωνία, τόσο περισσότερο κατατεμαχίζει και εξατομικεύει τους ανθρώπους, τόσο περισσότερο εντείνει την ανάγκη της κοινότητας. Η βία είναι επαναστατική και συμβάλλει στο σχηματισμό της ανθρώπινης κοινότητας μόνο όταν επιτίθεται κατά των θεμελίων της υπάρχουσας κοινωνίας. Όταν απλώς διατηρεί αυταπάτες ψευτοκοινωνίας είναι αντεπαναστατική και οδηγεί είτε στην καταστροφή των ανατρεπτικών ομάδων είτε στη μετατροπή τους σε νέα ή συμπληρωματική εξουσία.

Οι παρατηρήσεις αυτές δεν είναι παρά μια σύντομη συμβολή στη συζήτηση του προβλήματος και συγκεντρώθηκαν βιαστικά με σκοπό να βοηθήσουμε τους φυλακισμένους συντρόφους. Οι φυλακισμένοι χρειάζονται από τη μια μεριά να λάμψει η αλήθεια για τον επαναστατικό χαρακτήρα των ενεργειών τους και να ασχοληθεί ο τύπος με την περίπτωσή τους ώστε να εξασκηθεί πίεση στο δικαστήριο (η δίκη τους μπορεί να γίνει είτε σε ένα μήνα ή και σε ένα χρόνο). Από την άλλη, το επαναστατικό κίνημα πρέπει να αναλάβει την υπεράσπιση και την παρουσίαση των ενεργειών τους. Η «επαναστατική» βοήθεια δεν μπορεί παρά να προέρχεται από τα ίδια τα ανατρεπτικά στοιχεία. Αυτό το δεύτερο καθήκον μας είναι προϋπόθεση του πρώτου, γιατί δεν είναι δυνατόν να περιμένουμε από την αριστερά και την άκρα αριστερά να βοηθήσουν ουσιαστικά ανθρώπους που τις καταπολεμούν.

Ένα εξωτερικό κείμενο θα κάνει τον απολογισμό των ενεργειών και θα διαπιστωθεί τι θα έχουν κάνει οι μεν και οι δε. Η αλληλεγγύη δεν έχει νόημα έξω από μια πρακτική: γι' αυτό και οι συνήθεις καμπάνιες «εναντίον της καταστολής» δεν είναι παρά ενέργειες συμμοριών, rackets, για να χρησιμοποιήσουμε μια λέξη που είναι της μόδας.² Το άτομο μόνο τη συμπάθειά του έχει να προσφέρει και οι ειδικευμένες στην αλληλεγγύη οργανώσεις συγκεντρώνουν τέτοια άτομα χωρίς να κάνουν τίποτα. Η αλληλεγγύη αρκείται να οργανώνει την αλληλεγγύη. Μάλιστα είναι ευθέως αντιδραστική όταν καταγγέλει «σκάνδαλα», τη στιγμή που το δήθεν σκανδαλώδες γεγονός είναι απλό αποτέλεσμα ενός αιτίου που τοποθετείται επιμελώς έξω από το βεληνεκές της κριτικής. Καταλήγουν στην καταγγελία ή τη ρύθμιση των οφθαλμοφανέστερων όψεων της κοινωνικής καταστολής, ενώ ταυτόχρονα διασώζουν ή ακόμα εκσυγχρονίζουν το όλο.

Κυριολεκτικά μιλώντας, το επαναστατικό κίνημα δεν οργανώνει καμμία ιδιαίτερη υποστήριξη. Τα μέλη του —άτομα ή ομάδες— αλληλοϋποστηρίζονται τελείως φυσιολογικά μέσα στη δραστηριότητά τους και δίνουν ο ένας στον άλλο την απαραίτητη βοήθεια. Το πρόβλημα της «υποστήριξης» τίθεται μόνο γι' αυτούς που είναι έξω από αυτό. Το ανατρεπτικό κίνημα υποστηρίζει όσους έχουν ανάγκη βοήθειας με την εμπάθυση της δράσης του, τόσο στον τομέα των σχέσεων και επαφών όσο και στον τομέα της θεωρίας.

Εννοείται πως όταν αγωνιζόμαστε για να έχουν οι κατηγορούμενοι μια «πολιτική» δίκη δε διεκδικούμε κανένα προνόμιο για τους «πολιτικούς» σε σχέση με τους «ποινικούς». Μπορεί βέβαια να βλέπουμε στο γκανγκστερισμό την ακραία τάση του κεφαλαίου να δρα ως συμμορία και να δημιουργεί επιχείρηση χωρίς κεφάλαια, και στη συνέχεια να δείχνουμε ότι οι κατηγορούμενοι της Βαρκελώνης δεν είναι γκάνγκστερς. Όμως αυτό απέχει πολύ από τη διεκδίκηση μιας οποιασδήποτε φυσικής ανωτερότητας των «πολιτικών» έναντι των «ποινικών». Λες και κάθε άτομο που ξέρει να αναμασάει δύο σιτάτα του Μάρξ έχει ένα πλεονέκτημα απέναντι στους άλλους. Οι «πολιτικοί» δεν είναι ανώτεροι από τους άλλους. Δεν απαιτούμε να τους αναγνωριστεί αυτή η ιδιότητα εν ονόματι κάποιας αρχής, αλλά σα μέσο τακτικής για τον περιορισμό των ποινών τους.

² (σ.τ.μ.) Η συνηθέστερη έννοια της λέξης «racket» αναφέρεται σε μια εγκληματική, παράνομη οργάνωση που στοχεύει στην απόκτηση κέρδους μέσω εκβιασμών, συνομοσίων, απάτης κτλ. Εδώ όμως ο Ντωβέ χρησιμοποιεί τον όρο όπως κι ο Καμάτ στο κείμενό του «On organisation» για να περιγράψει τόσο το καπιταλιστικό κράτος, όσο και τις διάφορες αριστερές, αριστεριστικές ή ακόμα και αναρχικές οργανώσεις. Τα βασικά χαρακτηριστικά αυτών των οργανώσεων είναι η ιεραρχική δομή τους, η ύπαρξη ενός γκουρού, που χαράζει την ιδεολογική γραμμή και υποβιβάζει έτσι τα μέλη σε απλούς οπαδούς, η καταστροφή της ατομικότητας του επαναστάτη, η επιβολή της «αλήθειας» του προγράμματος/πλατφόρμας, οι συνεχείς διασπάσεις που επιτρέπουν τη διατήρηση των ηγετίσκων σε «νέα» οργανωτικά πλαίσια. Στόχος της ανάλυσης του Καμάτ ήταν αφ' ενός να δείξει ότι ο τρόπος που οργανώνονται οι επαναστάτες παραμένει καπιταλιστικός αφού δεν αντιλαμβάνονται την επιρροή της καπιταλιστικής οργάνωσης στο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων· αφ' ετέρου να κριτικάρει την τάση των οργανώσεων να επιβάλλουν μια διάκριση μεταξύ του εσωτερικού της ομάδας και του κόσμου που βρίσκεται έξω απ' αυτήν.

5 Οκτώβρη του 1973